

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Довбиш Наталія Євгенівна

УДК 316.472.45:352.075

**СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ В
УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН: ПРОЯВИ, ТРАНСФОРМАЦІЯ,
(ДИС)ФУНКЦІЇ**

Спеціальність 054 Соціологія

(Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Н.Є. Довбиш

Науковий керівник: Голіков Олександр Сергійович, доктор соціологічних наук,
доцент

Харків – 2026

АНОТАЦІЯ

Довбиш Н.Є. Соціальний капітал територіальних громад України в умовах соціальних змін: прояви, трансформація, (дис)функції. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 054 – Соціологія (Галузь знань 05 – Соціальні та поведінкові науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2026.

Дисертація присвячена комплексному соціологічному дослідженню соціального капіталу територіальних громад України в умовах актуальних соціальних змін. У роботі здійснено теоретичне осмислення сутності соціального капіталу як багатовимірного соціального ресурсу, що формується на перетині соціальних мереж, норм взаємності та довіри, а також визначає здатність громад до колективної дії, управління та адаптації в умовах невизначеності.

Актуальність дослідження зумовлена глибинними соціально-політичними трансформаціями, які відбуваються в Україні в умовах децентралізації, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни, що істотно впливають на функціонування територіальних громад. У цих умовах особливого значення набуває соціальний капітал як тривимірний ресурс одночасно соціальної згуртованості, управлінської спроможності та адаптивності громад. Водночас спостерігається суперечливий характер його розвитку, зокрема проявляється асиметрія між посиленням горизонтальних соціальних зв'язків і трансформацією вертикального соціального капіталу, що актуалізує потребу у комплексному науковому осмисленні цього феномену. Проведений теоретичний аналіз дав змогу сформулювати комплексний підхід до інтерпретації соціального капіталу, що інтегрує ресурсний, функціональний, мережевий та інституційний виміри, розроблені у наукових концепціях П. Бурдьє, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Н. Лумана, М. Грановеттера, Н. Ліна, М. Вулкока, Д. Нараян та інших дослідників. Саме цим ключовим вимірам та теоретико-методологічним проблемам їхнього дослідження присвячено перший розділ дисертації.

Другий розділ розкриває соціальний капітал територіальних громад в умовах соціальних трансформацій, зосереджуючи увагу на процесах його ендогенізації, тобто формування зсередини через повсякденні практики взаємодії, соціальні мережі та локальні інституційні механізми. Зокрема обґрунтовано асиметричний характер змін соціального капіталу в кризових умовах, що проявляється у мобілізації горизонтальних зв'язків та одночасній деформації і частковій редукції вертикального соціального капіталу. Особливу увагу приділено довірі як інтегративному механізму, що поєднує міжособистісні та інституційні виміри соціального капіталу. З огляду на спрямованість дослідження на вивчення соціального капіталу територіальної громади як чинника її стійкості та розвитку, ключовим аналітичним фокусом став вертикальний соціальний капітал. Його визначено як систему довірчих відносин, соціальних зв'язків, норм взаємності та комунікативних практик між населенням і владними інституціями, що забезпечує легітимацію влади, залучення громадян до процесів прийняття рішень, узгодження колективних дій, ефективність зворотного зв'язку та підтримання інституційної спроможності громади в умовах соціальних змін.

У третьому розділі на основі авторського комплексного соціологічного дослідження здійснено емпіричний аналіз особливостей формування та функціонування соціального капіталу територіальних громад України. Емпіричну базу становили результати анкетного опитування мешканців Кременчуцької та Харківської територіальних громад, експертних інтерв'ю з представниками ОМС та громадського сектору, включеного спостереження, аналізу документів, контент-аналізу публічних комунікацій, нарративного аналізу та кейс-стаді. Порівняння громад, які функціонують у різних безпекових умовах, дозволило виявити вплив кризового контексту на стан і трансформацію соціального капіталу. Додатково використано матеріали міжнародних та національних соціологічних досліджень для верифікації та інтерпретації отриманих результатів.

Результати дослідження засвідчили, що соціальний капітал територіальної громади є одним із ключових механізмів забезпечення її соціальної цілісності, керованості та здатності до розвитку. Обґрунтовано, що сталий розвиток громади

залежить від збалансованого поєднання внутрішньогрупових, міжгрупових та вертикальних зв'язків, які забезпечують одночасно соціальну згуртованість, відкритість до взаємодії та ефективну комунікацію з інституціями влади. Встановлено, що ОМС відіграють провідну роль у створенні умов для накопичення та реалізації соціального капіталу через забезпечення відкритості, прозорості, підзвітності та підтримку участі громадян у процесах локального врядування. Водночас доведено, що відтворення соціального капіталу не може бути забезпечене виключно адміністративними механізмами, оскільки його розвиток значною мірою залежить від повсякденних практик взаємодії, громадянської активності, діяльності інститутів громадянського суспільства та неформальних мереж співпраці.

Значну увагу в дослідженні приділено трансформації вертикального соціального капіталу в умовах кризових суспільних змін, зокрема пандемії COVID-19 та повномасштабної війни. Встановлено, що кризові процеси не лише змінюють інтенсивність взаємодії між громадянами та інституціями влади, але й суттєво трансформують механізми формування довіри. За умов високої невизначеності та загроз вертикальний соціальний капітал набуває більш персоналізованого характеру: довіра дедалі частіше концентрується навколо конкретних посадових осіб і лідерів громад, а не навколо інституцій як сталих соціальних структур. Одночасно відбувається часткове згортання формальних механізмів участі та посилення ролі оперативної комунікації, неформальних каналів взаємодії й кризового менеджменту. Виявлено, що така модель сприяє швидкій мобілізації ресурсів та підтриманню керованості громади в умовах кризи, проте водночас створює ризики послаблення інституційної довіри, звуження громадянської участі та зростання залежності ефективності місцевого врядування від окремих управлінських акторів.

Доведено, що така трансформація має суперечливі наслідки. З одного боку, вона сприяє швидкій мобілізації ресурсів, підвищує оперативність ухвалення рішень і посилює здатність громади реагувати на надзвичайні ситуації. З іншого ж – надмірна персоналізація довіри створює ризики для довгострокової інституційної стійкості, оскільки ефективність взаємодії починає залежати від окремих

управлінців, а не від стабільності та якості функціонування інституцій. Водночас результати дослідження засвідчили, що громади, які зберігають відкритість комунікації, прозорість управлінських рішень і можливості для участі населення навіть в умовах кризи, демонструють вищий рівень вертикального соціального капіталу та кращі передумови для післякризового відновлення і розвитку.

Отримані результати дають підстави стверджувати, що подальша реалізація реформи децентралізації відбуватиметься в умовах суперечливої динаміки вертикального соціального капіталу. Встановлено, що за відсутності механізмів інституціоналізації довіри існує ризик формування асиметричної моделі взаємодії між владою та населенням, у межах якої громадяни залишаються переважно споживачами управлінських рішень, а не повноцінними суб'єктами локального врядування. За таких умов ефективність функціонування громади дедалі більше залежатиме від індивідуальних характеристик окремих лідерів та управлінських команд, що підвищує вразливість місцевих інституцій до кадрових змін, політичних трансформацій та ресурсних обмежень.

У цьому контексті перспективи децентралізації визначатимуться не стільки подальшим розширенням формальних повноважень ОМС, скільки здатністю громад забезпечити перехід від персоналізованих моделей довіри до сталих інституційних механізмів взаємодії. Йдеться про формування такої моделі вертикального соціального капіталу, за якої громадянська суб'єктність, інституційна довіра та участь населення стають взаємопов'язаними елементами локального врядування. Саме рівень розвитку цих компонентів визначатиме спроможність територіальних громад не лише ефективно реагувати на кризові виклики, але й забезпечувати довгострокову соціальну стійкість, відтворення інституційної легітимності та сталість результатів реформи децентралізації у післявоєнний період.

На основі результатів емпіричного дослідження соціального капіталу територіальних громад України встановлено асиметричну структуру соціального капіталу, виявлено розрив між довірою, участю та співвідповідальністю, а також доведено залежність розвитку соціального капіталу від територіального контексту,

зокрема близькості до зони бойових дій. Запропоновано комплекс інструментів розвитку соціального капіталу, що включає громадянську освіту, розвиток прямої комунікації, інституціоналізацію участі, підтримку інституційної спроможності, впровадження соціологічного моніторингу потреб населення.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у розробці інтегративного підходу до аналізу соціального капіталу територіальних громад в умовах соціальних трансформацій, концептуалізації «вертикального» соціального капіталу як самостійного аналітичного виміру для українських реалій та обґрунтуванні його визначальної ролі в управлінській спроможності громад. Виявлено асиметричний і територіально диференційований характер трансформації соціального капіталу, розроблено систему індикаторів його вимірювання, а також розкрито подвійний (компенсаторний та обмежувальний) характер горизонтального соціального капіталу у функціонуванні громад. Також вперше в українській соціологічній літературі запропоновано типологізацію територіальних громад за рівнем розвитку горизонтального і вертикального соціального капіталу і доведено наявність персоналізації інституційної довіри в умовах війни.

Окремо обґрунтовано та введено до концептуальної моделі дослідження категорію «громадянська суб'єктність», яке розглядається як інтегральна характеристика активної позиції мешканців територіальної громади щодо участі в суспільному житті, реалізації права на вплив у процесах місцевого врядування та спільної відповідальності за розвиток громади. Встановлено, що громадянська суб'єктність виступає одним із ключових чинників формування вертикального соціального капіталу, оскільки визначає готовність населення до конструктивної взаємодії з органами місцевого самоврядування, участі у виробленні та реалізації управлінських рішень, а також підтримання інституційної довіри в умовах соціальних трансформацій.

Результати дослідження можуть бути використані ОМС та державної влади для розробки і впровадження ефективних стратегій розвитку територіальних громад. Обґрунтовані в дисертації інструменти посилення соціального капіталу

можуть бути застосовані для підвищення інституційної довіри, удосконалення механізмів громадянської участі, впровадження систем моніторингу соціального капіталу та підвищення ефективності управлінських рішень, що в сукупності сприятиме зміцненню соціальної стійкості та покращенню якості життя населення громад.

Ключові слова: соціальний капітал, форми капіталу, територіальні громади, горизонтальний соціальний капітал, вертикальний соціальний капітал, довіра, інституційна довіра, війна, соціальні трансформації, внутрішньо перемішені особи, децентралізація, участь, управлінська спроможність, соціальні зміни, суб'єктність.

ABSTRACT

Dovbysh, N.E. Social Capital of Local Communities in Ukraine in the Context of Social Change: Manifestations, Transformation, and (Dys)functions. – Qualifying Research Paper in the Form of a Manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 054 – Sociology (Field of Knowledge 05 – Social and Behavioral Sciences). – V. N. Karazin Kharkiv National University of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

This dissertation is devoted to a comprehensive sociological study of the social capital of local communities in Ukraine in the context of current social changes. The work provides a theoretical analysis of the essence of social capital as a multidimensional social resource that is formed at the intersection of social networks, norms of reciprocity and trust, and determines communities' capacity for collective action, governance, and adaptation in conditions of uncertainty.

The relevance of this study stems from the profound socio-political transformations taking place in Ukraine amid decentralization, the COVID-19 pandemic, and a full-scale war, all of which significantly impact the functioning of local communities. In these conditions, social capital takes on particular significance as a three-dimensional resource that simultaneously fosters social cohesion, governance capacity, and community adaptability. At the same time, the development of social capital exhibits a contradictory nature, particularly manifested in the asymmetry between the strengthening of horizontal social ties and the transformation of vertical social capital, which highlights the need for a comprehensive scientific understanding of this phenomenon. The theoretical analysis conducted has made it possible to formulate a comprehensive approach to interpreting social capital, integrating the resource, functional, network, and institutional dimensions developed in the scientific concepts of P. Bourdieu, J. Coleman, R. Pattnem, N. Luhmann, M. Granovetter, N. Linn, M. Woolcock, D. Narayan, and other researchers. The first chapter of the dissertation is devoted to these key dimensions and the theoretical and methodological issues of their research.

The second chapter examines the social capital of local communities in the context of social transformations, focusing on the processes of its endogenization—that is, its

formation from within through everyday practices of interaction, social networks, and local institutional mechanisms. In particular, the study substantiates the asymmetrical nature of changes in social capital under crisis conditions, manifested in the mobilization of horizontal ties and the simultaneous deformation and partial reduction of vertical social capital. Particular attention is paid to trust as an integrative mechanism that combines the interpersonal and institutional dimensions of social capital. Given the study's focus on examining the social capital of a local community as a factor in its resilience and development, vertical social capital became the key analytical focus. It is defined as a system of trust-based relationships, social ties, norms of reciprocity, and communicative practices between the population and governing institutions, which ensures the legitimacy of authority, the involvement of citizens in decision-making processes, the coordination of collective actions, the effectiveness of feedback, and the maintenance of the community's institutional capacity in the context of social change.

In the third chapter, based on the author's comprehensive sociological study, an empirical analysis is conducted of the characteristics of the formation and functioning of social capital in Ukraine's territorial communities. The empirical basis consisted of the results of a questionnaire survey of residents of the Kremenchuk and Kharkiv territorial communities, expert interviews with representatives of local self-government bodies and the civil society sector, participant observation, document analysis, content analysis of public communications, narrative analysis, and case studies. A comparison of communities operating under different security conditions revealed the impact of the crisis context on the state and transformation of social capital. Additionally, materials from international and national sociological studies were used to verify and interpret the results obtained.

The results of the study showed that a local community's social capital is one of the key mechanisms for ensuring its social cohesion, governability, and capacity for development. It is argued that the sustainable development of a community depends on a balanced combination of intra-group, inter-group, and vertical ties, which simultaneously ensure social cohesion, openness to interaction, and effective communication with government institutions. It has been established that local self-

government bodies play a leading role in creating conditions for the accumulation and realization of social capital by ensuring openness, transparency, accountability, and supporting citizen participation in local governance processes. At the same time, it has been demonstrated that the reproduction of social capital cannot be ensured solely through administrative mechanisms, as its development depends to a significant extent on everyday practices of interaction, civic engagement, the activities of civil society institutions, and informal networks of cooperation.

The study devotes significant attention to the transformation of vertical social capital in the context of crisis-driven social change, particularly the COVID-19 pandemic and full-scale war. It has been established that crisis processes not only alter the intensity of interaction between citizens and government institutions but also significantly transform the mechanisms by which trust is formed. In conditions of high uncertainty and threats, vertical social capital takes on a more personalized character: trust increasingly centers on specific officials and community leaders rather than on institutions as established social structures. At the same time, there is a partial rollback of formal participation mechanisms and a strengthening of the role of operational communication, informal channels of interaction, and crisis management. It has been found that this model facilitates the rapid mobilization of resources and the maintenance of community governance during a crisis; however, it simultaneously creates risks of eroding institutional trust, narrowing civic participation, and increasing the dependence of local governance effectiveness on individual administrative actors.

It has been shown that this transformation has mixed consequences. On the one hand, it facilitates the rapid mobilization of resources, speeds up decision-making, and enhances the community's ability to respond to emergencies. On the other hand, excessive personalization of trust poses risks to long-term institutional stability, as the effectiveness of interaction begins to depend on individual managers rather than on the stability and quality of institutional functioning. At the same time, the study's findings showed that communities that maintain open communication, transparency in governance decisions, and opportunities for public participation even during a crisis demonstrate higher levels of vertical social capital and better conditions for post-crisis recovery and development.

The findings suggest that the further implementation of decentralization reform will take place amid conflicting dynamics of vertical social capital. It has been established that in the absence of mechanisms for institutionalizing trust, there is a risk of an asymmetrical model of interaction between the government and the population, within which citizens remain primarily consumers of administrative decisions rather than full-fledged participants in local governance. Under such conditions, the effectiveness of community functioning will increasingly depend on the individual characteristics of specific leaders and management teams, which increases the vulnerability of local institutions to personnel changes, political transformations, and resource constraints.

In this context, the prospects for decentralization will be determined not so much by the further expansion of the formal powers of local self-government bodies as by the ability of communities to ensure a transition from personalized models of trust to sustainable institutional mechanisms of interaction. This involves the formation of a model of vertical social capital in which civic agency, institutional trust, and public participation become interrelated elements of local governance. It is the level of development of these components that will determine the ability of local communities not only to respond effectively to crisis challenges but also to ensure long-term social stability, the restoration of institutional legitimacy, and the sustainability of decentralization reform outcomes in the post-war period.

Based on the results of an empirical study of social capital in Ukraine's local communities, an asymmetrical structure of social capital has been identified, a gap between trust, participation, and shared responsibility has been revealed, and the dependence of social capital development on the territorial context – particularly proximity to the combat zone – has been demonstrated. A set of tools for developing social capital is proposed, including civic education, the development of direct communication, the institutionalization of participation, support for institutional capacity, and the implementation of sociological monitoring of the population's needs.

The scientific novelty of the dissertation lies in the development of an integrative approach to analyzing the social capital of local communities in the context of social transformations, the conceptualization of “vertical” social capital as an independent

analytical dimension for Ukrainian realities, and the substantiation of its decisive role in the governance capacity of communities. The asymmetric and territorially differentiated nature of social capital transformation has been identified, a system of indicators for its measurement has been developed, and the dual (compensatory and restrictive) nature of horizontal social capital in community functioning has been revealed. Furthermore, for the first time in Ukrainian sociological literature, a typology of territorial communities based on the level of development of horizontal and vertical social capital is proposed, and the existence of the personalization of institutional trust in wartime conditions is demonstrated.

The category of “civic agency” has been specifically defined and incorporated into the study’s conceptual model; it is viewed as an integral characteristic of the active stance taken by members of a local community regarding participation in public life, the exercise of their right to influence local governance processes, and shared responsibility for community development. It has been established that civic agency is one of the key factors in the formation of vertical social capital, as it determines the population’s readiness for constructive interaction with local self-government bodies, participation in the development and implementation of administrative decisions, as well as the maintenance of institutional trust in the context of social transformations.

The research findings can be utilized by local self-government bodies and state authorities to develop and implement effective strategies for the development of territorial communities. The tools for strengthening social capital outlined in the dissertation can be applied to enhance institutional trust, improve mechanisms for civic participation, implement social capital monitoring systems, and increase the effectiveness of administrative decisions, which collectively will contribute to strengthening social resilience and improving the quality of life for community residents.

Keywords: social capital, forms of capital, local communities, horizontal social capital, vertical social capital, trust, institutional trust, war, social transformations, internally displaced persons, decentralization, participation, governance capacity, social change, agency.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати

дисертації:

1. Довбиш, Н. Є. (2025). Теорії мереж Н. Кристакіса та М. Грановеттера: Евристичні можливості у дослідженні соціального капіталу органів місцевого самоврядування. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*, (54), 26-36. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-03>.
<https://periodicals.karazin.ua/ssms/article/view/27458/24261>

2. Довбиш, Н. Є., & Лобанов, Д. О. (2025). Інституціональний соціальний капітал у взаємодії закладів вищої освіти, роботодавців та випускників. *Габітус : Науковий журнал із соціології та психології*, (74), 53-56.
<https://habitus.od.ua/journals/2025/74-2025/10.pdf>

3. Довбиш, Н. (2025). Соціальний капітал територіальних громад: адаптація моделі Патнема до українських реалій. *Грані*, 28(2), 189-194.
<https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/2192>

4. Довбиш Н. (2026). Гетерогенність джерел соціального капіталу територіальних громад. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. № 1 (56). In press.

Публікації у міжнародних наукових виданнях:

1. Dovbysh, N. (2024). Discourse of social capital in Ukrainian media space / Dyskurs o kapitale społecznym w ukraińskiej przestrzeni medialnej. *Media i Społeczeństwo*, 20(1), 310-323.
<https://mediaispoleczenstwo.ubb.edu.pl/article/546531/en>

Апробація матеріалів дисертації

~ Міжнародної науково-практичної конференції «Соціальний капітал – основа консолідації суспільства» (18 жовтня 2022 р., Інститут юридичних та політичних наук Центра соціології та соціальної психології, муніципалітет Кишинів, Республіка Молдова; ДВНЗ «Південноукраїнський національний педагогічний

університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, Україна); виступ з доповіддю *«Роль соціального капіталу в процесах управління місцевого самоврядування»*.

~ XXII Міжнародної науково-практичної конференції *«Харківські соціологічні читання» «Соціологія на війні: місія та соціальна відповідальність науки»* (3-4 листопада 2022 р., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків). «Круглий стіл» *«Сім'я та молодь в умовах війни: нові практики, нові загрози, нові перспективи»*; виступ з доповіддю *«Особливості соціалізації дітей під час воєнного стану в Україні»*.

~ XII Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю *«АКАДЕМІЧНІ ТА НАУКОВІ ВИКЛИКИ РІЗНОМАНІТНИХ ГАЛУЗЕЙ ЗНАНЬ У 21-МУ СТОЛІТТІ. ПРИНЦИПИ CLIL В ДІЇ» (Academic and Scientific Challenges in the 21st Century: CLIL in Action)* (23 березня 2023 р., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків); Секція 1 *«Гуманітарні науки (Соціологія, політологія, економіка, міжнародні відносини, право, філологія, журналістика, історія, література, філософія)»*; виступ з доповіддю *«The importance of social capital in local self-government»*.

~ IX Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю *«Придніпровські соціологічні читання»* (18 жовтня 2024 р., Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро).

~ XXII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених *«Соціологія у (пост)сучасності»* (15 березня 2024 р., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків).

~ XXIII Міжнародної науково-практичної конференції *«Харківські соціологічні читання» «Соціологія у турбулентному світі: науковий статус, суспільна роль та дослідницькі акценти»* (21–22 листопада 2024 р., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків). Секція 7, Сесія перша *«Місцеві громади в нових соціальних умовах: ідентичність, згуртованість, соціальний капітал»*; виступ з доповіддю *«Довіра у громаді як функціональний елемент її соціального капіталу»*.

~ XV Міжнародної науково-практичної конференції «Соціологія, соціальна робота та соціальне забезпечення: регулювання соціальних проблем» (15–16 травня 2025 р., Національний університет «Львівська політехніка» (м. Львів, Україна), Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (м. Харків, Україна)).

~ VI Міжнародної науково-практичної конференції «Авіація, промисловість, суспільство» (15 травня 2025 р., Кременчуцький льотний коледж Харківського національного університету внутрішніх справ). Секція 11. Філологічні та соціально-історичні проблеми суспільства: історія, сучасність, перспективи розвитку; виступ з доповіддю «Соціальний капітал сучасних демократичних суспільств: через призму поглядів Алексіса де Токвіля».

~ XXIV Міжнародної наукової конференції «Соціологія у (пост)сучасності: соціальні порядки експоненційного зростання» (13 березня 2026 р., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків).

~ XVII Міжнародна науково-практична конференція «Якубинська наукова сесія» (7 квітня 2026 р., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків).

Опубліковано тези доповідей наукових конференцій:

1. Dovbysh, N. Ye., Golikov, A. S., & Gusewa, A. G. (2023). The importance of social capital in local self-government. *Academic and Scientific Challenges in the 21st Century: CLIL in Action : «Академічні та наукові виклики різноманітних галузей знань у 21-му столітті. Принципи CLIL в дії»* : матеріали XII Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю 24 березня 2023 року. Харків : ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2023. С. 47-53.

2. Довбиш Н. Є. (2025). Еволюції інституту освіти як чинника формування соціального капіталу. *Соціологія у (пост)сучасності* : збірник тез доповідей XXII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів, докторантів та молодих вчених (Україна, м. Харків, 15 березня 2024 року). Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2025. 66 с. С. 22-24.

<https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/324db8ef-c046-44f8-89a2-cdfced9956e0/content>

3. Довбиш, Н. (2024). Соціальний капітал територіальних громад України: очікування, реальність. *Придніпровські соціологічні читання* : збірка матеріалів ІХ Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Дніпро, 18 жовтня 2024 року) / відповідальний за випуск, професор В.В. Кривошеїн. Дніпро: Видавничо-поліграфічний дім «Формат А+», 2024. 176 с. С. 70-72.

4. Довбиш, Н. Є. (2025). Довіра у громаді як функціональний елемент її соціального капіталу. *Українська соціологія перед обличчям війни (2022, 2024)* : матеріали ХХІІ Харківських соціологічних читань (3-4 листопада 2022 року) «Соціологія на війні: місія та соціальна відповідальність науки» та ХХІІІ Харківських соціологічних читань (21-22 листопада 2024 року) «Соціологія у турбулентному світі: науковий статус, суспільна роль та дослідницькі акценти». Харків : Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2025.

5. Довбиш, Н. Є. (2025). Соціальний капітал сучасних демократичних суспільств: через призму поглядів Алексіса де Токвіля. *Авіація, промисловість, суспільство* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Кременчук, 15 травня 2025 року) / Міністерство внутрішніх справ України, Харківський національний університет внутрішніх справ, Кременчуцький льотний коледж. Харків : ХНУВС, 2025. 558 с. С. 366-370.
https://klk.univd.edu.ua/files/articles/297/zbirnik_materialiv_klk_hnuvs_2025.pdf

6. Довбиш, Н. (2025). Механізми формування та зміцнення соціального капіталу територіальних громад в умовах децентралізації. *Соціологія, Соціальна робота та Соціальне забезпечення: регулювання соціальних проблем* : збірник матеріалів XV Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 15–16 травня 2025 р.). Львів : Видавництво "Магнолія 2006", 2025. 253 с. С.87-91.

7. Довбиш, Н. Є. (2026). Інтеракційний ритуал як елемент вертикального соціального капіталу територіальної громади. *«Соціологія у (пост)сучасності: соціальні порядки експоненційного зростання»* : збірник тез доповідей ХХІV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів, докторантів та молодих

вчених (Україна, м. Харків, 13 березня 2026 р.). Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2026 (у друці).

8. Довбиш, Н. Є. (2026). Reputation as a key element of trust: theoretical and methodological aspects. *Соціологія, Соціальна робота та Соціальне забезпечення: регулювання соціальних проблем* : збірник матеріалів XVI Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 21-22 травня 2026 року) (подано до друку).

Взято участь у дослідницьких проєктах:

Dovbysh, N. (2023). Участь у міжнародному науково-дослідному проєкті TRUEDEM: Довіра в європейських демократіях (Trust in European Democracies) (Horizon Europe, Grant Agreement No. 101095237) – дослідження суспільних оцінок довіри до політичних інституцій у Європі у співпраці з університетами та науковими інституціями ЄС.
https://www.truedem.eu/blog/blog5?fbclid=IwY2xjawQZdr5leHRuA2FlbQIxMQBzcnRjBmFwcF9pZBAyMjIwMzIxNzg4MjAwODkyAAEefpI0yek1zwBbsQsLjwgxQlPbUycMYwRnNYBJtkoUSMtr7Mgb8WnUOZFKock_aem_XVoU5PnrO9rVUKMt7VLOS
 Q

Зміст

ВСТУП	20
Розділ 1. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ, ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА, СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ ДОСЛІДЖЕННЯ	36
1.1. Соціальний капітал: основні соціологічні підходи та інтерпретації у соціологічній теорії	36
1.2. Територіальна громада як соціальне середовище формування соціального капіталу	54
1.3. Соціальні трансформації як контекст формування соціального капіталу громад	78
Висновки до розділу 1	92
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	96
2.1. Ендогенізація соціального капіталу територіальної громади: процес формування	95
2.2. Структурні елементи ендогенного соціального капіталу територіальних громад	106
2.3. Вплив соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальної громади: мобілізація, деформація, редукація	139
Висновки до розділу 2	147
РОЗДІЛ 3. ПРОЯВИ, [ДИС]ФУНКЦІЇ ТА ПРАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ	150
3.1. Соціальний капітал територіальних громад в Україні в умовах соціальних змін: виміри, тенденції, особливості (на прикладі Кременчуцької та Харківської громад)	150
3.2. Інструменти посилення соціального капіталу як ресурсу стійкості та розвитку територіальних громад	199
Висновки до розділу 3	213
ВИСНОВКИ	217
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	225
ДОДАТКИ	250

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

OECD – Organisation for Economic Co-operation and Development

ОМС – органи місцевого самоврядування

ОТГ – об'єднана територіальна громада

КМІС – Київський міжнародний інститут соціології

SNA – Social Network Analysis, структурний аналіз соціальних мереж

ВПО – внутрішньо переміщені особи

U-LEAD – «Програма «U-LEAD з Європою»» (Ukraine – Local Empowerment, Accountability and Development Programme – Програма для України з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку).

DESPRO – «Швейцарсько-український проєкт DESPRO» (Decentralization Support Project / Проєкт підтримки децентралізації в Україні)

ВСТУП

Сучасний етап розвитку територіальних громад України відбувається під впливом масштабних соціальних трансформацій, які одночасно змінюють інституційну структуру суспільства, моделі соціальної взаємодії та механізми колективної самоорганізації. Починаючи з реформи децентралізації 2014 року, територіальні громади України поступово набули ширших повноважень, ресурсів і відповідальності за локальний розвиток. Децентралізація створила передумови для формування нової моделі місцевого самоврядування, орієнтованої на підвищення управлінської спроможності, розвиток локальної демократії та активізацію участі громадян у вирішенні питань місцевого значення. У цьому контексті соціальний капітал в науковому, медійному та політичному дискурсі почав розглядатися як один із ключових ресурсів розвитку територіальних громад, оскільки саме мережі взаємодії, довіра, солідарність і включеність громадян забезпечують здатність громади до координації дій, самоорганізації та підтримки ефективного управління.

Разом із тим інституційне становлення та зростання громад відбувалося в умовах наростання кризових і дестабілізаційних чинників, що проявлялися у зміні звичних форм соціальної взаємодії, збільшенні невизначеності, посиленні безпекових ризиків, обмеженні участі громадян у публічному житті та переорієнтації управлінських практик на швидке реагування. Внаслідок цього соціальний капітал громад почав формуватися не лише як ресурс розвитку, але і як механізм адаптації до нестабільності, втрат, загроз і порушення сталих соціальних зв'язків.

За таких умов територіальні громади стали простором одночасного прояву мобілізації, адаптації та соціальної фрагментації. З одного боку, посилювалися горизонтальні форми взаємодії – взаємодопомога, локальна солідарність, волонтерські практики та неформальні мережі підтримки. З іншого боку, ускладнилася взаємодія між громадянами та інституціями влади, звужилися практики участі, а довіра до інституцій набула більш ситуативного та персоналізованого характеру.

У результаті виникла суперечлива ситуація, за якої, як можна передбачити, формальне посилення управлінської спроможності територіальних громад не супроводжується відповідним зміцненням вертикального соціального капіталу. Це проявляється у розриві між інституційними можливостями органів місцевого самоврядування та реальною включеністю громадян у процеси управління й прийняття рішень. Водночас у суспільстві посилюється орієнтація на безпеку та стабільність, що сприяє зростанню патерналістських очікувань і знижує запит на активну громадянську участь.

У цих умовах соціальний капітал територіальних громад постає як складний і динамічний соціальний феномен, структура та функції якого змінюються під впливом соціальних трансформацій. Це актуалізує потребу у переосмисленні підходів до його дослідження, уточненні механізмів його формування та трансформації, а також у розробленні аналітичних моделей, здатних враховувати асиметричність розвитку горизонтальних і вертикальних зв'язків, регіональні відмінності та кризовий характер сучасних суспільних процесів.

Актуальність роботи зумовлена тим, що в сучасних умовах розвитку України соціальний капітал територіальних громад набуває значення ключового нематеріального ресурсу забезпечення їхньої стійкості, керованості та здатності до відновлення, водночас залишаючись недостатньо теоретично осмисленим і практично інтегрованим у систему місцевого управління. У контексті соціально-політичних трансформацій, спричинених реформою децентралізації, пандемією COVID-19 та повномасштабною російсько-українською війною, саме соціальний капітал визначає здатність громад до координації колективних дій, мобілізації ресурсів і адаптації до кризових викликів. Теоретично це обґрунтовується положенням, що довіра, норми взаємності та соціальні мережі знижують транзакційні витрати управління, підвищують легітимність рішень і сприяють їхній реалізації, тоді як їхній дефіцит ускладнює функціонування навіть формально спроможних інституцій (Fukuyama, 1999).

Значущість соціального капіталу проявляється у здатності громад до самоорганізації в умовах кризи, розвитку волонтерських практик та підтримки

функціонування локальних систем через неформальні взаємодії, що забезпечує гнучкість і оперативність реагування (Aldrich, 2017). Водночас ефективність управління безпосередньо залежить від рівня інституційної довіри: її персоналізація, низький рівень фактичної участі громадян за формальної наявності інструментів залучення, а також звуження каналів взаємодії свідчать про структурні обмеження використання соціального капіталу як управлінського ресурсу. В умовах післякризового відновлення саме соціальний капітал визначатиме готовність населення до участі у відбудові, рівень солідарності та можливість довгострокової кооперації між владою і громадою.

Попри це, у практиці місцевого самоврядування соціальний капітал фактично не розглядається як об'єкт системного управлінського аналізу: він не інтегрований у систему оцінки ефективності діяльності органів влади, відсутні інституціоналізовані механізми його регулярного вимірювання, не сформовано спеціалізованих соціологічних структур. Внаслідок цього управлінські рішення ухвалюються в умовах дефіциту валідних соціальних даних, а потенціал соціального капіталу як ресурсу розвитку громад залишається нереалізованим. Таким чином, дослідження соціального капіталу територіальних громад набуває особливої актуальності як необхідна попередня умова підвищення їхньої управлінської та виживальної спроможності, а також забезпечення стійкості в умовах багатовимірних трансформацій, в тому числі і в екстремальних та надзвичайних умовах.

У контексті розвитку громади соціальний капітал, зокрема вертикальний, виконує стратегічну функцію, оскільки виступає передумовою сталого розвитку громади. Він забезпечує не лише реалізацію поточних управлінських завдань, але й здатність громади до довгострокового планування, мобілізації ресурсів та адаптації до кризових викликів. Теоретичні та емпіричні дослідження у сфері соціального капіталу, інституціональної економіки та публічного управління (Дж. Коулман, Р. Патнем, Ф. Фукуяма, Д. Норт; дослідження Світового банку (World Bank) та ОЕСР (Organisation for Economic Co-operation and Development)) підтверджують, що інституційна довіра як ключовий елемент вертикального

соціального капіталу є необхідною умовою ефективного функціонування інституцій, зниження транзакційних витрат, забезпечення легітимності управлінських рішень та підвищення резильєнтності соціальних систем. Відтак вертикальний соціальний капітал виступає не лише супровідною характеристикою розвитку територіальних громад, але й їхнім базовим структурним ресурсом, що визначає здатність до сталого, узгодженого та адаптивного розвитку.

1. Актуальність дослідження посилюється також тим, що у вітчизняній та зарубіжній соціології вертикальний соціальний капітал переважно розглядається фрагментарно – наприклад, як похідний від міжособистісної довіри або громадської участі, без системного аналізу його регулятивної, координаційної та управлінської функцій (Bourdieu, 1986; Lin, 2001). Відсутність цілісної теоретичної моделі та емпірично обґрунтованих індикаторів вертикального соціального капіталу ускладнює оцінювання реальної спроможності громад до колективних дій, адаптації до криз і післявоєнного відновлення (Bennich-Björkman, 1998).

. У цьому контексті особливої актуальності набуває аналіз вертикального соціального капіталу в українських територіальних громадах, особливо з огляду на специфіку їхнього історичного розвитку та інституційної трансформації. Україна як держава із тривалим радянським минулим успадкувала стійкі патерналістські установки, що визначають очікування громадян щодо ролі влади як основного суб'єкта відповідальності за забезпечення соціального порядку, стабільності та добробуту (Mishler, 2001). Такі нормативні уявлення формують відповідні моделі поведінки, в яких домінує орієнтація на вертикальні зв'язки, залежність від інституцій та обмежена ініціативність на рівні горизонтальної самоорганізації. В умовах відносної соціально-економічної стабільності процеси децентралізації сприяли поступовій трансформації цих установок, формуючи нові практики участі, відповідальності та взаємодії між владою і громадянами. На суспільному рівні це проявлялося у розширенні інструментів локальної демократії, підвищенні відкритості органів місцевого самоврядування та поступовому зміцненні довіри до них (Maintaining the Momentum of Decentralisation in Ukraine, 2018). Водночас ці зміни мали еволюційний характер і не супроводжувалися повною відмовою від

патерналістських очікувань на рівні сприйняття, оцінювання та інших габітуалізованих структур за П. Бурдьє.

У сучасній соціології територіальна громада дедалі частіше розглядається не лише як адміністративно-територіальна одиниця чи локальна спільнота, а як складна система соціальних взаємодій, у межах якої формуються механізми колективної дії, соціальної інтеграції та локального розвитку. Ефективність функціонування громади значною мірою залежить не лише від наявності матеріальних, фінансових чи управлінських ресурсів, але й від здатності її членів до співпраці, взаємної довіри та координації спільних дій. Саме тому соціальний капітал дедалі частіше розглядається як один із ключових нематеріальних ресурсів розвитку територіальних громад, що забезпечує їхню стійкість, адаптивність і спроможність реагувати на внутрішні та зовнішні виклики.

Особливого значення ця проблематика набуває в умовах масштабних соціальних трансформацій, які переживає українське суспільство. Спостереження за процесами децентралізації, наслідками пандемії COVID-19 та подіями повномасштабної війни свідчать про помітні зміни у структурі соціальних зв'язків, практиках громадської участі та взаємодії громадян з інституціями влади. У різних громадах можна спостерігати як посилення волонтерської активності, взаємодопомоги та неформальної співпраці між мешканцями, так і виникнення нових труднощів у комунікації між населенням і органами місцевого самоврядування. Такі процеси привертають увагу до особливостей функціонування соціального капіталу територіальних громад та змін, яких він зазнає під впливом сучасних суспільних викликів.

Проблема дослідження ролі соціального капіталу територіальних громад в умовах сучасних трансформацій в Україні полягає в тому, що цей феномен функціонує у суперечливому та динамічному середовищі, де його вплив є водночас критично важливим, але концептуально та емпірично недостатньо визначеним. В онтологічному вимірі вона полягає у суперечливій природі самого соціального капіталу як реального соціального феномену, що формується та функціонує в умовах динамічних і нерівномірних змін. Соціальний капітал територіальних

громад існує не як стабільна сукупність зв'язків, довіри та норм, а як процесуально змінна система, яка зазнає впливу різноспрямованих трансформацій – інституційних (децентралізація), кризових (пандемія, війна) та соціокультурних (поколінські зміни, трансформація цінностей, зміни ідентичностей, зсуви дискурсів, тощо). Це зумовлює його асиметричний розвиток, що проявляється у зміцненні горизонтальних зв'язків (солідарність, взаємодопомога) та одночасному послабленні або фрагментації вертикального соціального капіталу (інституційна довіра, взаємодія з владою). У результаті формується розрив між формальним зростанням управлінської спроможності громад і фактичною здатністю забезпечувати ефективну, довірчу та включену взаємодію з громадянами. У гносеологічному вимірі проблема полягає у недостатній розробленості підходів до концептуалізації та емпіричного вимірювання соціального капіталу в умовах соціальних трансформацій. Відсутність єдності у трактуванні його структури, складність фіксації динамічних змін і брак інтегрованих аналітичних моделей зумовлюють те, що соціальний капітал залишається концептуально фрагментованим і емпірично неповно верифікованим об'єктом дослідження.

З одного боку, реформа децентралізації інституційно посилила територіальні громади, що проявилось у розширенні їхніх повноважень, передачі фінансових ресурсів на місцевий рівень, укрупненні громад та зростанні їхньої управлінської автономії. Як зазначають дослідники децентралізації та аналітичні звіти програм U-LEAD, DESPRO і OECD (Підтримання темпу процесу децентралізації в Україні, 2018), реформа сприяла формуванню більш спроможного місцевого самоврядування, посиленню фінансової самодостатності громад та розширенню їхньої ролі у забезпеченні локального розвитку. Однак інституційне посилення громад не супроводжувалося відповідним зміцненням вертикального соціального капіталу. Це проявляється у розриві між формальною спроможністю органів місцевого самоврядування та реальною довірою й включеністю громадян, що обмежує ефективність управління.

З іншого боку, пандемія COVID-19 і повномасштабна війна спричинили асиметричну трансформацію соціального капіталу: посилення горизонтальних

зв'язків (волонтерство, взаємодопомога) супроводжується послабленням вертикальних (інституційна довіра, участь). Водночас відбувається зміна характеру взаємодії громадян і влади: формується незавершена модель «делегованого управління», в якій громадяни визнають легітимність влади, але не беруть активної участі у прийнятті рішень (O'Donnell, 1994). Це супроводжується ціннісним зсувом у бік безпеки та стабільності, що знижує запит на участь і підсилює патерналістські очікування.

Також проблемою є те, що існуючі підходи до вимірювання соціального капіталу не враховують його кризової трансформації: вони не фіксують розрив між декларативною і реальною участю, не відображають персоналізацію довіри та не враховують регіональні відмінності (зокрема вплив близькості громади до зони бойових дій).

Важливим чинником, що ускладнює відтворення вертикального соціального капіталу, є недостатній рівень громадянської компетентності населення у сфері участі в управлінні: значна частина громадян надто мало обізнана з інституційними механізмами впливу на прийняття рішень, процедурами участі та каналами взаємодії з органами місцевого самоврядування – цілком в межах тих прогнозів та передбачень, які дають Р. Інглехарт та К. Вельцель для більш глобальних контекстів (Inglehart, R., Welzel, C., 2006). Це зумовлює ситуацію, коли навіть за наявності формальних можливостей участі вони залишаються не до кінця використаними, що поглиблює розрив між потенційною та реальною включеністю громадян в управління громадою. У цьому контексті особливої актуальності набуває необхідність інституціоналізації громадянської освіти, спрямованої на формування практичних навичок участі та підвищення рівня громадянської суб'єктності населення – здатності і готовності індивіда або групи виступати активними носіями громадянських прав, обов'язків і практик участі, що формується на перетині інституційних умов, соціальних норм і комунікативних практик.

Отже, ключова проблема полягає в тому, що соціальний капітал одночасно виступає ресурсом стійкості територіальних громад і чинником їхньої вразливості,

проте його роль, механізми впливу та умови відтворення в умовах багатовимірних соціально-політичних трансформацій залишаються недостатньо теоретично осмисленими та емпірично верифікованими. Ситуацію ускладнює те, що на рівні територіальних громад відсутня належна інституціоналізація практик його оцінювання і моніторингу: соціальний капітал не розглядається як об'єкт системного управлінського аналізу, не здійснюється регулярне вимірювання його ключових параметрів (довіри, участі, якості взаємодії), а також не сформовано спеціалізованих соціологічних напрямів чи структур у діяльності органів місцевого самоврядування. Внаслідок цього управлінці постійно вимушені ухвалювати рішення в умовах дефіциту валідних даних про стан і динаміку соціального капіталу, що обмежує можливості його цілеспрямованого відтворення та використання як ресурсу розвитку громади.

Об'єктом дослідження є соціальний капітал територіальних громад. **Предметом** – вплив соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальних громад. **Метою** дослідження є розкриття закономірностей трансформації соціального капіталу територіальних громад в умовах соціальних змін в Україні, їхнього впливу на структуру, динаміку та роль соціального капіталу у функціонуванні громад та обґрунтування інструментів посилення соціального капіталу як ресурсу стійкості та розвитку територіальних громад.

Послаблення вертикального соціального капіталу у громаді може мати низку негативних наслідків для соціальних взаємин серед населення та для взаємовідносин між громадянами і органами влади. По-перше, фрагментація горизонтальних зв'язків призводить до розпаду соціальної тканини громади: замість відкритих та інклюзивних мереж взаємодії формуються вузькі замкнені групи, що знижує рівень довіри між різними соціальними групами та послаблює соціальну інтеграцію. По-друге, послаблення вертикальних каналів взаємодії зменшує колективну ефективність громади, оскільки фрагментовані та виснажені горизонтальні мережі не здатні забезпечити стабільну координацію дій, реалізацію публічних програм та інфраструктурних проєктів, що обмежує стратегічний розвиток громади (Krishna, 2001). По-третє, низький рівень інституційної довіри

спричинює зростання скептицизму та відчуження населення від органів влади: управлінські рішення сприймаються як непрозорі або несправедливі, звернення громадян стають марними чи безнадійними, що знижує легітимність управлінських рішень і формує цикл взаємної недовіри (Mishler & Rose, 1997). По-четверте, така ситуація призводить до демобілізації громадської участі, зниження активності населення у формальних і неформальних механізмах взаємодії, що ускладнює процес включення громадян при прийнятті рішень (Woolcock, 2001).

Нарешті, послаблення вертикального соціального капіталу знижує здатність громади адаптуватися до соціально-політичних і економічних трансформацій, оскільки горизонтальні мережі, навіть якщо вони посилюють внутрішню солідарність, не здатні самостійно забезпечити стійкість і координацію колективних дій у кризові періоди. Таким чином, руйнування вертикальних зв'язків створює «замкнене коло» негативних ефектів: фрагментація горизонтальних мереж і зниження інституційної довіри послаблюють соціальну згуртованість, ефективність управління та участь громадян, що, своєю чергою, ще більше послаблює вертикальні зв'язки і обмежує потенціал громади до сталого розвитку. Розуміння цієї системи з позитивним зворотнім зв'язком дозволяє нам задля реалізації мети дослідження визначити такі **завдання**:

- 1) Визначити релевантні теоретичні підходи до аналізу впливу соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальних громад.
- 2) Конкретизувати та аплікувати категоріально-понятійний апарат дослідження впливу соціальних змін на соціальний капітал громад.
- 3) З'ясувати особливості формування та трансформації соціального капіталу територіальних громад в залежності від безпеково-територіальної приналежності.
- 4) Визначити індикатори вимірювання вертикального соціального капіталу територіальних громад.
- 5) Встановити взаємозв'язок між рівнем соціального капіталу (зокрема вертикального) та управлінською спроможністю територіальних громад.

6) Обґрунтувати інструменти посилення соціального капіталу територіальних громад як ресурсу їх стійкості та розвитку в умовах соціальних трансформацій.

7) Обґрунтувати необхідність та можливості інституціоналізації систем моніторингу, а також систем оцінювання соціального капіталу у практиці місцевого самоврядування.

8) Визначити перспективи відновлення та розвитку соціального капіталу територіальних громад у контексті післявоєнної відбудови України.

Теоретичною базою для дослідження виступають класичні та сучасні концепції соціального капіталу, представлені у працях Дж. Коулмана, Р. Патнема, Ф. Фукуями, а також інституціональні підходи Д. Норта, що дозволяють розглядати соціальний капітал як ресурс посилення соціальної взаємодії, зниження трансакційних витрат та підвищення ефективності діяльності інституцій. Важливе значення для дослідження мають також концепти теорій соціальних мереж, теорії колективної дії, а також підходи до аналізу довіри як механізму соціальної інтеграції.

Концептуальну основу дослідження становить синтез структурно-функціонального, інституційного та мережевого підходів з підмуровуванням синтетичними методологіями (П. Бурдьє), що дає змогу комплексно розкрити соціальний капітал як багатовимірний феномен, який включає горизонтальні та вертикальні зв'язки, норми взаємності, довіру та практики участі. Особлива увага в нашому дослідженні приділяється аналізу вертикального соціального капіталу як самостійного аналітичного виміру, що виконує регулятивну, координаційну та управлінську функцію територіальних громад.

Емпіричну базу дослідження становить авторське соціологічне дослідження, проведене в дизайні каскаду методів. Зокрема, кількісний вимір дослідження включає дані анкетного опитування мешканців територіальних громад України, спрямованого на вимірювання рівня міжособистісної та інституційної довіри, участі у формальних і неформальних практиках взаємодії, а також оцінок ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Опитування

проводилося у двох регіонах України – Полтавському (відносно віддаленому від зони бойових дій) та Харківському (наближеному до зони бойових дій), що дало змогу здійснити компаративний аналіз з метою врахувати вплив безпекового контексту на стан соціального капіталу. Дослідження охопило дві територіальні громади – Кременчуцьку та Харківську, загалом було отримано 404 валідні анкети респондентів. До вибірки увійшли мешканці громад різних соціально-демографічних груп. Інструментарій дослідження передбачав використання шкал Лайкерта, закритих питань з номінальною шкалою, напівзакритих та відкритих питань. Структура анкети включала шість тематичних блоків: вплив воєнного стану, інституційна довіра, прозорість діяльності влади, участь у процесах управління, комунікація з органами місцевого самоврядування та соціально-демографічні характеристики (додаток 1).

Якісний етап дослідження включав проведення експертних інтерв'ю з керівниками органів місцевого самоврядування та представниками громадського сектору. Додатково застосовано метод включеного спостереження, що дозволив зафіксувати неформальні аспекти взаємодії – характер комунікації, рівень відкритості посадових осіб, реакції на звернення громадян – і виявити розриви між задекларованими та реальними практиками.

Аналіз документів і контент-аналіз було використано для дослідження інституційного та дискурсивного вимірів функціонування місцевого самоврядування. Було проаналізовано офіційні документи (рішення, програми, звіти) та публічні комунікації (вебресурси, соціальні мережі, медіа), що дозволило виявити домінуючі управлінські пріоритети, риторику відкритості та особливості представлення громадянської участі.

Наративний аналіз було спрямовано на інтерпретацію суб'єктивного досвіду респондентів та експертів щодо взаємодії з владою, що дало змогу глибше зрозуміти механізми формування та трансформації інституційної довіри.

Метод кейс-стаді застосовано для комплексного аналізу двох територіальних громад як цілісних соціально-управлінських систем, що відрізняються за контекстом функціонування. Це дозволило інтегрувати результати кількісного та

якісного аналізу та виявити специфіку формування вертикального соціального капіталу в різних умовах.

Окрім цього, у дослідженні використано дані міжнародних та національних дослідницьких проєктів (зокрема, World Values Survey, European Social Survey), що дозволяє здійснити порівняльний аналіз та виявити специфіку функціонування соціального капіталу в українському контексті.

Тож, виходячи із вищеописаного, **гіпотези** дослідження полягають у наступному:

1. В умовах війни та надзвичайних ситуацій відбувається ускладнення та підвищення багатовимірності і багатофакторності відтворення і зміцнення вертикального соціального капіталу.

2. Інтенсивність соціальних трансформацій впливає на структуру соціального капіталу: у громадах, що зазнають більшого впливу кризових факторів, спостерігається вищий рівень горизонтальної солідарності та більш виражена фрагментація вертикального соціального капіталу.

3. Наближеність до зони бойових дій є одним з індикаторів (в гносеологічному вимірі) та факторів (в онтологічному вимірі) інтенсивності відтворення і зміцнення вертикального соціального капіталу.

4. Соціальні трансформації є чинниками змін механізмів відтворення соціального капіталу територіальних громад та його ендогенної перебудови; це може проявлятися у тому, що посилення неформальних практик взаємодії та горизонтальної солідарності супроводжується звуженням інституційних каналів участі, персоналізацією довіри та зниженням ролі формалізованих механізмів управління. Кожен з цих індикаторів буде тим більше проявлений, чим вищою буде інтенсивність соціальних трансформацій.

5. Інституційно закріплені механізми участі є лише необхідною, але при цьому недостатньою умовою, що має проявлятися в значній частці респондентів, що не використовує їх через необізнаність, недовіру або відсутність практичного досвіду взаємодії з владою.

Наукова новизна отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає у наступному:

1. Вперше обґрунтовано доцільність інтегративного підходу до аналізу впливу соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальних громад, що поєднує інституційний, структурно-функціональний, мережевий та соціокультурний підходи на фундаменті синтетичної методології, що дозволило комплексно дослідити механізми формування, трансформації та відтворення соціального капіталу територіальних громад у взаємозв'язку інституційних змін, соціальних практик, мережевих взаємодій, ціннісних орієнтацій і кризових суспільних процесів, а також виявити асиметричний характер розвитку його горизонтального та вертикального вимірів в умовах децентралізації, пандемії та війни.

2. Вперше виявлено особливості трансформації соціального капіталу територіальних громад залежно від їхньої безпеково-територіальної приналежності, зокрема віддаленості або наближеності до зони бойових дій, що проявляються в асиметричності розвитку його горизонтального та вертикального вимірів. Встановлено, що у громадах, наближених до зони бойових дій, спостерігається вищий рівень горизонтальної солідарності, мобілізації, взаємодопомоги та волонтерської активності як реакції на постійну загрозу й необхідність швидкої самоорганізації, водночас посилюється фрагментація вертикального соціального капіталу, зростає персоналізація інституційної довіри, звужуються практики громадянської участі та знижується значення процедурної легітимності управлінських рішень на користь їхньої оперативності та результативності.

3. Вперше встановлено взаємозв'язок між рівнем вертикального соціального капіталу та управлінською спроможністю територіальних громад, що дозволяє розглядати інституційну довіру, участь і якість взаємодії з владою як чинники ефективності місцевого управління.

4. Уточнено та розширено категоріально-понятійний апарат дослідження соціального капіталу територіальних громад через конкретизацію низки понять,

зокрема «вертикальний соціальний капітал», «ендогенізація соціального капіталу громади», «громадянська суб'єктність», «делеговане управління», «управлінська спроможність громади», а також введено в обіг поняття «громадянська суб'єктність».

5. Завдяки цій системі індикаторів виникає можливість комплексного поєднання показників інституційної довіри, прозорості влади, якості комунікації, готовності до участі та практичного досвіду взаємодії громадян з органами місцевого самоврядування для оцінювання саме вертикального соціального капіталу територіальних громад в умовах соціальних трансформацій. На відміну від існуючих підходів, запропонована система дає змогу фіксувати не лише формальний рівень довіри або декларовану участь, але й реальний стан взаємодії між громадянами та владою, ступінь включеності населення у локальні управлінські процеси та наявність розриву між інституційною спроможністю громади й соціальною підтримкою її управлінських практик.

6. Уточнено та розширено обґрунтування інструментів посилення соціального капіталу територіальних громад як ресурсу їхньої стійкості та розвитку, зокрема розвиток громадянської освіти, інституціоналізацію моніторингу довіри й участі, посилення зворотного зв'язку, прозорості та сталих каналів комунікації між владою і громадянами.

7. Вперше обґрунтовано необхідність та шляхи інституціоналізації систем моніторингу та оцінювання соціального капіталу у практиці місцевого самоврядування як складової підвищення управлінської та виживальної спроможності територіальних громад, що передбачає систематичне вимірювання рівня інституційної довіри, громадянської участі, якості взаємодії між владою та громадою, а також використання соціологічного інструментарію у процесах діагностування та прийняття управлінських рішень.

8. Набув подальшого розвитку аналіз шляхів, способів та інструментів відновлення та розвитку соціального капіталу територіальних громад у контексті післявоєнної відбудови України, які полягають у поєднанні механізмів інституційного відновлення, розвитку громадянської участі, підтримки

горизонтальних практик солідарності, посилення комунікації між владою і громадою, інституціоналізації громадянської освіти та інтеграції практик самоорганізації населення у систему місцевого управління як передумови підвищення стійкості та адаптивності громад.

Практична значущість дослідження визначається тим, що отримані результати мають прикладний характер і можуть бути використані в діяльності органів місцевого самоврядування, органів державної влади, а також у процесах стратегічного планування розвитку територіальних громад. Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні та систематизації інструментів посилення соціального капіталу територіальних громад як ресурсу їхньої стійкості та розвитку, які можуть бути впроваджені у практику місцевого управління.

Зокрема, результати дослідження можуть бути використані для:

- розробки та впровадження комплексних стратегій зміцнення вертикального соціального капіталу, спрямованих на підвищення інституційної довіри, підзвітності влади та якості комунікації з громадянами;

- удосконалення механізмів громадянської участі (громадські консультації, бюджети участі, електронні інструменти взаємодії) з урахуванням виявленого розриву між декларативною та реальною включеністю населення в управління громадою;

- впровадження систем моніторингу соціального капіталу, зокрема на основі запропонованих індикаторів вимірювання інституційної довіри, участі та ефективності зворотного зв'язку;

- підвищення ефективності управлінських рішень через врахування рівня соціального капіталу як чинника координації колективних дій і реалізації публічних політик.

Значення мають запропоновані у дослідженні підходи до розвитку громадянської компетентності, які можуть бути використані при формуванні програм громадянської освіти, спрямованих на підвищення рівня участі населення у процесах місцевого управління.

Матеріали дослідження можуть бути застосовані у науково-дослідній та освітній діяльності, зокрема при викладанні дисциплін із соціології, публічного управління та місцевого розвитку, а також при підготовці аналітичних і методичних матеріалів для органів влади. Окремі теоретичні положення, методичні підходи та результати емпіричного дослідження можуть бути інтегровані у навчальний процес для викладання дисциплін на кшталт «Аналітика реформ у медіафокусі», «Соціальна аналітика та соціокультурна експертиза», «Соціологія сім'ї та молоді», «Технології розвитку: міжнародні організації у виробництві влади, знання та наративів» тощо. Використання результатів дослідження у межах зазначених освітніх компонентів сприяє поглибленню розуміння студентами сучасних соціальних трансформацій, механізмів формування соціального капіталу, особливостей взаємодії громадян та інституцій влади, а також практик розвитку територіальних громад в умовах суспільних змін.

РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ, ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА, СОЦІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ВИМІРИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Соціальний капітал: основні підходи та інтерпретації у сучасній соціологічній теорії

Поняття соціального капіталу посідає одне з центральних місць у сучасній соціологічній теорії, проте відзначається високим рівнем концептуальної неоднорідності та методологічної варіативності. У різних теоретичних традиціях соціальний капітал інтерпретується як ресурс, властивість соціальних структур, форма соціальної інтеграції або інституційний механізм координації дій (Durlauf & Fafchamps, 2005; Wesselow, 2023). Така множинність підходів зумовлює необхідність систематизації основних теоретичних інтерпретацій соціального капіталу з метою визначення аналітичної рамки, у межах якої можливе його подальше емпіричне дослідження.

Центральність статусу поняття соціального капіталу в сучасній соціологічній теорії призводить до того, що воно належить до числа концептів із високим рівнем теоретичної насиченості та водночас методологічної варіативності. Попри відсутність єдиного загальноприйнятого визначення, у більшості наукових підходів соціальний капітал інтерпретується як сукупність соціальних зв'язків, норм і довіри, що формують специфічні соціальні ресурси та знижують витрати координації у процесах колективної дії (Сухоставець, 2016). Така інтерпретаційна множинність зумовлена тим, що різні автори акцентують увагу на окремих вимірах феномену – ресурсному, функціональному, структурному або інституційному, що дозволяє аналізувати соціальний капітал як на рівні міжособистісних взаємодій, так і на рівні соціальних систем і політичних інститутів.

Найбільш послідовно класичний підхід до вивчення соціального капіталу репрезентований у працях французького гранда П'єра Бурдьє. Концепція соціального капіталу П. Бурдьє формується в межах його загальної теорії практик, де соціальний світ розглядається як система відносин влади, структурованих різними формами капіталу – економічного, культурного, соціального та

символічного. У класичному визначенні соціальний капітал постає як «сукупність актуальних або потенційних ресурсів, пов'язаних із наявністю тривалої мережі більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання» (Bourdieu, 1986). Відповідно, ключовим ресурсом соціального капіталу є не самі зв'язки як такі, а можливість мобілізації ресурсів, що циркулюють у межах цих зв'язків, включаючи доступ до інформації, підтримки, статусу та впливу. Таким чином, соціальний капітал функціонує як механізм конвертації соціальних відносин у інші форми капіталу, передусім економічний і символічний.

Формування соціального капіталу, за П. Бурдьє, є результатом тривалих інвестицій у соціальні відносини, які потребують часу, зусиль і ресурсів для їх підтримки та відтворення. Це передбачає участь індивідів у соціальних мережах, які характеризуються взаємністю, довірою та визнанням, однак такі мережі не є відкритими чи універсальними – вони мають тенденцію до замкненості й відтворення соціальних меж. Соціальний капітал, таким чином, акумулюється через членство у групах (родина, професійні кола, елітні спільноти), які забезпечують доступ до колективних ресурсів, але водночас підтримують механізми виключення «зовнішніх» акторів. Важливо, що ефективність соціального капіталу залежить від обсягу інших форм капіталу, якими володіє індивід, адже саме їхнє поєднання визначає позицію у соціальному просторі (Bourdieu, 1984).

У функціональному вимірі соціальний капітал виконує роль інструменту соціального відтворення, оскільки дозволяє привілейованим групам підтримувати та відтворювати свої позиції через контроль над мережами взаємодії та доступом до ресурсів. Його «користь» полягає у забезпеченні переваг для акторів – спрощенні доступу до можливостей, зниженні транзакційних витрат взаємодії, посиленні соціальної підтримки та розширенні впливу. Водночас у П. Бурдьє соціальний капітал не має апріорно позитивного значення: він може сприяти як кооперації, так і закріпленню нерівності, оскільки ресурси розподіляються нерівномірно та залежать від соціальної позиції.

Негативний вплив на соціальний капітал у цій концепції пов'язаний як із зовнішніми, так і з внутрішніми чинниками. З одного боку, структурні зміни (соціальна мобільність, руйнування традиційних спільнот, кризи) можуть послаблювати сталі мережі взаємодії, знижуючи можливість акумуляції соціального капіталу. З іншого боку, надмірна замкненість мереж (ефект «клубності», «кастовості», «клановості») може призводити до соціальної ексклюзії, обмеження доступу до ресурсів і відтворення соціальної нерівності. Крім того, девальвація символічного визнання або втрата довіри в межах мережі знижує ефективність соціального капіталу, оскільки підриває механізми взаємності, на яких він базується (Vjærnskov, 2006).

Отже, в інтерпретації П. Бурдьє соціальний капітал є не просто ресурсом взаємодії, а інструментом соціальної стратифікації, що формується через інвестиції у мережі соціальних відносин, функціонує як засіб конвертації ресурсів і відтворює структури влади та нерівності, визначаючи доступ акторів до соціально значущих можливостей.

Таким чином, інтерпретація соціального капіталу за П. Бурдьє зосереджена на його ролі у відтворенні соціальної нерівності, структур влади та механізмів соціальної стратифікації, окреслює критичний вимір цього феномену, однак водночас залишає відкритим питання, яким чином соціальний капітал функціонує у повсякденній взаємодії та забезпечує координацію дій соціальних акторів поза межами лише ієрархічних відносин. У цьому контексті постає потреба у теоретичному підході, який дозволяє змістити аналітичний фокус із макрорівневих структур домінування на мікро- та мезорівневі механізми взаємодії, де соціальні зв'язки виступають не лише інструментом відтворення нерівності, але й ресурсом забезпечення соціального порядку, довіри та кооперації. Саме таку аналітичну перспективу пропонує Дж. Коулмен, у межах чия ідеї соціальний капітал розглядається передусім через його функціональну здатність сприяти ефективній взаємодії в соціальних структурах.

Концепція соціального капіталу Дж. Коулмена формується в межах теорії раціонального вибору та спрямована на пояснення того, яким чином соціальні

структури впливають на індивідуальні дії та результати. На відміну від ресурсно-стратифікаційного підходу П. Бурдє, Дж. Коулмен визначає соціальний капітал не як окремий вид ресурсів, а як функцію соціальної структури, що полягає у її здатності полегшувати досягнення індивідуальних і колективних цілей (Coleman, 1988). У цьому сенсі соціальний капітал не є матеріальним чи безпосередньо індивідуальним активом, але існує у відносинах між акторами, будучи «вбудованим» у мережі взаємодії.

Ключовими елементами соціального капіталу у коулменівській інтерпретації виступають зобов'язання та очікування, інформаційні канали, норми і санкції, а також довіра як умова їхнього функціонування. Основним субстратом соціального капіталу є здатність соціальних зв'язків генерувати взаємні зобов'язання і забезпечувати їхнє виконання завдяки довірі та соціальному контролю. Таким чином, соціальний капітал проявляється зокрема у можливості отримання підтримки, доступу до інформації, координації дій і забезпечення передбачуваності поведінки інших акторів. Цей ресурс має колективний характер: він не належить окремому індивіду, але є властивістю структури відносин, у які індивід включений (Coleman, 1990).

Формування соціального капіталу, за Дж. Коулменом, відбувається як побічний результат соціальної взаємодії, що ґрунтується на повторюваності контактів, стабільності соціальних зв'язків та наявності замкнених мереж, які забезпечують ефективний соціальний контроль. Саме «замкненість» мереж дозволяє підтримувати норми і санкції, оскільки учасники мають можливість спостерігати поведінку одне одного та реагувати на її порушення. У цьому контексті сім'я, локальні спільноти та освітні інституції виступають ключовими середовищами акумуляції соціального капіталу, де формуються довіра, відповідальність і норми взаємності (Coleman, 1988).. Функціонально соціальний капітал, відповідно до концепції Дж. Коулмена, виконує низку важливих завдань: він знижує транзакційні витрати взаємодії, забезпечує координацію дій, сприяє дотриманню соціальних норм і підтримує стабільність соціального порядку. Його «користь» проявляється у підвищенні ефективності як індивідуальних стратегій

(наприклад, у досягненні освітніх чи професійних результатів), так і колективних процесів (зокрема, у здатності груп до самоорганізації та кооперації). Соціальний капітал у цьому сенсі є ключовим ресурсом, що компенсує обмеженість формальних інститутів і забезпечує функціонування соціальних систем у ситуаціях невизначеності або недостатньої регуляції.

Водночас коулменівська концепція передбачає і можливі обмеження або негативні ефекти соціального капіталу: його дефіцит пов'язаний із розривом соціальних зв'язків, низьким рівнем довіри та ослабленням норм, що ускладнює координацію дій і підвищує транзакційні витрати. Друге – надмірна замкненість мереж може призводити до конформізму, обмеження індивідуальної автономії та пригнічення інновацій, оскільки сильний соціальний контроль стримує відхилення від усталених норм. Третє – ерозія норм і санкцій (наприклад, унаслідок соціальних трансформацій або інституційної нестабільності) підриває механізми взаємності, що є основою соціального капіталу. Таким чином, ефективність соціального капіталу залежить від балансу між відкритістю мереж і їх здатністю забезпечувати соціальний контроль та довіру. Отже, у концепції Дж. Коулмена соціальний капітал постає функціональною характеристикою соціальної структури, що формується у процесі взаємодії, базується на довірі, нормах і зобов'язаннях, та виконує ключову роль у забезпеченні кооперації, соціального порядку і досягненні цілей, водночас залишаючись залежним від якості соціальних зв'язків і інституційного контексту.

Таким чином, коулменівська інтерпретація соціального капіталу, зосереджена на його функціональній ролі у забезпеченні кооперації, довіри та соціального порядку на рівні безпосередніх соціальних структур, створює підґрунтя для подальшого розширення аналітичної перспективи у напрямі макросоціальних процесів. Водночас обмеження цього підходу, пов'язані з недостатньою увагою до інституційного контексту та масштабних соціально-політичних наслідків функціонування соціального капіталу, зумовлюють необхідність переходу до теоретичних моделей, які дозволяють інтегрувати мікро- та мезорівневі механізми взаємодії з аналізом ефективності демократичних інститутів і розвитку громадянського суспільства. У цьому контексті особливої ваги набуває

концептуалізація соціального капіталу як колективного ресурсу, що впливає на якість публічного управління, рівень інституційної довіри та соціальної інтеграції в ширшому суспільному вимірі.

Подальший розвиток концепції соціального капіталу пов'язаний із переходом до макрорівневого аналізу, характерного для робіт Роберта Патнема. Концепція соціального капіталу Р. Патнема є одним із найбільш впливових напрямів у сучасній соціальній теорії, що поєднує інституційний і культурний підходи до аналізу соціальної взаємодії. У класичному визначенні Р. Патнем трактує соціальний капітал як «особливості соціальної організації, такі як мережі, норми та довіра, що сприяють координації та кооперації для взаємної вигоди» (Putnam, 1993). На відміну від ресурсно-стратифікаційного підходу П. Бурдьє та функціонально-мікросоціального бачення Дж. Коулмена, Р. Патнем акцентує на колективному, суспільному вимірі соціального капіталу, розглядаючи його як характеристику спільнот і суспільств, що визначає ефективність інституцій і якість демократичного управління.

Формування соціального капіталу, за Р. Патнемом, відбувається через розвиток таких горизонтальних мереж громадянської участі, як асоціації, клуби, волонтерські організації, місцеві ініціативи та інші форми колективної діяльності. Саме участь у цих мережах сприяє виробленню норм взаємності, формуванню міжособистісної довіри та накопиченню досвіду співпраці. Важливою умовою є регулярність і сталість взаємодії, які дозволяють трансформувати індивідуальні дії у колективні практики. Ключовим ресурсом соціального капіталу у цій концепції виступає довіра – як міжособистісна, так і інституційна. Саме довіра забезпечує передбачуваність поведінки акторів, знижує транзакційні витрати взаємодії та робить можливими ефективні форми кооперації. У поєднанні з нормами взаємності та розвиненими мережами взаємодії вона створює основу для колективної дії, що виходить за межі вузькоіндивідуальних інтересів. Таким чином, соціальний капітал в цій оптиці розглядається як суспільне благо, яке має кумулятивний характер і посилюється в процесі використання.

Функціонально соціальний капітал у Р. Патнема виконує роль ключового чинника ефективності інституцій, розвитку демократії та соціально-економічного зростання. Його «користь» полягає у підвищенні якості публічного управління, зміцненні громадянського суспільства, забезпеченні соціальної інтеграції та здатності суспільства до самоорганізації. Водночас концепція Р. Патнема передбачає і можливі негативні тенденції. По-перше, дефіцит соціального капіталу, зокрема зниження рівня довіри та громадянської участі, призводить до ослаблення соціальної інтеграції, зростання індивідуалізму та зниження ефективності інституцій. Автор фіксує тенденцію до ерозії соціального капіталу в сучасних суспільствах, пов'язану з індивідуалізацією, змінами способу життя, розвитком мас-медіа та зменшенням участі у громадських організаціях. По-друге, домінування bonding-капіталу (склеювання) за відсутності достатнього рівня bridging-зв'язків («місткові») може призводити до соціальної замкненості, поляризації та виключення «інших» груп. По-третє, інституційна недовіра, корупція та неефективність влади здатні підірвати накопичений соціальний капітал, руйнуючи норми взаємності та готовність до кооперації. Отже, у концепції Р. Патнема соціальний капітал постає як колективний ресурс, що формується в мережах громадянської участі, базується на довірі та нормах взаємності і визначає ефективність демократичних інститутів та соціальної інтеграції, водночас залишаючись вразливим до процесів індивідуалізації, соціальної фрагментації та інституційної слабкості (Putnam, 2000).

Таким чином, попри значний евристичний потенціал концепції Р. Патнема, яка переконливо демонструє роль мереж громадянської участі, довіри та норм взаємності у забезпеченні ефективності демократичних інститутів, її аналітичні межі виявляються у відносно обмеженій увазі до внутрішніх механізмів інституціоналізації соціального капіталу та логіки функціонування самих соціальних систем. Зокрема, постає питання не лише про наявність чи дефіцит соціального капіталу, але й про те, яким чином він відтворюється, трансформується та стабілізується в умовах зростання складності соціального середовища, диференціації інституцій та невизначеності соціальних взаємодій. Це зумовлює

необхідність переходу від переважно нормативно-інституційного та емпірично-описового підходу до більш глибокого теоретичного осмислення соціального капіталу як феномену, вбудованого у самовідтворювані соціальні системи та комунікативні процеси.

Тут ми зустрічаємося з оптикою Н. Лумана. У межах теорії соціальних систем Нікласа Лумана соціальний капітал не виступає окремо концептуалізованою категорією у класичному розумінні, як у працях П. Бурдьє, Дж. Коулмен чи Р. Патнем. Водночас його теоретична рамка дозволяє здійснити принципово іншу інтерпретацію цього феномену через призму комунікації, довіри та механізмів редукції соціальної складності. У луманівській перспективі соціальна реальність розглядається як система комунікацій, що самовідтворюється (здійснює автопойезис), а довіра виступає ключовим механізмом, який робить можливим функціонування цієї системи в умовах невизначеності (Luhmann, 1979; Luhmann, 1995).

У цьому контексті соціальний капітал може бути інтерпретований не як ресурс чи властивість соціальних мереж, а як ефект стабілізації очікувань у комунікації. Ключовим елементом, який умовно відповідає «субстратній» складовій соціального капіталу, є довіра – як узагальнене очікування передбачуваності поведінки інших акторів і функціонування інституцій. На відміну від підходів, де довіра розглядається як результат взаємодії або характеристика мереж, у Н. Лумана вона виконує системну функцію – зменшує складність соціального світу, дозволяючи індивідам діяти в умовах ризику та обмеженої інформації. Таким чином, те, що у попередніх концепціях описується як соціальний капітал, у луманівській теорії постає як комунікативно відтворюваний механізм узгодження очікувань. Формування цього «еквіваленту» соціального капіталу відбувається через інституціоналізацію довіри в соціальних системах, зокрема через норми, ролі, процедури та організаційні структури, які забезпечують стабільність комунікації. Саме системна довіра стає ключовою умовою функціонування складних сучасних суспільств, де більшість взаємодій відбувається опосередковано (Bjørnskov, 2007).

Такий підхід дозволяє функціонально пояснити, яким чином соціальний порядок підтримується не лише через мережі чи норми, але й через здатність соціальних систем до самовідтворення комунікаційних структур. Користь цього механізму полягає у забезпеченні передбачуваності, зниженні невизначеності та підтриманні стабільності соціальних процесів навіть за умов високої складності та ризику. При цьому негативні впливи пов'язані передусім із кризою довіри: якщо очікування щодо поведінки акторів або інституцій систематично не виправдовуються, відбувається ерозія довіри, що ускладнює комунікацію, підвищує рівень невизначеності та може призводити до дестабілізації соціальних систем.

Порівняно з попередніми концепціями, луманівський підхід має принципові відмінності. На відміну від П. Бурдьє, який розглядає соціальний капітал як ресурс влади та механізм відтворення нерівності, Н. Луман не оперує категорією капіталу як такого і зміщує фокус із ресурсів на процеси комунікації та системної диференціації. На відміну від Дж. Коулмена, який трактує соціальний капітал як функцію соціальної структури, що полегшує дію, Н. Луман розглядає соціальні структури як похідні від комунікації, а не як її основу. У порівнянні з Р. Патнемом, який акцентує на громадянській участі та соціальних мережах як джерелі довіри, Н. Луман пропонує більш абстрактну та системну інтерпретацію, де довіра не є продуктом участі, а умовою можливості взаємодії у складному суспільстві.

Отже, луманівське переосмислення соціального капіталу як ефекту комунікативних процесів і механізму редукції соціальної складності створює підґрунтя для подальшого уточнення того, яким чином саме структурні характеристики соціальних зв'язків впливають на перебіг взаємодії, обмін ресурсами та формування довіри (Fountain, 1998). Якщо у Н. Лумана акцент зроблено на системній здатності комунікації стабілізувати очікування, то наступний аналітичний крок полягає у конкретизації цих процесів для рівня реальних мережевих структур, у межах яких і відбувається соціальна взаємодія. Саме це дозволяє перейти від абстрактно-системного бачення до емпірично

верифікованого аналізу конфігурацій зв'язків, що визначають доступ до ресурсів і характер кооперації.

Додатковий аналітичний вимір у концептуалізацію соціального капіталу вносить теорія соціальних мереж Марк Грановеттер. Його ідея «вбудованості» (embeddedness) соціальних і економічних дій у мережі конкретних соціальних зв'язків підкреслює, що соціальна взаємодія не може бути зведена ані до формальних інституцій, ані до абстрактних моделей раціонального вибору (Granovetter, 1985; Portes & Sensenbrenner, 1993). У цій перспективі соціальний капітал постає як ефект структури мережі: не лише сам факт наявності зв'язків, але їхня конфігурація, щільність, частота контактів і тип (сильні чи слабкі зв'язки) визначають можливості доступу до інформації, ресурсів і соціальної підтримки.

Ключовою ідеєю М. Грановеттера є концепція «сили слабких зв'язків» (Granovetter, 1973), відповідно до якої саме слабкі, менш інтенсивні зв'язки між різними соціальними групами відіграють вирішальну роль у поширенні нової інформації та розширенні можливостей індивідів. На відміну від сильних зв'язків, що забезпечують згуртованість і довіру в межах тісних спільнот (що корелює з bonding-капіталом), слабкі зв'язки виконують функцію «мостів» між різними мережами, сприяючи циркуляції ресурсів і зменшенню соціальної ізольованості. Таким чином, соціальний капітал у цій інтерпретації є результатом балансу між щільністю внутрішніх зв'язків і наявністю зовнішніх мережевих «містків» (Voicu, 2005).

Роль соціального капіталу для суспільства за М. Грановеттером полягає передусім у забезпеченні ефективної циркуляції інформації, можливостей мобільності та інноваційного розвитку. Саме мережеві структури визначають, наскільки швидко і широко поширюються ідеї, як формуються економічні можливості і якою мірою індивіди можуть інтегруватися у ширші соціальні системи. Водночас надмірна замкненість мереж (домінування лише сильних зв'язків) може обмежувати доступ до нової інформації та ресурсів, тоді як надмірна фрагментація мереж послаблює довіру і здатність до кооперації. Отже, соціальний капітал у мережевій перспективі є динамічним продуктом структури соціальних

зв'язків, який визначає не лише рівень інтеграції спільнот, але й їхню здатність до розвитку, адаптації та інновацій.

Подальше розгортання теоретичного аналізу соціального капіталу логічно переходить від визначення його сутності до осмислення його функціонального навантаження, яке, як і саме поняття, варіюється залежно від аналітичної оптики. Якщо у попередніх підходах соціальний капітал постає як ресурс (у П. Бурдьє), механізм координації (у Дж. Коулмена) або характеристика колективної взаємодії (у Р. Патнема), то на рівні функціонального аналізу ці інтерпретації конкретизуються через набір ролей, які соціальний капітал виконує у різних соціальних контекстах.

У руслі функціонального підходу, розвинутого Дж. Коулменом, соціальний капітал насамперед виконує координаційну та регулятивну функції, забезпечуючи узгодженість дій індивідів у межах соціальної структури. Це безпосередньо продовжує його трактування як елемента, що знижує трансакційні витрати та мінімізує невизначеність взаємодії. Водночас ресурсна перспектива П. Бурдьє дозволяє побачити інший вимір – соціальний капітал як інструмент не лише доступу до ресурсів, але й відтворення соціальної ієрархії. (Coleman, 1988; Bourdieu, 1986). Тут його функції набувають репродуктивного та акумулятивного характеру, підкреслюючи вбудованість соціальних мереж у структури влади.

Макрорівень соціального капіталу, характерний для підходу Р. Патнема, розширює функціональне поле соціального капіталу до інтегративних і демократичних ефектів. Соціальний капітал у цьому контексті забезпечує не лише кооперацію, але й інституційну ефективність, виступаючи основою довіри, громадянської участі та якості врядування. Таким чином, функціональний спектр соціального капіталу виходить за межі індивідуальних вигод і охоплює системні характеристики суспільства.

Подальша теоретична диференціація, представлена у мережевому підході Нан Ліна, дозволяє концептуально уточнити механізми функціонування соціального капіталу через поєднання структурного положення актора в мережі та доступу до ресурсів, що в ній циркулюють. У межах так званої «теорії соціальних ресурсів»

Н. Лін визначає соціальний капітал як ресурси, вбудовані у соціальні мережі, які можуть бути мобілізовані індивідом для досягнення цілей (Lin, 2001; Lin, 2008). Відтак, на відміну від більш узагальнених інтерпретацій Р. Патнема чи функціонального підходу Дж. Коулмена, тут акцент переноситься на конкретні механізми доступу, мобілізації та використання ресурсів, які визначаються позицією індивіда у структурі зв'язків.

У цій перспективі соціальний капітал виконує передусім **інформаційну функцію**, оскільки мережі забезпечують доступ до релевантної, причому часто неформальної інформації, що має вирішальне значення для ухвалення рішень (наприклад, у сфері зайнятості чи освіти). Важливо, що ефективність цієї функції залежить не стільки від кількості зв'язків, скільки від їхньої якості та різноманітності: доступ до гетерогенних мереж підвищує ймовірність отримання нової, «несиметрично розподіленої» інформації, що прямо корелює з ідеєю «слабких зв'язків» М. Грановеттера. Таким чином, інформаційний вимір соціального капіталу визначає потенціал індивіда до розширення можливостей і подолання структурних обмежень.

Поряд із цим соціальний капітал виконує **інструментальну функцію**, що полягає у використанні мережевих зв'язків для безпосереднього досягнення цілей, зокрема через отримання підтримки, рекомендацій, статусних переваг або доступу до ресурсів, які контролюються іншими акторами. У цьому контексті ключового значення набуває статусна позиція контактів: чим вищим є соціальний статус осіб, з якими індивід пов'язаний, тим більший потенціал має його власний соціальний капітал (Lin, 2001). Отже, соціальний капітал виступає механізмом опосередкованого доступу до ресурсів, які не належать індивіду безпосередньо, але можуть бути мобілізовані через мережу.

Крім того, Н. Лін виділяє низку додаткових функцій, що поглиблюють розуміння ролі соціального капіталу, зокрема **статусно-досяжну та інтегративну функції**. Перша пов'язана з тим, що соціальний капітал впливає на соціальну мобільність, оскільки позиція індивіда у мережі визначає його доступ до ресурсів, що сприяють підвищенню соціального статусу. Друга забезпечує включення

індивіда до соціальних структур, формуючи відчуття належності та підтримуючи соціальну інтеграцію. Водночас ці функції мають амбівалентний характер: нерівномірний розподіл мережевих ресурсів призводить до відтворення соціальної нерівності, оскільки актори з більш вигідною позицією у мережі отримують непропорційно більші можливості.

Аргументований підхід Н. Ліна демонструє, що соціальний капітал не може бути редукований до абстрактної довіри чи загальної згуртованості, а має чітко структурований характер, залежний від конфігурації соціальних зв'язків. Саме тому ключовими змінними стають: **позиція в мережі** (центральність, доступ до «містків»), **характер зв'язків** (сильні/слабкі, гомогенні/гетерогенні), **ресурсна насиченість контактів** (їхній соціальний статус і контроль над ресурсами). Такий підхід дозволяє поєднати мікрорівневий аналіз індивідуальних стратегій із мезорівневими характеристиками соціальних мереж і макрорівневими наслідками у вигляді відтворення або трансформації соціальної стратифікації (Häuberer, 2011).

Отже, у мережевій концепції Н. Ліна соціальний капітал постає як структурно зумовлений ресурс, що реалізується через інформаційні та інструментальні механізми, визначає можливості соціальної мобільності та інтеграції, і водночас відтворює нерівність через асиметричний доступ до мережевих ресурсів. Тим самим мережевий підхід Н. Ліна, зосереджений на структурній зумовленості доступу до ресурсів і механізмах їхньої мобілізації, дозволяє детально пояснити мікро- та мезорівневі процеси функціонування соціального капіталу, однак він же залишає відкритим питання, яким чином ці процеси масштабуються до ширших соціальних систем і впливають на розвиток інституцій та суспільства в цілому. Це зумовлює потребу в теоретичних підходах, які інтегрують різні рівні аналізу, поєднуючи індивідуальні стратегії використання мережевих ресурсів із колективними ефектами соціальної інтеграції, розвитку та управління. У цьому контексті соціальний капітал постає не лише індивідуальним чи груповим ресурсом, а багатовимірним феноменом, що функціонує на перетині соціальних зв'язків, інституцій та процесів.

2. Інтегративні спроби поєднання мікро- і макроперспектив найбільш

послідовно представлені у розвитковому підході Майкла Вулкока та Діпи Нараян, які пропонують аналітичну модель соціального капіталу, засновану на диференціації типів зв'язків – зв'язуючий (bonding), об'єднуючий (bridging) та вертикально-інтегруючий (linking) (Woolcock & Narayan, 2000). На відміну від попередніх концепцій, що тяжіють або до мікрорівневого (Н. Лін, Дж. Коулмен), або до макрорівневого (Р. Патнем) пояснення, цей підхід інтегрує різні рівні соціальної реальності, розглядаючи соціальний капітал як багатовимірний ресурс, що функціонує одночасно у внутрішньогрупових, міжгрупових та інституційних взаємодіях (Adler, P. S., & Kwon, S.-W., 2002).

У межах цієї моделі зв'язуючий **соціальний капітал** виконує функцію внутрішньої згуртованості та соціальної підтримки. Він формується у тісних, гомогенних групах (родина, близьке оточення, локальні спільноти) і забезпечує високий рівень довіри, взаємності та солідарності. Його ключова роль полягає у підтримці соціальної стабільності, особливо в умовах невизначеності або криз, де він виступає механізмом виживання та взаємодопомоги. Водночас надмірна концентрація bonding-зв'язків може призводити до замкненості, виключення «зовнішніх» акторів і відтворення соціальних бар'єрів. об'єднуючий **соціальний капітал** розширює можливості індивідів і груп за рахунок встановлення зв'язків між різними соціальними середовищами (Agnitsch, K., Flora, J., & Ryan, V., 2006). Він забезпечує доступ до нової інформації, ресурсів і можливостей, зменшує соціальну фрагментацію та сприяє інтеграції різнорідних груп. Саме цей тип соціального капіталу є критично важливим для інновацій, соціальної мобільності та розвитку, оскільки дозволяє долати обмеження локальних мереж і формує горизонтальні «мости» між різними сегментами суспільства.

Особливе значення у розвитку підходу М. Вулкока та Д. Нараян має вертикально-інтегруючий соціальний капітал, який відображає вертикальні зв'язки між індивідами / групами та інституціями влади. Він забезпечує доступ до ресурсів, що знаходяться поза межами безпосередніх соціальних мереж, включаючи публічні блага, управлінські рішення та інституційну підтримку. Саме вертикально-інтегруючий вимір дозволяє інтегрувати соціальну активність

громадян у формальні механізми управління, виступаючи посередником між соціальними ініціативами та державними інститутами (Akram, T., Lei, S., Hussain, S., Haider, M. J., & Akram, M. W., 2016).

Тут ефективність соціального капіталу визначається не окремими типами зв'язків, а їхньою збалансованою взаємодією. Надмірна орієнтація лише на зв'язуючий капітал обмежує відкритість і розвиток, тоді як домінування об'єднуючого соціального капіталу без достатнього рівня внутрішньої згуртованості може знижувати стабільність соціальних структур. Водночас відсутність вертикально-інтегруючих зв'язків позбавляє соціальні групи можливості впливати на інституційні процеси та отримувати доступ до стратегічних ресурсів. Таким чином, соціальний капітал виконує не лише адаптаційні функції (забезпечення стійкості, взаємодопомоги, інтеграції), а й інституційно-посередницькі функції, пов'язані з трансляцією соціальних ресурсів у сферу публічного управління та розвитку.

У ширшому теоретичному контексті підхід М. Вулкока і Д. Нараян дозволяє поєднати ідеї П. Бурдьє (нерівний доступ до ресурсів), Дж. Коулмена (функціональність соціальних структур), Р. Патнема (роль громадянської участі) та М. Грановеттера (мережева структура зв'язків), інтегруючи їх у єдину аналітичну модель. Саме тому ця концепція є особливо продуктивною для аналізу розвитку територіальних громад, де соціальний капітал одночасно забезпечує локальну згуртованість, горизонтальну інтеграцію та вертикальну взаємодію з інституціями влади.

Нормативний вимір концепції, представлений Френсісом Фукуямою, акцентує на довірі як ключовому механізмі, що забезпечує стабільність соціального порядку. У цьому випадку соціальний капітал виконує функцію зниження витрат контролю та підтримки складних форм організації, поєднуючи економічну ефективність із соціальною інтеграцією (Fukuyama, 2001).

Нарешті, сучасні підходи, зокрема дослідження Деніеля Олдріча, демонструють значення соціального капіталу в умовах криз, де його функції проявляються як мобілізаційні, комунікаційні та резилієнтні. Це розширює

класичні уявлення, інтегруючи соціальний капітал у проблематику стійкості та відновлення громад (Aldrich, 2012).

Таким чином, функціональна інтерпретація соціального капіталу не суперечить попереднім теоретичним підходам, а радше конкретизує їх, демонструючи, як різні концептуалізації – ресурсна, функціональна та інституційна – відображаються у множинності його функцій. Це дозволяє розглядати соціальний капітал як багатовимірний феномен (Membiela-Pollán & Pena-López, 2017), що одночасно виступає ресурсом, механізмом координації, інституційною основою та фактором соціальної стійкості. Така інтегративна перспектива зумовлює необхідність подальшої аналітичної диференціації соціального капіталу, зокрема через розмежування горизонтальних і вертикальних зв'язків, а також з урахування асиметрії ресурсів і владних повноважень у процесах соціальної взаємодії.

Проблематика соціального капіталу активно розробляється і в українській соціологічній традиції, де вона набуває прикладного спрямування в контексті трансформаційних процесів, децентралізації та розвитку територіальних громад. Зокрема, в аналітичних працях Євгена Головахи, Наталії Паніної та інших дослідників соціальний капітал інтерпретується передусім через категорії довіри, соціальної згуртованості, громадянської участі та інституційної легітимності (Holovakha & Panina, 2008; Sereda, 2013). Емпіричні дослідження українського суспільства демонструють, що в умовах соціальних трансформацій соціальний капітал має амбівалентний характер: з одного боку, спостерігається посилення горизонтальних практик солідарності (волонтерство, взаємодопомога), з іншого – зберігається або навіть поглиблюється дефіцит інституційної довіри, що обмежує ефективність вертикальної взаємодії та публічного управління.

Узагальнення класичних і сучасних підходів до соціального капіталу дозволяє сформувати інтегративну аналітичну рамку, продуктивну для дослідження розвитку територіальних громад. Так, ресурсна перспектива П. Бурдьє акцентує на нерівному доступі до соціальних мереж і можливостях конвертації ресурсів, що є важливим для аналізу соціальної стратифікації в межах громад. Функціональний підхід Дж. Коулмена розкриває механізми координації, довіри та дотримання норм

у повсякденній взаємодії. Інституційно-колективна перспектива Р. Патнема підкреслює значення громадянської участі та соціального капіталу для ефективності демократичних інститутів. Системний підхід Н. Лумана дозволяє осмислити соціальний капітал як механізм стабілізації очікувань і редукції складності в умовах інституційної невизначеності. Мережева теорія М. Грановеттера та Н. Ліна деталізує роль структури зв'язків у забезпеченні доступу до інформації та ресурсів і впливі на соціальну мобільність. Нарешті, інтегративний підхід М. Вулкока та Д. Нараян узгоджує ці виміри через диференціацію зв'язуючих, об'єднуючих та вертикально-інтегруючих зв'язків.

Комбінування зазначених підходів дозволяє розглядати соціальний капітал як багаторівневий і функціонально диференційований феномен, що одночасно виконує три взаємопов'язані ролі у розвитку територіальних громад. По-перше, через зв'язуючий вимір він забезпечує локальну згуртованість, підтримуючи довіру, солідарність і взаємодопомогу на рівні повсякденних практик. По-друге, через об'єднуючі зв'язки соціальний капітал сприяє горизонтальній інтеграції, поєднуючи різні соціальні групи, розширюючи доступ до ресурсів та зменшуючи соціальну фрагментацію. По-третє, через вертикально-інтегративний вимір він забезпечує вертикальну взаємодію з інституціями влади, транслуючи локальні потреби у публічні рішення та забезпечуючи доступ до управлінських і матеріальних ресурсів.

Якщо у контексті дослідження територіальних громад виходити з припущення, що вищий рівень соціального капіталу корелює з вищою якістю життя населення, ефективнішою взаємодією між жителями та більшою спроможністю громади до розвитку і стійкості, то соціальний капітал має виконувати не лише інтегративну чи комунікативну роль, а комплекс взаємопов'язаних функцій, які забезпечують відтворення соціальної взаємодії, кооперації, довіри та інституційної спроможності громади.

У цьому контексті соціальний капітал територіальної громади виконує насамперед інтегративну функцію, оскільки забезпечує соціальну згуртованість, формує відчуття належності до спільноти та підтримує горизонтальні зв'язки між

жителями. Саме завдяки цій функції громада зберігає внутрішню цілісність, здатність до солідарності та взаємопідтримки, особливо в умовах криз або соціальної нестабільності. Аргументовано це підтверджується підходами Р. Патнема та М. Вулкока, де соціальний капітал виступає основою колективної кооперації та громадянської згуртованості. Високий рівень з'єднуючих зв'язків сприяє формуванню довіри та взаємності, що безпосередньо впливає на суб'єктивне відчуття безпеки, підтримки та соціального благополуччя населення.

Поряд із цим соціальний капітал виконує координаційну функцію, яка полягає у здатності узгоджувати дії різних акторів без надмірного адміністративного контролю. У логіці Дж. Коулмена та Н. Лумана ця функція пов'язана зі зниженням соціальної невизначеності та трансакційних витрат через стабілізацію очікувань і поширення норм взаємності. У контексті територіальної громади ініціатор реалізації координаційної функції соціального капіталу залежить від типу взаємодії та рівня соціальної організації, однак у системному вимірі ключовим ініціатором найчастіше виступають саме органи місцевого самоврядування, оскільки вони мають інституційні повноваження, доступ до управлінських ресурсів і можливість формувати сталі механізми комунікації та участі.

Водночас соціальний капітал виконує інституційно-посередницьку функцію, яка є принципово важливою саме для територіальних громад у контексті децентралізації та вертикальної взаємодії з владою. У межах *linking*-виміру соціальний капітал забезпечує зв'язок між населенням та інституціями влади, формуючи канали комунікації, довіри та взаємного впливу. Саме ця функція визначає рівень вертикального соціального капіталу, тобто здатність громадян не лише отримувати доступ до публічних ресурсів та управлінських рішень, але й впливати на них через механізми участі, зворотного зв'язку та підзвітності.

Не менш важливою є адаптаційно-резилієнтна функція соціального капіталу, особливо актуальна в умовах соціальних трансформацій, пандемії та війни. Дослідження Д. Олдріча демонструють, що саме соціальний капітал є одним із ключових чинників стійкості громад до кризових ситуацій, оскільки забезпечує

швидку мобілізацію взаємодопомоги, горизонтальну координацію та підтримку комунікації між населенням і владою (Aldrich, 2012).

Крім того, соціальний капітал виконує функцію соціальної інклюзії та зменшення фрагментації. Через мережеві та комунікативні механізми він сприяє включенню різних соціальних груп у спільний соціальний простір громади, знижує рівень ізольованості та підтримує горизонтальну інтеграцію. Особливо це важливо для громад в умовах внутрішньої міграції, соціальної диференціації та воєнних трансформацій, коли існує ризик посилення локальних розривів між різними групами населення.

У контексті територіальної громади реалізація інституційно-посередницької, адаптаційно-резиліентної та інклюзивної функцій соціального капіталу не є стихійним процесом, але потребує наявності суб'єктів, здатних ініціювати, підтримувати та інституціоналізувати відповідні механізми взаємодії – навколо яких, власне, відбуваються процеси викристалізовування (Dovbysh, 2024). Водночас залежно від типу функції роль ініціатора може змінюватися, хоча системоутворююче значення переважно мають саме органи місцевого самоврядування як інституційний центр громади.

1.2. Територіальна громада як соціальне середовище формування соціального капіталу

Вивчення соціального середовища як складної, багаторівневої та динамічної системи є ключовим для оцінювання якості життя населення. Адже саме соціальне середовище забезпечує умови формування механізмів соціальної підтримки, створення можливостей для розвитку людського потенціалу та реалізації прав і свобод громадян. Соціальне середовище є тим простором, у межах якого відбувається акумуляція, відтворення та трансформація соціального капіталу. Саме завдяки якості соціальних зв'язків, рівню довіри, нормам взаємності та взаємопідтримки (Bowles, S., & Gintis, H., 2002), що утверджуються в громаді,

формується ресурси соціальної взаємодії, необхідні для спільних дій і досягнення колективного блага.

У соціології вивчення соціального середовища має тривалу наукову традицію. Соціальне середовище як об'єкт соціологічного аналізу розглядалося в різних теоретичних перспективах. Так, Е. Дюркгейм акцентував увагу на нормативно-ціннісних механізмах соціальної інтеграції та регулятивній ролі соціальних фактів (Durkheim, 1982, Durkheim, 1997.). М. Вебер досліджував соціальне середовище як простір соціальних дій, орієнтованих на поведінку інших людей (Weber, 1978). Представники Чиказької школи, насамперед Р. Парк і Е. Бьорджесс, розглядали соціальне середовище крізь призму соціальної екології та просторової організації суспільства (Park & Burgess, 1925). К. Левін аналізував взаємозв'язок між особистістю та середовищем через концепцію «життєвого простору» і групової динаміки (Lewin, 1951). П. Бурдьє трактував соціальне середовище як систему соціальних полів, у межах яких розподіляються різні види капіталу та формуються життєві шанси індивідів (Bourdieu, 1986). У. Бек розглядав сучасне соціальне середовище через призму глобалізації ризиків та невизначеності (Beck, 1992), тоді як Е. Гідденс наголошував на взаємозв'язку соціальних структур і людської діяльності в контексті теорії структурації (Giddens, 1984).

Зокрема, у концепції Макса Вебера соціальне середовище постає як умовно структурований простір соціальних дій, у межах якого індивіди орієнтують свою поведінку на дії інших (Weber, 1978). Якщо центральним поняттям веберівської соціології є соціальна дія, яку вчений визначає як таку поведінку суб'єкта, що має суб'єктивний смисл і зорієнтована на інших учасників соціальної взаємодії, то соціальне середовище розуміється не як зовнішня система примусу, а як мережа соціальних очікувань, норм, смислів і взаємних орієнтацій, у межах якої формується дія. Саме завдяки цьому контексту дії набувають соціального характеру, тобто стають взаємозалежними, передбачуваними та осмисленими у культурному полі спільноти. З огляду на веберівську логіку, соціальне середовище громади можна розглядати як багаторівневу систему соціальних взаємодій, нормативних орієнтацій і культурних смислів, які визначають характер соціальної

поведінки. Для його емпіричного аналізу доцільно виокремити низку індикаторів, що відображають ключові параметри соціальної взаємодії. До них належать: інтенсивність і частота контактів між членами громади, участь у спільних заходах, рівень комунікаційної відкритості (Coleman, 1990), ступінь узгодженості з домінуючими соціальними нормами та очікуваннями щодо взаємопідтримки, відповідальності й довіри (Parsons, 1951); спільність цінностей і культурних кодів (Inglehart & Welzel, 2005); рівень міжособистісної та інституційної довіри (Putnam, 2000; Kwon & Adler, 2014); відчуття соціальної стабільності й передбачуваності взаємин, а також ідентифікація з громадою як прояв культурної інтегрованості (Bourdieu, 1986).

М. Вебер розглядав суспільство як багаторівневу систему взаємопов'язаних соціальних відносин, у яких індивіди узгоджують свої дії з очікуваннями інших, утворюючи структуру соціальної взаємності. Соціальне середовище в цій логіці виступає не стільки як об'єктивна даність, скільки як результат процесу взаємного сенсотворення. У межах цієї взаємодії індивіди постійно інтерпретують дії інших і коригують власну поведінку відповідно до соціальних значень, що циркулюють у культурному просторі. Саме так середовище не нав'язує поведінку зовні, а створює умови для того, щоб індивід осмислював свої дії крізь призму соціально зумовлених смислів і очікувань. У контексті формування соціального капіталу це означає, що саме процес взаємного сенсотворення і рефлексивного узгодження дій стає основою соціальної довіри, норм взаємності та спільних ціннісних орієнтацій, які забезпечують можливість колективної дії. Веберівське тлумачення соціальної дії дозволяє розглядати соціальний капітал не лише як структурну мережу зв'язків, а передусім як смисловий ресурс, що виникає у процесі інтерпретації та взаємного визнання дій інших. У цьому сенсі соціальне середовище громади є простором, де соціальний капітал не просто накопичується, а відтворюється через спільне конструювання соціальних норм, очікувань і довірливих відносин.

Саме через процеси рефлексивного узгодження дій індивіди вибудовують стійкі соціальні зв'язки, що з часом набувають інституційного виміру у вигляді норм взаємопідтримки, спільних цінностей і колективних практик (Brewer, 2003).

Таким чином, соціальний капітал постає не зовнішнім ресурсом громади, а внутрішньою властивістю соціального середовища, що забезпечує можливість узгодженої колективної дії та соціальної інтеграції. У цьому контексті веберівська інтерпретація соціальної дії дозволяє розглядати соціальне середовище перш за все як внутрішньо осмислений простір соціальної взаємності (а не, наприклад, як зовнішню рамку поведінки).

Особливе місце у веберівському баченні посідає категорія раціоналізації, тобто процесу, який визначає еволюцію соціального середовища від традиційних до модерних форм організації. В умовах раціоналізованого суспільства соціальне середовище набуває рис формальної впорядкованості, бюрократичності й інституційної передбачуваності (Weber, 1978). Водночас воно залишається простором, у якому індивід діє цілераціонально, обираючи засоби відповідно до усвідомлених цілей у контексті культурних і нормативних обмежень. Таким чином, у розумінні М. Вебера соціальне середовище є інтерсуб'єктивним простором смислів, який формується завдяки орієнтації дій індивідів один на одного та водночас структурує ці дії через усталені соціальні норми, цінності й типи раціональності. Це динамічний контекст взаємодій, що одночасно створюється діями індивідів і задає їм межі можливого, і який функціонує як поле взаємозалежності соціальних дій, у якому поєднуються індивідуальні смисли та суспільні структури, що робить можливим упорядкований характер соціального життя (Social Action Theory..., 2025). У площині аналізу соціального капіталу територіальної громади ця означає, що децентралізація виступає формою раціоналізації соціального простору, коли традиційні зв'язки солідарності поступово інституціоналізуються в нові механізми співучасті, партнерства та колективного прийняття рішень (Burt, 2000). Формальна впорядкованість управлінських процесів і розширення автономії громад створюють нові умови для відтворення соціального капіталу через підвищення прозорості, підзвітності влади та залучення громадян до ухвалення рішень. Водночас, як і у веберівській моделі, раціоналізація не усуває соціальних смислів і не зводиться лише до формальної структури: ефективність децентралізації залежить від того, наскільки інституційні

механізми підкріплені довірою, цінностями взаємності та культурою співдії. Отже, формування соціального капіталу громади в умовах децентралізації можна інтерпретувати як процес поєднання раціонально-інституційної впорядкованості з інтерсуб'єктивними практиками довіри та солідарності, які й забезпечують цілісність соціального середовища (Latusek & Cook, 2012).

Таким чином, у веберівському підході соціальне середовище постає як раціонально впорядкований простір інтерсуб'єктивних смислів, у якому інституційні механізми та орієнтація дій індивідів взаємно формують і підтримують упорядкований характер соціального життя. Однак модернізаційні процеси другої половини ХХ – початку ХХІ століття суттєво трансформували умови функціонування цього середовища, розширивши його за межі класичної раціоналізаційної логіки. Внаслідок стрімкого науково-технічного прогресу, глобалізації та ускладнення соціальних систем виникають нові типи невизначеності та ризиків, які не можуть бути повністю інституціоналізовані або керовані традиційними бюрократичними механізмами. Саме в цьому контексті продуктивним є звернення до концепцій Ульриха Бека та Ентоні Гідденса, які у своїх теоріях розглядають соціальне середовище як динамічний і рефлексивний простір, у якому наслідки модернізаційних процесів породжують нову конфігурацію соціальних зв'язків, невизначеностей, ризиків і загроз. На думку У. Бека, сучасне суспільство вступило у фазу «другої модернізації», коли ризики стають не зовнішніми стосовно соціальної системи (як природні чи техногенні катастрофи), а внутрішньо виробленими нею самою. Тобто соціальне середовище формується як продукт індустріального розвитку, науково-технічного прогресу та глобалізації, що створюють системні небезпеки – екологічні, технологічні, економічні та політичні (Beck, 1992). У цьому сенсі середовище постає структурованим полем ризиків, у межах якого індивіди й інституції змушені постійно і щосекунди переосмислювати умови власного існування. У такому підході соціальне середовище постає простором, позначеним зростанням невизначеності та внутрішньо вироблених ризиків. Саме ця трансформація створює нові умови для аналізу соціального капіталу. У контексті суспільства ризику

соціальний капітал виступає і ресурсом інтеграції та узгодженості дій, як у класичних підходах, але ще й механізмом колективного реагування на невизначеність. Довіра, норми взаємності та мережі соціальної взаємодії стають критично важливими для забезпечення здатності громад адаптуватися до системних загроз, управляти ними та мінімізувати їхні наслідки.

Отже, у межах локальних спільнот соціальний капітал функціонує як засіб мобілізації колективних ресурсів перед обличчям ризиків, які неможливо повністю нейтралізувати засобами формальних інституцій. Мережеві зв'язки, засновані на довірі та спільній відповідальності, посилюють спроможність громад до самоорганізації, координації дій та взаємодопомоги в умовах невизначеності (Батаєва, 2022). Крім того, соціальний капітал виконує рефлексивну функцію, сприяючи обміну інформацією, спільному осмисленню ризиків і виробленню відповідних стратегій реагування (Кузьмін, 2025). У результаті громада здатна не лише адаптуватися до ризикового середовища, але й активно формувати його, розвиваючи локальні механізми управління ризиками, що доповнюють або компенсують інституційну недостатність. У результаті громада здатна і адаптовуватися до ризикового середовища, і активно формувати його, і розвивати локальні механізми управління ризиками, що доповнюють або компенсують інституційну недостатність. Така взаємодія підкреслює важливість не лише структурних компонентів соціального капіталу, але й здатності спільноти до рефлексивного осмислення викликів, що виникають унаслідок модернізаційних процесів. Саме ця рефлексивна складова соціальної взаємодії відкриває можливість для поглибленого аналізу, запропонованого Е. Гідденсом.

Е. Гідденс, розвиваючи ідеї рефлексивної модернізації, підкреслює, що сучасне соціальне середовище характеризується зростанням «рефлексивності», тобто здатності соціальних акторів усвідомлювати і переоцінювати власні дії у світлі потенційних наслідків (Giddens, 1991). Така рефлексивність змінює природу соціальних структур: інституції втрачають монополію на знання і контроль, а індивід бере на себе відповідальність за управління власними ризиками. Соціальне середовище, таким чином, є не лише полем об'єктивних небезпек, але й простором

суб'єктивного конструювання ризиків, де відчуття безпеки або загрози залежить від соціальних уявлень, довіри до експертних систем і глобальних комунікаційних потоків.

Отже, у концепціях У. Бека і Е. Гідденса соціальне середовище інтерпретується як рефлексивна система, що постійно відтворює власну невизначеність. Воно є простором, у якому взаємодіють технічні, політичні та культурні чинники, що продукують «інституціоналізовані ризики» сучасності. У межах такої парадигми поняття середовища виходить за межі класичних уявлень про соціальний контекст як стабільний фон для дії – воно набуває рис мінливого, глобалізованого простору ризиків, що визначає життєздатність, адаптивність і напрям розвитку соціальних систем (Бек, 1992). Саме в такому рефлексивному соціальному середовищі соціальний капітал територіальних громад набуває принципово нового значення. На відміну від традиційних умов, де соціальний капітал переважно виконує інтеграційну й координаційну функції, у суспільстві ризику він постає ключовим ресурсом спільноти до управління невизначеністю. Ризики сучасності – екологічні, економічні, безпекові, інформаційні, тощо – потребують не лише інституційної реакції з боку держави, але й активної участі громадян, що вимагає високого рівня довіри, горизонтальної взаємодії та інклюзивної комунікації.

У цьому контексті органи місцевого самоврядування відіграють роль і адміністративних структур, але ще й посередників у формуванні та акумуляції соціального капіталу. Вони створюють інституційні умови для співучасті громадян, забезпечують інформаційну відкритість, ініціюють партнерські мережі, сприяють колективному виробленню рішень (Aasland, Filippova, Deineko & Zarogozhchenko, 2022). Зростаюча рефлексивність соціального середовища вимагає від ОМС переходу від бюрократичного управління до адаптивного, комунікаційного та мережевого, у якому довіра, взаємність та кооперація стають передумовами ефективного реагування на ризики.

На відміну від рефлексивної парадигми У. Бека та Е. Гідденса, у межах якої соціальне середовище постає як динамічна система, що продукує та відтворює

власну невизначеність, альтернативний теоретичний фокус пропонує неоінституціоналізм. Якщо підхід У. Бека та Е. Гідденса акцентує увагу на ризиках, рефлексивності та індивідуальних практиках осмислення соціальної реальності, то неоінституційний підхід трактує соціальне середовище передусім як інституційно впорядковане поле, у межах якого формуються та відтворюються стабільні норми, правила та культурно зумовлені моделі поведінки. У неоінституціоналізмі (DiMaggio & Powell, 1983; Meyer & Rowan, 1991) соціальне середовище інтерпретується як структурована система інституційного впливу, що формує рамки дії індивідів та організацій. Інституції – державні, громадські, професійні чи ринкові – задаючи нормативні обмеження, забезпечують символічну легітимність поведінкових моделей. Вони створюють усталені механізми координації та очікувань, які надають соціальній взаємодії передбачуваності, знижують транзакційні витрати та формують основу соціального порядку (Meyer & Rowan, 1977).

В інституційному полі розвитку соціального капіталу взаємодія соціальних акторів визначається не стільки їхніми індивідуальними мотивами чи ресурсами, а насамперед системою формальних і неформальних правил, що регулюють суспільне життя (North, 1990; DiMaggio & Powell, 1983; Scott, 2014). На відміну від підходів, які зосереджуються переважно на міжособистісних зв'язках або індивідуальних характеристиках учасників взаємодії, неоінституціоналізм акцентує увагу на тому, що соціальні відносини завжди відбуваються в певному інституційному контексті, який задає межі допустимої поведінки, визначає очікування учасників та формує механізми координації колективних дій.

Одним із засновників неоінституціонального підходу є Д. Норт, який визначав інститути як «правила гри» в суспільстві, тобто створені людьми обмеження, що структурують політичну, економічну та соціальну взаємодію (North, 1990). На його думку, формальні правила (закони, нормативно-правові акти, адміністративні процедури) та неформальні обмеження (традиції, звичаї, моральні норми, практики довіри) знижують рівень невизначеності у взаємодії між акторами та сприяють формуванню стабільних моделей поведінки. У цьому контексті соціальний капітал

постає і як результат міжособистісної довіри чи мережових зв'язків, і як наслідок функціонування інституційного середовища, що забезпечує передбачуваність та взаємну відповідальність учасників соціальної взаємодії.

Представники організаційного неінституціоналізму П. ДіМаджіо та В. Пауелл (DiMaggio & Powell, 1983). запропонували уявлення про інституційне поле як сукупність організацій, які взаємодіють у межах спільного нормативного та символічного простору. До таких організацій належать органи державної влади, органи місцевого самоврядування, громадські об'єднання, професійні асоціації, освітні установи, ЗМІ та інші суб'єкти, що беруть участь у виробництві та відтворенні суспільних норм (Helliwell & Putnam, 2007). Вчені довели, що організації поступово набувають подібних рис через механізми інституційного ізоморфізму – примусового, нормативного та наслідувального. Саме тому інституційне середовище впливає не лише на поведінку окремих індивідів, але й на способи функціонування організацій та характер взаємодії між ними.

Подальший розвиток неінституціональної теорії пов'язаний із роботами У.Р. Скотта, який розглядав інституції як багатовимірну систему, що складається з регулятивного, нормативного та культурно-когнітивного компонентів (Scott, 2014). Регулятивний компонент охоплює формальні правила та санкції, нормативний – соціальні цінності та стандарти поведінки, а культурно-когнітивний – спільні уявлення, інтерпретації та символічні значення, які сприймаються членами суспільства як природні та очевидні. Такий підхід дозволяє пояснити, чому навіть за наявності однакових формальних інституцій рівень соціального капіталу в різних громадах може істотно відрізнятись: ефективність інституцій залежить не лише від законодавчого регулювання, але й від рівня суспільної довіри, поширених культурних норм та усталених практик взаємодії.

Таким чином, у межах неінституційного підходу соціальне середовище постає складним інституційним полем, у якому відбувається відтворення соціального капіталу. Соціальний капітал у такому середовищі формується як результат вбудованості соціальних практик у мережу інституційних очікувань і зобов'язань. Наявність усталених норм довіри, взаємності, партнерства та

підзвітності забезпечує стабільність соціальних зв'язків, знижує рівень невизначеності та транзакційні витрати, сприяє розширенню спроможності колективної дії. Інституційне поле виступає тим простором, де соціальний капітал набуває не лише міжособистісного, але й структурного виміру, оскільки закріплюється у формах організаційного співробітництва, міжсекторних партнерств і процедур участі громадян.

У контексті функціонування територіальних громад інституційне поле визначається діяльністю ОМС, ГО, освітніх та соціальних установ, локального бізнесу, а також формально закріпленими правилами партисипації та комунікації (Alesina, A., & La Ferrara, E., 2000). Розвиток соціального капіталу залежить від того, наскільки ці інституції здатні забезпечити інклюзивний доступ до ресурсів, встановити прозорі процедури прийняття рішень і створити умови для довгострокового партнерства. Таким чином, соціальне середовище в логіці неоінституціоналізму постає інституційно організованим полем, що створює можливості та обмеження для формування, акумуляції й відтворення соціального капіталу в локальних спільнотах.

У концепціях М. Вебера, У. Бека та Е. Гідденса простежується спільна методологічна тенденція – розуміння соціального середовища як динамічного, рефлексивного та взаємозалежного простору взаємодій між індивідом і соціальними структурами. Попри відмінності в теоретичних підходах, усі ці автори відходять від уявлення про середовище як зовнішній, статичний контекст, інтерпретуючи його як активну систему впливів, значень і відносин, що формується у процесі соціальної дії. Доповнюючи ці підходи, неоінституціоналізм пропонує трактування соціального середовища як інституційного поля, у межах якого індивідуальні та колективні дії детерміновані конфігурацією формальних і неформальних норм, правил, практик та механізмів легітимації (Parts, 2013). На відміну від веберівського акценту на раціоналізації соціальної дії, беківської уваги до виробництва ризиків у модерному суспільстві чи гідденсівського принципу структурації, неоінституціональний підхід фокусує увагу на тому, що поведінка соціальних акторів значною мірою визначається їхньою вбудованістю у мережу

інституційних очікувань. Це означає, що соціальне середовище має не лише культурно-смісловий чи рефлексивний характер, але ще й нормативно-організаційний вимір.

Спільним у цих концепціях є розуміння соціального середовища як простору, що співтвориться у процесі взаємодії та не існує поза соціальною практикою. М. Вебер підкреслює умовність соціальної дії та її сенсоутворюючий характер, У. Бек – виробництво нових форм ризиків і рефлексивне переосмислення соціальних умов, Е. Гідденс – двоїстість структури як одночасного результату та умов соціальної практики. Неоінституціоналізм же додає до цього розуміння уявлення про інституції як стабілізуючі механізми, що формують правила гри та задають рамки соціальної взаємодії.

Таким чином, порівняння цих підходів дозволяє побачити еволюцію у трактуванні соціального середовища: від культурно-інтерпретативних і ризиково-рефлексивних вимірів до інституційно організованого поля, у межах якого соціальний капітал формується, структурується та відтворюється через систему норм, практик і мережевих залежностей.

Отже, узагальнюючи наведені підходи, соціальне середовище може бути визначене як багатовимірний, динамічний та інституційно структурований простір соціальної взаємодії, у межах якого формуються, відтворюються та трансформуються відносини між індивідами, групами та інституціями, що задають умови доступу до ресурсів, координації дій і легітимації соціальних практик. В ньому діє набір соціальних і індивідуальних сил, у межах якого формуються, інтерпретуються та узгоджуються дії суб'єктів відповідно до соціально зумовлених норм, смислів і ризиків. Воно не є ані статичною структурою, ані сукупністю зовнішніх умов, а функціонує як рефлексивне поле, що водночас створюється діями індивідів і структурно обмежує їхні можливості, забезпечуючи тим самим упорядкованість і відтворюваність соціального життя.

Розглядаючи територіальну громаду крізь призму соціального середовища, ми бачимо громаду як динамічну, взаємозалежну і інституційно впорядковану спільноту, у межах якої відбувається формування, акумуляція та відтворення

соціального капіталу. Вона поєднує індивідуальні та колективні дії, взаємодії між громадянами та органами місцевого самоврядування, нормативні й культурні механізми, що визначають правила гри, забезпечують довіру, взаємність і спільне вироблення рішень. У такому розумінні громада функціонує як інституційне поле взаємодії, де вертикальні та горизонтальні зв'язки спрямовані на координацію дій, управління ресурсами та колективне реагування на соціальні, економічні й екологічні виклики. Водночас соціальне середовище громади не є статичним, воно постійно трансформується під впливом практик, норм і інституцій, одночасно створюючи умови для розвитку соціального капіталу та зміцнення соціальної спроможності громади. У цьому контексті громада є насамперед соціальною системою спільного сенсотворення, у межах якої індивіди узгоджують свої дії, інтерпретують соціальні норми та відтворюють локальні цінності. Концепції М. Вебера, У. Бека, Е. Гідденса дають нам можливість зрозуміти, що територіальна громада функціонує як інтерсуб'єктивне поле взаємодій, де соціальні зв'язки й норми не нав'язуються «ззовні», а формуються у процесі комунікації, колективної діяльності та рефлексії над спільними ризиками й потребами. Громада в такому випадку це самоорганізована соціальна система, у якій індивіди та групи взаємодіють у рамках інституційних і культурних правил, спільно виробляють рішення та мобілізують ресурси для задоволення колективних потреб. Вона поєднує вертикальні зв'язки (між громадянами та органами місцевого самоврядування) та горизонтальні зв'язки (між самими громадянами й групами), що забезпечує координацію дій, підтримку довіри та взаємності, а також здатність адаптуватися до соціальних, економічних і екологічних викликів (Alesina, & La Ferrara, 2000). У такому розумінні територіальна громада є активним середовищем розвитку соціального капіталу, де формуються стійкі мережі співробітництва, партнерства та колективного реагування на ризики.

Таким чином, територіальна громада як соціальне середовище поєднує індивідуальні та колективні дії, формальні й неформальні інституції, нормативні й культурні механізми, що забезпечують вироблення, акумуляцію та відтворення соціального капіталу. У цьому сенсі громада є мезорівневим соціальним

середовищем, що опосередковує взаємодію між макроструктурами суспільства (державними інституціями, політичною системою, культурними структурами) та мікросоціальними процесами (поведінковими й ціннісними орієнтаціями індивідів, повсякденностями, потребами, інтересами), забезпечуючи сталість і адаптивність соціального розвитку. Щоб глибше зрозуміти соціологічний вимір громади, доцільно звернутися до самого терміну «громада», до його походження та способів використання у науковій та довідковій літературі (Almond & Verba, 1963).

Термін «громада» використовується для характеристики системи соціальних відносин між індивідами у межах певних соціальних груп або локалізованих територіальних утворень. У соціологічній літературі сформувався широкий спектр підходів до аналізу цього поняття, що відобразилося у множинності його трактувань. Узагальнення наукових і довідкових джерел свідчить про наявність полісемії щодо розуміння змістових характеристик громади. Одним із прикладів може слугувати визначення, подане в Оксфордському тлумачному словнику, де громада описується як сукупність людей, об'єднаних спільністю походження, расовими й соціальними ознаками, релігійною належністю чи територіальною приналежністю, а також наявністю на цій території соціальних інститутів – сім'ї, освітніх, релігійних, культурно-дозвіллевих і медичних організацій (Hornby, 1995).

Хоча така дефініція фіксує широкий спектр можливих засад існування громади, для наукового аналізу її сутність доцільно розглядати насамперед у контексті соціальних зв'язків, що забезпечують інтеграцію та відтворення спільноти. Попри те, що у деяких підходах наголошується на спільності походження, расових чи релігійних характеристиках членів громади, ці ознаки не мають визначального значення для її сучасного наукового розуміння. Натомість головними змістовими параметрами громади є її соціальна та просторово-територіальна організованість, здатність до самоорганізації, наявність спільних практик взаємодії, норм і цінностей, що сприяють досягненню колективних цілей, а також включеність у систему інституцій, які забезпечують умови для життєдіяльності та реалізації потреб її членів.

Таким чином, громаду варто трактувати як локалізовану соціальну спільність, інтегровану мережею взаємних зв'язків, солідарності та довіри, що забезпечує умови для узгодження інтересів, вироблення спільних рішень і реалізації колективно значущих завдань. Саме такі характеристики роблять громаду базовим середовищем формування соціального капіталу, зокрема в умовах децентралізації, коли зростає роль локальних соціальних практик, інститутів і механізмів самоорганізації населення. Водночас з метою уточнення аналітичного змісту поняття звернемося до його концептуального наповнення у соціологічній традиції.

У соціологічному дискурсі громада переважно й осмислюється як соціальна спільнота – група людей, об'єднаних цілями взаємодії й колективного співжиття. Її виникнення та функціонування зумовлюються сукупністю соціальних чинників: суспільним поділом праці, характером залученості індивідів у спільну діяльність, стійкістю інтересів і потреб, єдністю цінностей і цілей, а також культурно-історичними й ментальними передумовами (Farr, 2004). Використання поняття «спільність / спільнота» акцентує на асоційованому форматі життєдіяльності, що ґрунтується на подібності ознак, зв'язків і умов існування, які визначають різноманіття форм соціальних спільнот (Скуратівський, Шевченко, 1998). У межах цих концептуальних бачень громада розглядається як локалізована соціальна спільність, інтегрована мережею взаємних зв'язків, довіри, солідарності та норм взаємодії, що забезпечують умови для узгодження інтересів, вироблення спільних рішень та реалізації колективних потреб. Такий підхід дозволяє інтерпретувати громаду перш за все як динамічну соціальну систему, здатну до внутрішньої самоорганізації та формування соціального капіталу. Саме ці характеристики є концептуально значущими для аналізу процесів, пов'язаних із децентралізацією та трансформацією локальних інституційних структур, що визначають потенціал розвитку територіальних громад.

Сучасне розуміння громади виходить за межі її трактування як простої територіальної агрегованості населення: вона постає інтегрованим соціальним простором, утвореним переплетенням психологічних, економічно-побутових і правових засад взаємодії (Найдьова, 2004). Зокрема, за підходом Р. Шеффера і його

колег, місцева спільнота розглядається як група людей, яка функціонує у межах природного середовища та окреслених геопросторових, політичних і соціальних меж, підтримуючи сталу комунікацію для досягнення спільних цілей. Ця взаємодія може мати різну інтенсивність, однак має залишатися очевидною й постійною (Батанов, 2001). Фокус Р. Шеффера на інтенсивності та сталій підтримці комунікацій є важливим методологічним внеском, оскільки підкреслює процесуальний характер громади. Водночас залишається відкритим питання, яким чином варто оцінювати якість цих комунікацій, їхню результативність та вплив на формування колективної ідентичності. Крім того, імпліцитне припущення про природність та очевидність взаємодії може призводити до недооцінки конфліктності, асиметричності доступу до ресурсів та нерівномірності участі у спільних практиках. Наявність комунікацій сама по собі не гарантує високої інтегрованості громади, адже вони можуть бути фрагментарними, формальними або навіть конфліктогенними.

У контексті нашого дисертаційного дослідження таке розуміння громади потребує адаптації. Доцільно акцентувати не лише на просторових межах та факті сталих комунікацій, а й на структурі соціальних зв'язків, ступені довіри, здатності до колективної дії та наявності інституційних механізмів взаємодії. Саме ці параметри визначають спроможність громади до самоорганізації та продукування соціального капіталу – чинника, що ми розглядаємо як центральний у процесах децентралізації. Таким чином, підхід Р. Шеффера є корисним для окреслення територіально-комунікативної рамки існування громади, однак для його ефективного застосування в рамках дослідження необхідно доповнити його аналітичною увагою до якісних характеристик соціальних зв'язків, динаміки взаємодії та механізмів інституціоналізації колективних практик. Саме поєднання просторового, структурного й інституційного вимірів дозволяє розглядати громаду як комплексне соціальне утворення, спроможне до відтворення, розвитку та реалізації спільних інтересів.

Громада характеризується наявністю спільних для її членів уявлень, норм, звичок і практик, що визначають схожі моделі поведінки як на свідомому, так і на

частково (не)усвідомлюваному рівнях. До латентних компонентів належать колективні емоційно-поведінкові орієнтації – симпатії, антипатії, традиційні уподобання; до явних – моральні норми, правила й звичаї, які спрямовують і регулюють соціальні дії учасників спільноти (Титаренко, 2003). Громада може розглядатися як специфічний соціальний інститут (або навіть конгломерат інститутів), що формується на основі територіальної спільноти населення та його соціально-економічних характеристик, виконуючи функції регулювання суспільних відносин і забезпечення організованості локального життя. У контексті інституційного аналізу територіальної громади як фундаменту місцевого самоврядування О. Батанов характеризує її як складну, інтегративну форму соціальної організації – сукупність осіб, об'єднаних у межах певного простору на засадах публічності та взаємної відповідальності (Batanov, 2008, 2023). Така спільність вирізняється системною сукупністю ознак: демографічних, територіальних, юридичних, політичних, економічних, професійних, мовно-культурних і релігійних. При цьому колективне об'єднання не обмежує автономію окремого індивіда, зберігаючи його право на приватність, індивідуальний спосіб життя й вибір форм соціальної активності; натомість створює можливості для консолідації зусиль з метою досягнення спільно визначених результатів.

У наукових підходах громада постає як багатовимірне соціальне утворення, що включає як поведінково-ціннісні, так і інституційно-організаційні виміри. Акцент на спільних уявленнях, нормах, звичках і практиках дає змогу окреслити громаду як систему колективних смислів, що визначають моделі соціальної поведінки як на свідомому, так і на латентному рівнях. Ця позиція є методологічно продуктивною, адже дозволяє розглядати громаду як соціально-психологічний простір, у якому відтворюються типові патерни взаємодії та конституюються колективні орієнтації. У контексті нашого дослідження важливо підкреслити, що хоча багатовимірність громади є теоретично виправданою, її аналітичне ядро мають становити ті властивості, які визначають потенціал формування соціального капіталу (Демків, 2004). Насамперед йдеться про систему соціальних зв'язків, рівень довіри, норми взаємодії, орієнтацію на співпрацю та спроможність до

колективних дій. Саме ці характеристики забезпечують інтеграцію членів спільноти, а також її спроможність виступати дієвим суб'єктом у процесах децентралізації, розроблення та реалізації локальних політик. Територіальний чинник залишається важливим, однак він задає радше просторову рамку для прояву соціальних процесів, ніж визначає їхній зміст. Таким чином, наведене розуміння громади доцільно інтерпретувати з позицій поєднання її ціннісно-психологічного та інституційного вимірів, при цьому ключовим фокусом аналізу має бути соціальна взаємодія як основа формування соціального капіталу. Такий підхід дозволяє уникнути як надмірної абстракції, так і структурного редукціонізму, водночас забезпечуючи інструментальність поняття «громада» для оцінювання її спроможності до самоорганізації й реалізації розвитку в умовах децентралізації.

Польські дослідники Я. Варда та В. Клосовські підкреслюють, що територіальні громади як соціальні утворення характеризуються низкою ключових ознак: належністю до чітко окресленої території, просторовою відмежованістю місця проживання, стабільністю проживання населення та інституційним відображенням населеного пункту в адміністративно-територіальній структурі держави (Варда, Клосовські, 2003). Англійські дослідники С. Шонберг і Р. Розенбаум, аналізуючи потенціал місцевих спільнот до саморозвитку, наголошують, що їхня життєздатність проявляється тоді, коли мешканці активно об'єднуються для впливу на ключові елементи локального соціального порядку (Schoenberg & Rosenbaum, 1980). Стійкість та ефективність таких спільнот визначається низкою чинників, серед яких провідними в цій моделі є:

- забезпечення належних умов і підвищення якості життя населення;
- охорона й поліпшення стану довкілля;
- належне утримання об'єктів спільної власності;
- розвиток просторів рекреації;
- організація роботи з дітьми та молоддю.

Важливу роль також відіграє наявність лідерів, здатних:

- мобілізувати громаду на захист спільних інтересів і виявити компетенції в громадській діяльності;

- формулювати для громади бачення власного майбутнього й впливати на місцеву політику;

- забезпечувати задоволення потреб різних груп мешканців і запобігати виникненню конфліктів між ними;

- започатковувати ініціативні об'єднання, що здійснюють координацію з основними інфраструктурними та соціальними службами території (комунальними, освітніми, медичними тощо).

Аналіз підходу С. Шонберга і Р. Розенбаума дозволяє розглядати наведені ними характеристики життєздатності місцевих спільнот крізь призму соціального капіталу як інтегрального ресурсу, що формується на основі горизонтальних зв'язків, довіри, взаємної відповідальності та здатності до колективної дії. Стверджується, що активне самооб'єднання мешканців для впливу на локальний соціальний порядок є безпосереднім проявом соціального капіталу, оскільки передбачає інтеграцію індивідуальних зусиль у спільну діяльність, засновану на довірі, солідарності та узгодженості дій.

Умови, які автори виокремлюють як визначальні для стійкого розвитку громади, одночасно можна розглядати як чинники, що підсилюються наявністю розвинутого соціального капіталу та сприяють його подальшій акумуляції. Так, забезпечення якості життя населення та охорона довкілля потребують високого рівня координації між членами громади, що неможливо без формальних і неформальних мереж довіри. Належне утримання об'єктів спільної власності також передбачає наявність дієвих механізмів узгодження інтересів, партисипативних практик та інституцій спільного управління, що прямо свідчать про інституціоналізацію соціального капіталу.

Розвиток рекреаційних просторів та організація роботи з дітьми й молоддю мають не лише інфраструктурний, але й соціокультурний вимір, формуючи середовище регулярних взаємодій, у межах яких укріплюється міжособистісна довіра та формуються стійкі соціальні мережі. Вони забезпечують можливість для постійної включеності мешканців у життя громади, що посилює ідентифікацію з нею та здатність до колективної самоорганізації.

Особливе значення тут надається лідерству, операціоналізованому перш за все у вигляді компетентності мобілізувати ресурси спільноти, узгоджувати інтереси та спрямовувати їх у захист спільного блага (. Здатність громади формувати бачення майбутнього й впливати на місцеву політику свідчить про високий рівень громадянської активності та горизонтальної взаємодії, що є показниками якості соціального капіталу. Забезпечення балансу інтересів різних груп населення та попередження конфліктів демонструють ресурс соціального капіталу в аспекті встановлення норм кооперації та взаємного контролю.

Нарешті, ініціативні об'єднання, що координують діяльність з основними інфраструктурними та соціальними службами, є інституціоналізованими формами соціального капіталу, які забезпечують трансформацію неформальних зв'язків у сталу організаційну спроможність. Їхня діяльність сприяє підвищенню ефективності партнерських взаємин між громадою та публічними інституціями, тим самим розширюючи можливості колективної дії.

Таким чином, окреслені С. Шонбергом та Р. Розенбаумом чинники не лише визначають рівень життєздатності громади, але й виступають ключовими параметрами накопичення, інституціоналізації та практичної реалізації соціального капіталу, оскільки забезпечують сталі канали комунікації, зміцнюють довіру, формують соціальні норми взаємодопомоги й спільної відповідальності. У цьому контексті соціальний капітал постає водночас і умовою стійкого функціонування територіальних спільнот, і результатом їхньої соціальної активності.

Значний внесок у концептуалізацію громади зробив американський науковець Скотт Пек, який розглядає її як спільність людей, що живуть разом у спосіб, що забезпечує підтримку та визнання їхньої єдності. На його переконання, важливими ознаками дієвої громади є залученість кожної особи до спільного життя, прийняття рішень на основі консенсусу, врахування індивідуальних можливостей і сильних сторін кожного члена, а також відсутність жорсткої ієрархії, що дозволяє будь-кому виконувати лідерські функції (Громада як осередок..., 2004).

У сучасних умовах редукція поняття громади виключно до територіальної характеристики розглядається соціологами та політологами як методологічно

застаріла та надмірно спрощена Зокрема, Ентоні Коен, аналізуючи природу локальних спільнот, підкреслює, що визначальним у понятті громади є не фізичні межі проживання, а «символічні кордони», які формуються через спільні значення, норми та практики взаємодії, що забезпечують відчуття належності та колективної ідентичності (Cohen, 1985). Подібну позицію розвиває і Фердинанд Тьонніс у класичній дихотомії «спільноти» та «товариства», наголошуючи, що першою є насамперед єдність соціальних зв'язків, а не територія, на якій проживають її учасники (Tönnies, 2002).

Багаторівневий характер громади визначається різноманітністю інтересів, потреб та ціннісно-культурних орієнтацій її учасників. Вона функціонує як колективний суб'єкт, до складу якого входять індивідуальні актори (активні мешканці) та колективні суб'єкти, тобто громадські організації, сусідські ініціативи, інші локальні утворення. Зазначені суб'єкти є структурними компонентами громади; вони перебувають у динамічній взаємодії як між собою, так і з іншими учасниками локального простору – органами влади, бізнесом, державними інституціями.

Внаслідок такої взаємодії вибудовується система суспільних зв'язків, яка може мати різний характер: горизонтальний – заснований на партнерстві суб'єктів, або вертикальний – побудований на відносинах залежності та підпорядкованості (Volovodova & Kasperovich, 2004). Отже, територіальна громада (транс)формується через активність її членів, які, керуючись певними цінностями та перебуваючи в системі соціальних зв'язків, реалізують різні моделі участі й взаємодії, що зумовлюють розвиток громади як цілісного соціального організму.

Отже, громаду можна визначити як інтегровану соціальну систему локального рівня, що являє собою сукупність індивідів і колективних суб'єктів, об'єднаних спільністю території, соціальних зв'язків, цінностей, норм і цілей спільного життя. Вона функціонує як динамічне соціальне середовище взаємодії, усередині якого формуються, відтворюються й трансформуються соціальні відносини, механізми саморегуляції та форми колективної ідентичності. Громада поєднує територіальний, соціокультурний та інституційний виміри: територіальний – як

просторово окреслену основу взаємодії; соціокультурний – як поле спільних смислів, норм, традицій і практик (Almond & Verba, 1963); інституційний – як форму організованої колективної дії, спрямованої на задоволення спільних потреб та управління локальними ресурсами. Так інтерпретована громада виконує функцію соціальної інтеграції та саморозвитку, забезпечуючи узгодження інтересів її членів, формування спільної відповідальності та колективної дії.

У науковому дискурсі соціальне середовище розглядається як динамічний простір взаємодії індивідуальних і колективних сил, у межах якого формуються, відтворюються та трансформуються соціальні відносини відповідно до суспільно зумовлених норм, смислів і ризиків. Воно функціонує як рефлексивне поле, що одночасно є продуктом діяльності соціальних суб'єктів і чинником, який структурує їхні можливості дії та забезпечує впорядкованість соціального життя. У такому контексті територіальна громада є локалізованою формою соціального середовища, де взаємозалежність індивіда і соціальної структури реалізується через взаємодію населення і системи інституцій. Населення виступає носієм локальних цінностей, норм і практик, що надають легітимності інституціям, тоді як інституційне середовище створює умови для колективної дії, соціальної інтеграції, узгодження цілей і організації спільного життя, підтримуючи сталість соціальних зв'язків і життєздатність громади.

У такому контексті основною характеристикою територіальної громади є взаємозалежність індивіда й структури (Andrews, 2010). Громада – це ще й система інституцій, які формують механізми колективної дії, забезпечують артикуляцію спільних інтересів і підтримують життєздатність соціальних зв'язків. Саме інституційне середовище громади створює умови для соціальної інтеграції, узгодження цілей і організації спільного життя.

У сучасних соціологічних дослідженнях територіальні громади доцільно також класифікувати на основі комбінованої типологізації, яка інтегрує структурні, інституційні та соціокультурні характеристики їх функціонування. Такий підхід дозволяє подолати обмеження одновимірних класифікацій і забезпечує комплексне

врахування чинників, що визначають формування та трансформацію соціального капіталу.

Передусім важливими є територіально-просторові та демографічні ознаки, зокрема тип громади (міська, селищна, сільська), чисельність населення та рівень урбанізації, які визначають інтенсивність соціальних взаємодій і структуру соціальних мереж. Як показує Р. Патнем, локальний контекст і щільність соціальних зв'язків безпосередньо впливають на рівень довіри та ефективність колективних дій. Серед індикаторів класифікації може бути густота населення, рівень урбанізації, міграційна динаміка, густота населення.

Другим важливим блоком є соціально-економічні характеристики громад, що включають рівень економічного розвитку, структуру зайнятості та ресурсну забезпеченість. Згідно з інституційним підходом Д. Норта, економічні умови формують інституційні рамки взаємодії, які, своєю чергою, впливають на можливості кооперації та відтворення соціального капіталу. Серед індикаторів для класифікації слід враховувати рівень зайнятості, середній дохід населення, інвестиційна активність громади, кількість функціонуючих підприємств, структура економіки тощо.

Ключове значення має інституційна спроможність ОМС, що проявляється у якості управління, рівні прозорості та підзвітності. Як доводять Бо Ротштейн та Ф. Фукуяма, ефективні та неупереджені інститути є основою формування інституційної довіри, яка виступає центральним елементом вертикального соціального капіталу (Fukuyama, 2000). Тут індикаторами класифікації виступають рівень довіри до інституцій, наявність інструментів участі, практики публічної звітності, рівень цифровізації управління, частота та щільність комунікації. У цьому контексті сам соціальний капітал виступає окремим критерієм типологізації, що включає рівень міжособистісної та інституційної довіри, інтенсивність соціальних зв'язків і практики участі. Згідно з підходами Дж. Коулмена та Р. Патнема, соціальний капітал визначає здатність соціальних акторів до координації дій і досягнення спільних цілей.

Важливим аналітичним виміром є також тип соціальних зв'язків, зокрема співвідношення горизонтального та вертикального соціального капіталу. У працях М. Вулкока та Д. Нараян підкреслюється, що саме баланс між цими типами зв'язків визначає потенціал розвитку громад і їхню здатність до інтеграції та ефективного врядування.

Особливого значення в умовах України набуває, звичайно, контекст соціальних трансформацій, зокрема вплив безпекового середовища, що проявляється у наближеності громади до зони бойових дій, рівні кризового навантаження та досвіді адаптації до надзвичайних ситуацій. Як показує Д. Олдріч, саме в умовах криз соціальний капітал зазнає істотних трансформацій, які можуть мати як мобілізаційний, так і деструктивний характер (Батаєва & Артеменко, 2023). Нарешті, доцільно враховувати історико-культурні та ціннісні характеристики, що визначають рівень довіри, типи соціальної поведінки та установки щодо взаємодії з владою. Згідно з дослідженнями Р. Інглегарта, ціннісні орієнтації населення безпосередньо впливають на рівень участі та інституційної довіри.

Таким чином, комбінована типологізація територіальних громад, що ґрунтується на поєднанні територіально-демографічних, соціально-економічних, інституційних, соціокапітальних, трансформаційних та соціокультурних ознак, дозволяє комплексно аналізувати умови формування соціального капіталу та виявляти специфіку його трансформації в різних контекстах функціонування громад. Такий підхід буде методологічно обґрунтованим і відповідає сучасним тенденціям розвитку соціологічного знання.

Таким чином, територіальна громада може бути визначена як соціально організований простір взаємодії населення та інституцій, у межах якого відбувається консолідація соціального капіталу, формування колективної ідентичності та реалізація соціально значущих цілей. Вона виступає мезорівневим посередником між макросоціальними структурами держави та мікроповедінковими орієнтаціями індивідів, забезпечуючи баланс між свободою соціальних суб'єктів і необхідністю соціального порядку. Будучи відкритою

адаптивною системою, громада одночасно створює умови для саморегуляції та реагує на зовнішні виклики, підтримуючи сталість і розвиток локального соціуму.

Отже, громада є інтегрованою соціальною системою, у якій населення та інституції перебувають у постійній взаємодії, спільно продукуючи та відтворюючи соціальне середовище локального рівня. Саме ця взаємозалежність забезпечує цілісність громади, її здатність до колективних дій і сталого розвитку.

Водночас комплексний аналіз територіальних громад потребує врахування сукупності взаємопов'язаних характеристик, що визначають умови формування та функціонування соціального капіталу. До них належать територіально-просторові та демографічні параметри (тип громади, чисельність і густота населення, рівень урбанізації, міграційна динаміка), соціально-економічні показники (рівень зайнятості, доходи населення, інвестиційна активність, структура економіки), а також інституційна спроможність органів місцевого самоврядування, що проявляється у якості управління, рівні прозорості, підзвітності та розвитку комунікацій з громадянами. Важливим виміром є також рівень і структура соціального капіталу – співвідношення горизонтальних і вертикальних зв'язків, інтенсивність довіри та участі, що визначають здатність громади до координації дій. Особливу роль відіграє контекст соціальних трансформацій, зокрема безпекове середовище, яке впливає на характер мобілізації соціального капіталу, а також історико-культурні та ціннісні установки населення.

Поєднання територіально-демографічних, соціально-економічних, інституційних, соціокапітальних, трансформаційних і соціокультурних параметрів дозволяє не лише класифікувати громади, але й виявляти чинники, що сприяють або перешкоджають накопиченню соціального капіталу. З прикладної точки зору це означає необхідність регулярного вимірювання таких показників, як рівень міжособистісної та інституційної довіри, поширеність практик громадської участі, інтенсивність комунікації між населенням та органами місцевого самоврядування, рівень залученості громадян до діяльності громадських організацій, готовність до колективних дій, а також оцінка прозорості та відкритості місцевої влади. Важливими індикаторами виступають і соціально-економічні характеристики:

рівень зайнятості, міграційна активність, інвестиційна привабливість громади, ресурсна забезпеченість та доступність соціальних послуг.

З позиції управлінської практики така система показників дає змогу визначати тип соціального капіталу громади, виявляти дисбаланси між горизонтальними та вертикальними зв'язками, оцінювати рівень соціальної згуртованості та прогнозувати спроможність громади до мобілізації ресурсів у кризових ситуаціях (Coulthard, M., Walker, A., & Morgan, A., 2001).

Отже, запропонована типологізація може бути використана як методологічна основа для створення системи моніторингу соціального капіталу територіальних громад, оцінювання ефективності місцевої політики, планування заходів із розвитку громадянської участі та зміцнення інституційної довіри. Це дозволяє перейти від абстрактного теоретичного розуміння соціального капіталу до його емпіричного вимірювання та практичного використання в управлінні розвитком територіальних громад.

1.3. Соціальні трансформації як контекст формування соціального капіталу громад

Контекст соціальних трансформацій, який у дослідженні ми визначаємо через глобальні зміни (війна, пандемія тощо), їхній вплив на соціальний капітал територіальної громади слід аналізувати крізь призму змін у механізмах взаємодії, структурах влади, змінах правил, що узагальнено можна класифікувати як інституційний контекст. Поняття інституційного контексту є ключовим для розуміння того, у яких умовах формується, функціонує та трансформується соціальний капітал територіальних громад. У широкому соціологічному розумінні інституційний контекст означає сукупність формальних і неформальних правил, норм, організаційних структур і практик, які регулюють соціальну взаємодію та задають рамки поведінки акторів у суспільстві. Такий підхід ґрунтується на інституціональній традиції, зокрема у працях Д. Норта (North, 1991), який визначав інститути як «правила гри» у суспільстві, що структурують взаємодію людей, а

також у концепції Е. Гідденса (Wikipedia contributors, 2026), де інституції розглядаються як відтворені практики, що одночасно обмежують і уможливають дії соціальних актор

Інституційний контекст включає як формальні (закони, нормативно-правові акти, органи державної влади та місцевого самоврядування), так і неформальні інститути (традиції, соціальні норми, рівень довіри, неформальні мережі взаємодії). Саме ця подвійна природа інституцій визначає специфіку формування соціального капіталу, адже, за логікою Дж. Коулмена, соціальний капітал виникає у структурі соціальних відносин і виконує функцію координації дій, знижуючи трансакційні витрати. Водночас Р. Патнем підкреслює, що ефективність інституцій безпосередньо залежить від рівня довіри, норм взаємності та мереж громадянської участі, які є складовими соціального капіталу.

У цьому контексті соціальні трансформації варто інтерпретувати як багаторівневі процеси зміни інституційного середовища, що охоплюють як формальні, так і неформальні компоненти соціального порядку та безпосередньо впливають на параметри формування і відтворення соціального капіталу (Aasland, Filippova & Deineko, 2023). На відміну від вузького трактування трансформацій як сукупності нормативно-правових реформ, сучасний соціологічний підхід розглядає їх як комплексні зміни у структурі соціальних відносин, механізмах координації дій і символічних уявленнях про владу, довіру та участь.

Поняття соціальних трансформацій у сучасній соціології використовується для позначення глибоких, системних і відносно тривалих змін у структурі суспільства, його інституціях, соціальних відносинах, цінностях і моделях поведінки. Це комплексні процеси, які змінюють сам спосіб організації соціального життя та «візерунок» соціальної тканини.

У загальнотеоретичному сенсі соціальні трансформації можна визначити як процеси переходу від одного типу соціального порядку до іншого, що супроводжуються змінами у:

- інституційній структурі (правила, органи влади, розподіл повноважень),
- соціальних практиках (участь, взаємодія, комунікація),

- ціннісно-нормативній системі (довіра, відповідальність, очікування),
- ресурсах і механізмах їх розподілу.

У теоретичній концепції польського соціолога П. Штомпки соціальні трансформації розглядаються як складні, багатовимірні та історично зумовлені процеси глибинних змін соціальної системи, що охоплюють інституційну структуру, соціальні відносини, культурні норми та моделі поведінки. На відміну від вузького розуміння соціальних змін як поступових або еволюційних зрушень, П. Штомпка підкреслює, що трансформації мають системний і нелінійний характер, супроводжуються розривом із попередніми інституційними порядками та формуванням нових соціальних конфігурацій (Sztompka, 1993).

У межах своєї теорії соціальних змін П. Штомпка вводить поняття соціального становлення, яке описує процес постійного відтворення та зміни соціальної реальності через взаємодію структур і агентів. Соціальні трансформації в цьому світлі є не одноразовими подіями, а динамічним процесом, у якому зміни інституцій супроводжуються змінами у повсякденних практиках, очікуваннях і способах інтерпретації соціальної реальності. У цьому контексті трансформації розгортаються одночасно на макрорівні (інституції, політичні та економічні системи) (Dasgupta, 2005) і на мікрорівні (поведінка, взаємодія, соціальні орієнтації індивідів), розглядом чого і займається синтетична методологія.

Особливе місце у концепції П. Штомпки посідає аналіз постсоціалістичних трансформацій, які він характеризує як процеси, що супроводжуються явищем «травми соціальних змін» (Sztompka, 2000). Ця травма виникає внаслідок швидкого руйнування усталених інституцій і норм без одночасного формування нових стабільних механізмів соціальної координації. У таких умовах суспільство переживає стан підвищеної невизначеності, зниження довіри, дезорієнтації та ослаблення соціальних зв'язків, що безпосередньо впливає на здатність до колективної дії.

П. Штомпка також підкреслює роль культурних чинників у процесах трансформації. Зокрема, зміни у цінностях, нормах і установках можуть як прискорювати, так і гальмувати інституційні перетворення. У цьому сенсі соціальні

трансформації залежать від того, наскільки нові інституційні правила відповідають наявним соціальним практикам і культурним очікуванням. Відповідно, успішність трансформацій визначається не лише їхнім нормативним оформленням, але й рівнем їхнього соціального прийняття та інтеграції у повсякденне життя.

Таким чином, у підході П. Штомпки соціальні трансформації постають як процеси глибокого перетворення соціального порядку, що охоплюють інституційні, культурні та поведінкові виміри і супроводжуються як можливостями для розвитку, так і ризиками дезорганізації та втрати соціальної інтеграції. Така інтерпретація є особливо релевантною для аналізу сучасних українських реалій, де одночасне накладання реформ і кризових подій створює складну, суперечливу динаміку змін, що впливає на формування соціального капіталу територіальних громад.

З позицій інституціональної теорії, зокрема у трактуванні Д. Норта (North, 1990), інституційне середовище включає не лише формалізовані «правила гри» (закони, процедури, організаційні структури), але й неформальні обмеження – норми, традиції, усталені практики поведінки. Саме тому будь-які трансформації не зводяться до зміни формальних інститутів, але передбачають поступову зміну неформальних регуляторів, які часто є більш інерційними та визначають реальну ефективність реформ.

У цьому сенсі важливим є підхід Е. Гідденса, який розглядає соціальну реальність крізь призму «дуальності структури»: інституції одночасно виступають і умовою, і результатом соціальних практик. Це означає, що зміни у способах організації соціальної взаємодії – наприклад, в переході від ієрархічних до мережових форм координації, від адміністративного управління до співуправління, – є перш за все ключовим механізмом їхньої реалізації та закріплення. Крім того, соціальні трансформації супроводжуються змінами у ціннісних орієнтаціях населення: як показує теорія культурної модернізації Р. Інглехарта (Inglehart & Welzel, 2005; Inglehart, 1997), суспільства можуть зміщуватися від матеріалістичних цінностей (безпека, стабільність, виживання) до цінностей самовираження (участь, автономія, довіра). Однак у кризових умовах цей процес

часто має зворотний характер, що веде до посилення запиту на централізоване управління і зниження рівня громадянської участі. Це і створює цілий простір гіпотез для нашого дослідження в цій теоретичній царині.

Зміни у моделях довіри становлять ще один ключовий вимір трансформацій. У класичній інтерпретації Н. Лумана довіра є механізмом зниження соціальної складності, який дозволяє індивідам діяти в умовах невизначеності. Відповідно, трансформації інституційного середовища змінюють структуру довіри: вона може переходити від інституційно опосередкованої (довіра до правил і процедур) до персоналізованої (довіра до конкретних лідерів) або мережевої (довіра у межах горизонтальних зв'язків). Таким чином, соціальні трансформації впливають на соціальний капітал через три взаємопов'язані механізми: зміну інституційних правил і ресурсів взаємодії; трансформацію практик соціальної участі та координації; зрушення у ціннісно-нормативній та довірчій основі суспільства. Саме поєднання цих процесів визначає, чи сприятиме інституційна зміна накопиченню соціального капіталу, чи, навпаки, призведе до його фрагментації та асиметричного розвитку.

В українських реаліях такими трансформаціями виступають реформа децентралізації, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна, які радикально змінюють інституційні умови функціонування територіальних громад. Водночас саме реформа децентралізації стала базовою інституційною рамкою, у межах якої ці подальші трансформації розгортаються, задаючи нову конфігурацію владних повноважень, ресурсів і відповідальності на місцевому рівні.

У межах нашого дослідження реформа децентралізації розглядається не лише як адміністративно-територіальне перетворення, а передусім як інституційна трансформація, що змінює правила взаємодії між громадянами та владою і, відповідно, формує новий контекст для розвитку соціального капіталу територіальних громад.

Реформа децентралізації, офіційно розпочата у 2014 році із прийняттям Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (Кабінет Міністрів України, 2014), сприяла створенню об'єднаних

територіальних громад (ОТГ) як базового рівня публічного управління. Об'єднання мало на меті зміцнення інституційної та фінансової спроможності місцевих спільнот, забезпечення надання якісних послуг і формування нової системи локальної демократії (Кабінет Міністрів України, 2014). Після об'єднання громад очікувалося, що на місцях відбудеться перехід від адміністративного підпорядкування до самоврядного управління, що передбачало створення власних виконавчих органів, розширення бюджетної автономії та передачу повноважень у ключових сферах місцевого розвитку. Зокрема, до компетенції ОМС були віднесені питання управління місцевими бюджетами, освітою, первинною та вторинною медициною, соціальним захистом, житлово-комунальним господарством, земельними ресурсами та розвитком місцевої інфраструктури (Верховна Рада України, 2015). Водночас питання національної безпеки, судочинства, зовнішньої політики, фіскальної системи, монетарної політики та стратегічного планування розвитку держави залишилися у компетенції центральних органів влади, що зберігає унітарний характер держави.

Перехід до децентралізованої моделі врядування, який офіційно розпочався у 2014 році, за початковим задумом мав бути завершений до 2020 року утворенням дієздатних ОТГ, затвердженням нових адміністративно-територіальних меж та проведенням місцевих виборів на оновленій основі. Формально цей етап був реалізований: у 2020 році Кабінет Міністрів України затвердив новий поділ районів і громад, а вибори восени того ж року відбулися вже за децентралізованою моделлю (Асоціація міст України, 2020). Втім, повноцінне завершення реформи не відбулося з кількох причин. По-перше, це відсутність завершених конституційних змін, які б остаточно закріпили нову систему місцевого самоврядування; вона призвела до правової невизначеності статусу виконавчих органів рад та співвідношення їхніх повноважень із державною владою. По-друге, це нерівномірність інституційної та фінансової спроможності громад, яка виявила системну асиметрію між регіонами: частина ОТГ залишилася фінансово залежними від державних трансфертів. По-третє, на перебіг процесу істотно вплинули кризи загальнодержавного масштабу: спершу пандемія COVID-19, а з 2022 року – повномасштабна війна, що зумовило

централізацію управлінських і фінансових ресурсів на безпеці та обороні, а також тимчасове згортання ініціатив місцевого розвитку.

Таким чином, у межах даного дослідження децентралізація інтерпретується як інституційно незавершена трансформація, яка створила нові формальні можливості для розвитку соціального капіталу, проте не забезпечила їхньої повної реалізації на рівні соціальних практик. Саме цей розрив між формальними інституційними змінами та фактичними практиками взаємодії розглядається нами як ключовий чинник асиметричної трансформації соціального капіталу територіальних громад (Karhina, Ghazinour & Eriksson, 2017).

Якщо розглядати українську реформу децентралізації крізь призму концепції соціального укорінення (*embeddedness*) М. Грановеттера, то постає питання про ступінь вкоріненості інституцій децентралізованого управління у вже наявних соціальних структурах, нормах і цінностях українського суспільства (Довбиш, 2025). На відміну від Німеччини, де система федералізму формувалася історично і ґрунтується на тривалій культурі локальної автономії, правової державності та політичного консенсусу, в Україні традиції місцевого самоврядування були перервані тривалими періодами централізованого управління: від імперських часів до радянської доби (Mihaylova, 2004). Якщо аналізувати з точки зору М. Грановеттера, успішність будь-якої інституційної трансформації залежить від того, наскільки нові інституції вкорінені у соціальних мережах довіри, взаємності та відповідальності. У випадку України цей процес залишається частково екзогенним, тобто ініційованим «згори» під впливом державної політики та зовнішніх донорів, а не повністю вирощеним у тканині місцевих соціальних відносин. Саме тому інституційна стабільність української децентралізації значною мірою залежить від соціального укорінення реформ – тобто від того, чи стануть нові органи місцевого самоврядування реальними осередками довіри, участі та солідарності громадян. Таким чином, успішність децентралізації в умовах України залежить від того, наскільки місцеві інститути стануть частиною живої соціальної мережі та тканини співучасті громадян.

При цьому ми виходимо з припущення, що суспільство досі оцінює владу як зовнішню, відчужену інстанцію контролю та розпорядництва, що історично асоціюється з примусом, патерналізмом і централізованим розподілом ресурсів. Така настанова є наслідком тривалої дії радянської адміністративної моделі, у межах якої громадяни звикли сприймати державу як джерело рішень, а не як інструмент спільного управління. Натомість у результаті реформ децентралізації влада мала набути іншого змістовного значення, а саме смислу інституційного простору колективної дії, де рішення ухвалюються не лише від імені громади, а й за її безпосередньої участі. У цьому контексті місцеве самоврядування перестає бути «ланкою-посередником» між центром і населенням, а трансформується на платформу співуправління, що поєднує адміністративні, громадські й соціальні ресурси. Відповідно, громадяни мають отримати нову роль співтворців політики на місцевому рівні. Від їхньої активності, взаємної довіри та готовності до співвідповідальності залежить ефективність нових інституцій. Саме тут, за логікою М. Грановеттера, і проявляється потенціал соціального укорінення: чим міцнішими є мережі взаємодії між громадянами та владою, тим стійкішими стають інституції децентралізованого управління.

Однак тут слід зауважити, що попри зміни у формальних механізмах, очікування громадян від влади залишилися значною мірою патерналістськими. Багато громадян усе ще орієнтуються на модель «держава забезпечує», а не «громада спільно створює». Дослідження політичної культури в посткомуністичних країнах, проведені Вільямом Мішлером та Річардом Роузом, засвідчують, що довіра до інституцій часто має інструментальний і персоналізований характер, а не базується на усталених демократичних нормах (Mishler & Rose, 2001). Український контекст також підтверджує цю тенденцію. Подібні висновки містяться у дослідженнях КМІС (Київський міжнародний інститут соціології), які фіксують диференційований рівень довіри до інституцій та збереження запиту на державну опіку, попри зростання довіри до неформальних акторів (волонтерів) (Київський міжнародний інститут соціології, 2025). Це свідчить про наявність ціннісного розриву між інституційними реформами та

масовими соціальними установками. У таких умовах громадяни схильні очікувати від влади рішень «згори», не розглядаючи себе як повноцінних учасників процесу випрацювання політики. Цей розрив між новими інституційними можливостями та традиційними уявленнями про владу є одним із головних викликів соціального укорінення реформ в Україні. Лише поступовий розвиток соціального капіталу довіри, участі та солідарності здатен перетворити децентралізацію з адміністративного проекту на соціальну практику спільного управління, подібну до тієї, що історично склалася в, наприклад, німецькому федералізмі чи швейцарському конфедералізмі.

Якщо продовжити логіку аналізу і розглядати пандемію COVID-19 та повномасштабне вторгнення як інституційний контекст формування соціального капіталу ОТГ, то доцільно інтерпретувати їх як кризові або шоківі трансформації інституційного середовища, що мають якісно інший характер порівняно з реформою децентралізації. На відміну від останньої, яка є цілеспрямованим та нормативно врегульованим процесом інституційних змін, пандемія та війна виступають зовнішніми шоками, що різко змінюють умови функціонування інституцій, прискорюють або деформують усталені практики взаємодії та змушують акторів діяти в умовах високої невизначеності.

У цьому сенсі пандемія COVID-19 стала першим масштабним «стрес-тестом» для новоствореної децентралізованої системи управління. Вона одночасно актуалізувала потребу в ефективній координації між різними рівнями влади та обмежила можливості громадянської участі через карантинні обмеження. Як наслідок, відбулося часткове посилення централізованих механізмів управління та зростання ролі виконавчих органів влади, що супроводжувалося звуженням каналів безпосередньої взаємодії між громадянами та органами місцевого самоврядування. Це, своєю чергою, по ланцюжку вплинуло на структуру соціального капіталу: з одного боку, посилилися горизонтальні зв'язки (взаємодопомога, локальні ініціативи), а з іншого – відбулося послаблення інституційно опосередкованої довіри та участі.

Продовжуючи лінію аналізу впливу пандемії COVID-19, доцільно наголосити, що її ефект для соціального капіталу територіальних громад має специфічний, відмінний від впливу війни характер. Якщо повномасштабне вторгнення значною мірою стимулювало мобілізацію, самоорганізацію та посилення горизонтальних зв'язків, то пандемія COVID-19 діяла передусім як чинник соціального дистанціювання, роз'єднання та фрагментації повсякденних практик взаємодії.

Передусім карантинні обмеження призвели до звуження можливостей безпосередньої соціальної взаємодії – громадських зустрічей, обговорень, локальних ініціатив, колективних практик участі, які є важливою основою формування довіри, норм взаємності та громадянської включеності. У цьому сенсі COVID-19 вплинув не лише на формальні інституційні механізми участі, а й на саму соціальну тканину громади. Якщо, за Р. Патнемом, соціальний капітал відтворюється через сталі мережі громадянської взаємодії, участі та взаємності, то вимушене обмеження таких контактів об'єктивно зменшувало можливості його повсякденного накопичення. Особливо вразливими виявилися так звані «слабкі зв'язки», які, за М. Грановеттером, забезпечують вихід індивіда за межі найближчого кола спілкування та пов'язують різні соціальні групи між собою (Granovetter, 1973). Саме ці зв'язки є важливими для функціонування громади як відкритої мережі, а не тільки як формальної сукупності замкнених кіл.

Водночас пандемія спричинила суперечливі ефекти для вертикального соціального капіталу. З одного боку, вона актуалізувала потребу в інституційній довірі до рішень влади у сфері охорони здоров'я, безпеки та організації життєдіяльності громад. В умовах епідеміологічної загрози громадяни були змушені покладатися на спроможність органів влади ухвалювати обґрунтовані рішення, забезпечувати доступ до медичних і соціальних послуг, організовувати комунікацію та підтримувати базову керованість ситуації. З іншого боку, часті зміни правил, нерівномірність запровадження обмежень, інформаційна невизначеність і суперечливість комунікацій могли підірвати довіру до інституцій. Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development, далі – OECD) прямо підкреслює, що під час пандемії

довіра до публічних інституцій була критично важливою для ефективності захисних заходів, оскільки їхній успіх залежав від поведінкової реакції населення (OECD, 2020).

Особливо важливим наслідком пандемії стала зміна форматів взаємодії між органами місцевого самоврядування та громадянами. Частина комунікації була перенесена у цифрову площину: онлайн-звернення, дистанційні консультації, електронні сервіси, інформування через сайти, месенджери та соціальні мережі. З одного боку, це дозволило частково зберегти зв'язок між владою і населенням у період обмежень. З іншого боку, цифровізація взаємодії посилила нерівність доступу до участі, оскільки різні групи населення мають неоднакові цифрові навички, технічні можливості та доступ до онлайн-ресурсів. У цьому контексті, враховуючи концепцію цифрового розриву Яна ван Дейка (Dijk, 2020), нерівність у доступі до цифрових технологій відтворює ширші соціальні нерівності та впливає на можливості участі в суспільному житті.

Отже, пандемія COVID-19 сформувала специфічну модель трансформації соціального капіталу територіальних громад, яку можна визначити як модель «соціально дистанційованого» соціального капіталу. Її сутність полягає в тому, що горизонтальні зв'язки не зникають повністю, але стають менш інтенсивними, більш фрагментованими і частіше замикаються в межах найближчого кола довіри – сім'ї, сусідів, близьких знайомих (Prandini, 2014). Вертикальний соціальний капітал у цей період також набуває нестійкого та контекстно залежного характеру: довіра до влади починає залежати від якості комунікації, послідовності управлінських рішень і здатності інституцій забезпечити базову безпеку.

Таким чином, на відміну від війни, яка активізує мобілізаційний потенціал громади, пандемія COVID-19 переважно обмежує комунікативну та партисипативну основу соціального капіталу. Вона послаблює регулярні практики взаємодії, зменшує інтенсивність громадянської участі, посилює цифрові й інформаційні бар'єри та переводить значну частину соціальної активності у режим пасивного спостереження. У результаті соціальний капітал ОТГ не руйнується

повністю, але втрачає частину своєї відкритості, інтенсивності та інституційної відтворюваності.

Повномасштабна війна з 2022 року ще більш радикалізувала ці процеси, трансформували інституційне середовище територіальних громад в бік його мілітаризації та кризового управління. У цих умовах саме громади опинилися на передньому рівні реагування – зокрема, забезпечення базових потреб населення, координації евакуації, підтримки ВПО та організації локальної безпеки. Це призвело до зміщення центру управлінської активності на локальний рівень, навіть попри формальне посилення централізованих механізмів.

Водночас, за логікою Н. Лумана, в умовах зростання невизначеності довіра стає критичним ресурсом, який дозволяє підтримувати соціальну координацію навіть за відсутності стабільних інституційних правил. На рівні громад це означає, що ефективність реагування визначається не лише формальними повноваженнями ОМС, але ще й щільністю соціальних зв'язків, рівнем взаємної довіри та здатністю до самоорганізації. Практично це проявляється у характерній для українських ОТГ асиметрії: різкому зростанні горизонтального соціального капіталу (волонтерських мереж, локальних ініціатив, неформальної взаємодії) та одночасній трансформації вертикального соціального капіталу, який набуває більш персоналізованого характеру. Такий ефект узгоджується з підходами Р. Патнема та Д. Олдріча, які підкреслюють, що у кризових ситуаціях саме соціальні мережі та неформальні зв'язки стають ключовим ресурсом стійкості та відновлення спільнот.

Таким чином, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна формують специфічний інституційний контекст, у межах якого соціальний капітал територіальних громад, відтворюючись, трансформується за кризовою логікою. Якщо децентралізація створює інституційні передумови для розвитку вертикального соціального капіталу на рівні громад, то кризові події тимчасово зміщують баланс у бік горизонтальних форм солідарності, визначаючи асиметричний характер його розвитку. У цих умовах вертикальний соціальний капітал територіальних громад зазнає суттєвої трансформації. Зокрема, відбувається його інструменталізація – довіра до ОМС дедалі більше ґрунтується

на їхній здатності забезпечувати ефективне реагування на кризові виклики, а не на дотриманні процедур участі та прозорості. Водночас посилюється персоналізація довіри, коли ключовими її носіями стають конкретні локальні лідери, а не інституції як такі, що відповідає висновкам В. Мішлера та Р. Роуза щодо посткомуністичних суспільств (Mishler & Rose, 2001). Паралельно спостерігається зниження рівня інституційної укоріненості довіри, що проявляється у звуженні каналів громадянської участі та зворотного зв'язку.

У результаті формується специфічна «кризова» модель соціального капіталу ОТГ, у межах якої інтенсивне зростання горизонтальних форм солідарності поєднується з трансформацією вертикального соціального капіталу у більш персоналізовану та інструментальну форму. В умовах війни децентралізація не припиняється, а набуває гібридного характеру, поєднуючи централізоване ухвалення рішень із децентралізованою практикою їхньої реалізації на рівні громад.

Водночас формування «кризової» моделі соціального капіталу територіальних громад має, безумовно, адаптивний, та при цьому суперечливий характер, супроводжуючись появою низки структурних ризиків, що впливають на сталість інституційного розвитку. Передусім ідеться про тенденцію до деінституціоналізації вертикального соціального капіталу, яка проявляється у зміщенні довіри з рівня формальних інституцій на рівень персоналізованого сприйняття конкретних посадових осіб. Така трансформація, з одного боку, може підвищувати оперативність і ефективність управлінських рішень у короткостроковій перспективі, однак з іншого – обмежує здатність інституцій акумулювати і відтворювати довіру незалежно від кадрових змін, що є критично важливим для їхньої довготривалої стабільності.

Паралельно посилюється структурний розрив між горизонтальними та вертикальними компонентами соціального капіталу. Інтенсивне зростання горизонтальних зв'язків – у формі волонтерських ініціатив, неформальних мереж взаємодопомоги та локальної самоорганізації – не завжди супроводжується їхньою інституційною інтеграцією у систему ОМС. У результаті формується ситуація

функціональної дихотомії, коли формальні управлінські структури та неформальні практики співіснують паралельно, але не утворюють цілісної системи взаємодії. Це, своєю чергою, знижує потенціал конвертації соціального капіталу у ефективні управлінські рішення та ускладнює координацію дій на рівні громади (Pichler & Wallace, 2007).

У сфері публічного управління зазначені процеси зумовлюють зміщення від інклюзивних, процедурно закріплених механізмів участі до більш централізованих і ситуативних форм ухвалення рішень, які часто характеризуються як «ручний режим» управління. Попри те, що така модель є функціонально виправданою в умовах високої невизначеності та обмеженого часу для реагування, вона водночас звужує канали зворотного зв'язку між владою та громадянами, знижує прозорість управлінських процесів і обмежує можливості громадянського впливу на прийняття рішень. У довгостроковій перспективі це може призводити до ерозії інституційної довіри та зменшення залученості населення до процесів місцевого врядування, що і стало підставою для деяких наших дослідницьких гіпотез.

На рівні якості життя територіальних громад зазначені трансформації проявляються у зростанні нерівномірності доступу до ресурсів і послуг, що зумовлено різним рівнем розвитку соціального капіталу, управлінської спроможності та локального лідерства в окремих громадах. Крім того, активне використання горизонтальних механізмів взаємодії, які значною мірою ґрунтуються на добровільності та мобілізаційній готовності населення, створює ризик перевантаження локальних соціальних ресурсів і поступового виснаження потенціалу самоорганізації. У поєднанні з недостатньою інституціоналізацією цих практик це може знижувати стійкість громад до довгострокових викликів та ускладнювати їх посткризове відновлення.

Таким чином, «кризова» модель соціального капіталу, попри її високу адаптивність і здатність забезпечувати швидку мобілізацію ресурсів, водночас формує низку латентних обмежень для сталого розвитку територіальних громад, що вимагає цілеспрямованого інституційного переосмислення механізмів інтеграції горизонтальних і вертикальних форм соціальної взаємодії.

Сукупний вплив децентралізації, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни формує емерджентний і кумулятивний ефект від трансформації соціального капіталу територіальних громад, який має суперечливий і водночас деструктивний потенціал. Якщо децентралізація створювала інституційні передумови для розвитку вертикального соціального капіталу, то пандемія перервала процес його інституціоналізації через обмеження соціальної взаємодії та участі, а війна «перевела» систему у режим кризової мобілізації, в якому домінують неформальні та горизонтальні практики. У результаті формується нестійка структура соціального капіталу, що характеризується фрагментацією соціальних зв'язків, ситуативністю довіри, звуженням каналів участі та поступовим виснаженням ресурсів соціальної взаємодії. Це створює ризики для довгострокової стійкості територіальних громад і ускладнює перехід від кризового функціонування до сталого розвитку.

Подальший розвиток територіальних громад в умовах кумулятивного, системного, емерджентного впливу децентралізації, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни набуває високоваріативного характеру і залежить від здатності трансформувати кризово-мобілізаційні форми соціального капіталу у стійкі інституційні практики. За відсутності такої трансформації зберігається ризик інерційного відтворення нестійкої моделі соціального капіталу, що характеризується персоналізацією довіри, фрагментацією соціальних зв'язків і виснаженням ресурсів взаємодії. Водночас за умови інституціоналізації горизонтальних практик, відновлення каналів участі та деперсоналізації довіри можливим є перехід до збалансованої моделі соціального капіталу, яка поєднує адаптивність кризового реагування із довгостроковою стійкістю розвитку громад.

Висновки до розділу 1

Отже, теоретико-методологічна реконструкція поняття соціального капіталу дозволила обґрунтувати його значення як ключового ресурсу функціонування територіальних громад у сучасних умовах радикальних і системних соціальних змін. Узагальнення класичних і сучасних соціологічних підходів дозволило

аргументувати, що соціальний капітал є багатовимірним феноменом (Fulkerson & Thompson, 2008), який поєднує у собі ресурсний, структурний, функціональний та інституційний виміри і проявляється в мережах соціальних зв'язків, норми взаємності та довіри як базовий механізм координації колективної дії (Kilby, 2002). У цьому контексті соціальний капітал є системною характеристикою соціального середовища, що визначає здатність соціальних акторів до узгодженої взаємодії, мобілізації ресурсів і досягнення колективних цілей.

Доведено, що у межах територіальної громади соціальний капітал набуває специфічного значення як інтегративний ресурс, який поєднує соціальну згуртованість, інституційну взаємодію та управлінську спроможність. Територіальна громада виступає мезорівневим соціальним простором, у якому відбувається поєднання горизонтальних і вертикальних зв'язків, що забезпечує трансформацію соціальних ресурсів у практики публічного управління. У цьому сенсі соціальний капітал є ключовим чинником якості життя населення, оскільки саме в ньому реалізуються механізми доступу до ресурсів, участі у прийнятті рішень, формування довіри до інституцій та забезпечення соціальної стабільності.

Аналіз структури соціального капіталу дозволив виокремити два його базові типи – горизонтальний та вертикальний, які відрізняються за характером соціальних зв'язків, рівнем асиметрії ресурсів і функціональним навантаженням. Горизонтальний соціальний капітал формується у межах взаємодії між відносно рівними акторами і виконує насамперед інтегративну, солідаризаційну та мобілізаційну функції. Він забезпечує соціальну згуртованість, взаємодопомогу, циркуляцію інформації та здатність до швидкої самоорганізації, що є особливо важливим у ситуаціях локальних викликів або криз.

Натомість вертикальний соціальний капітал відображає зв'язки між громадою та інституціями влади і виконує інституційно-координаційну, легітимаційну та трансляційну функції. Саме він забезпечує інтеграцію соціальних ресурсів громади у систему публічного управління, трансформуючи горизонтальну мобілізацію у формалізовані рішення, політики та колективні блага. Ключовим елементом вертикального соціального капіталу є інституційна довіра, яка, за логікою

системної теорії, виступає механізмом зниження соціальної складності та передумовою стабільної взаємодії в умовах невизначеності.

Порівняльний аналіз функціонального потенціалу горизонтального і вертикального соціального капіталу дозволив обґрунтувати їхню взаємодоповнюваність, однак водночас засвідчив пріоритетну роль саме вертикального виміру у забезпеченні відтворення територіальної громади. Якщо горизонтальний соціальний капітал формує соціальну тканину спільноти та підтримує повсякденну взаємодію, то вертикальний визначає здатність громади до ефективного управління, реалізації колективних рішень, доступу до ресурсів і довгострокового розвитку. Без належного рівня вертикальної інтеграції горизонтальні мережі залишаються фрагментованими та обмеженими у впливі на стратегічні процеси розвитку громади, що підтверджує його системоутворювальний характер.

Водночас встановлено, що соціальний капітал формується і трансформується під впливом ширшого соціально-інституційного контексту. У цьому дослідженні соціальні трансформації розглядаються як комплексні, багаторівневі зміни соціальних структур, норм, інституцій і практик взаємодії, які визначають умови формування та функціонування соціального капіталу. У сучасних українських реаліях такими трансформаціями виступають процеси децентралізації, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна, що створюють одночасно нові можливості та ризики для розвитку соціального капіталу громад.

Таким чином, соціальний капітал територіальних громад постає динамічним, багаторівневим ресурсом, що формується на перетині соціальних мереж, інституційних механізмів і культурних норм та визначає здатність громади до ефективного функціонування і розвитку. Для цього соціальний капітал має виконувати низку функцій (інтегративну, координаційну, інформаційно-комунікаційну, інституційно-посередницьку, адаптаційно-резилієнтну та інклюзивну), забезпечуючи соціальну згуртованість, довіру, взаємодію та кооперацію між жителями, громадськими структурами й органами місцевого самоврядування. Через мережі соціальних зв'язків, норми взаємності та механізми

участі соціальний капітал сприяє мобілізації ресурсів, підвищує ефективність колективних дій, підтримує стійкість громади в умовах криз і соціальних трансформацій, а також забезпечує інтеграцію різних соціальних груп та розвиток ефективної вертикальної взаємодії між населенням і владою.

У територіальній громаді ключовим інституційним ініціатором реалізації функцій соціального капіталу переважно виступають ОМС, які створюють умови для координації, комунікації, участі та інтеграції. Однак соціальний капітал не може бути сформований виключно «згори», оскільки його ефективність залежить від поєднання інституційного управління з горизонтальною самоорганізацією населення, активністю громадянського суспільства та розвитком мереж довіри й взаємодії всередині громади. Саме взаємодія інституційних і громадянських ініціатив забезпечує перетворення соціального капіталу на реальний ресурс стійкості, інтеграції та розвитку ОТГ.

РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНИЙ КАПІТАЛ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

2.1. Ендогенізація соціального капіталу територіальної громади: процес формування

Українські науковці та управлінці-практики стикаються з недослідженістю механізмів формування ендогенного соціального капіталу територіальних громад в Україні в умовах децентралізації, а також воєнних і поствоєнних трансформацій, коли інституції місцевого врядування ще не набули сталих довіри, підзвітності та участі, необхідних для відтворення соціального капіталу як ресурсу розвитку. Це виражається в тому, що механізм ендогенного відтворення соціального капіталу територіальної громади в українських умовах досі недостатньо осмислений і не має узгодженої методологічної моделі оцінки.

Ми виходимо з припущення, що вертикальний соціальний капітал територіальної громади формується як результат інституційної взаємодії між населенням і місцевою владою, яка ґрунтується на довірі, участі та підзвітності. Рівень такого соціального капіталу є ендогенним показником якості місцевого врядування, адже зростає він не завдяки зовнішнім ресурсам, а через сталі практики відкритості, діалогу та співвідповідальності між громадянами й інституціями.

У разі, якщо інституції територіальних громад не виконують функцій генераторів довіри, участі та співвідповідальності, соціальний капітал залишається фрагментованим, локалізованим і слабкоструктурованим. Такий стан характеризується домінуванням приватних і групових інтересів над колективними, низьким рівнем взаємної довіри між владою та громадянами (Greene, Giammo & Mellow, 1999), обмеженою участю населення у процесах прийняття рішень та пасивністю громадянського суспільства. За цих умов соціальний капітал втрачає свій інтегративний потенціал і перестає зв'язувати інституційну систему врядування та населення. Це породжує кризу соціальної згуртованості, що

проявляється у зростанні соціальної відчуженості, дезінтеграції горизонтальних мереж взаємодії та ослабленні солідарності у межах громади. Паралельно формується криза інституційної легітимності, коли ОМС, втрачаючи довіру громадян, сприймаються не більше не як представники публічного інтересу, а як відокремлені адміністративні структури. Відсутність взаємної довіри між владою і громадою унеможлиблює ефективну реалізацію політики відкритого врядування, обмежує комунікативну спроможність інституцій та знижує рівень соціальної відповідальності посадових осіб. У результаті втрачається потенціал колективних дій, погіршується інвестиційна привабливість, знижується ефективність використання місцевих ресурсів і послаблюється суспільна мотивація до співпраці. Усе це призводить до структурного послаблення соціального капіталу як ендогенного ресурсу розвитку та підриває здатність громади забезпечувати подальший баланс між економічним зростанням, соціальною стабільністю й інституційною стійкістю.

Ендогенність соціального капіталу означає, що соціальний капітал не є чимось зовнішнім або даним раз і назавжди: його можна створювати, змінювати й впливати на нього через політику, освіту, інституції тощо. Це означає, що держава та громади можуть і мають впливати на формування соціального капіталу. Його не можна сприймати як щось «природне» або випадкове, він формується всередині системи (тобто ендогенно), а не приходить ззовні. Це важливо для політики тому, що якщо соціальний капітал можна формувати, то тоді політичні рішення (наприклад, прозорість влади, підтримка громадських ініціатив, розвиток освіти, механізми участі громадян) можуть посилювати довіру, солідарність і співпрацю. Це означає, що урядові програми можуть не лише розподіляти ресурси, але й будувати суспільні зв'язки, які підвищують ефективність самої держави. Тобто якщо соціальний капітал можна «вирощувати» всередині суспільства, то політика може бути спрямована не лише на економіку, але й на людські стосунки, довіру та взаємодію – і саме це є «ключем» до сталого розвитку (Schultz, 1961).

Ідею ендогенності соціального капіталу, тобто можливості його формування всередині суспільства через політику, інститути й культуру пояснюють деякі відомі

дослідники. Пол Колльєр, хоч і не вивчав «соціальний капітал» у класичному соціологічному сенсі так, як Р. Патнем або Ф. Фукуяма, говорить про інституції, державу, правила, норму справедливості, прозорість, політику, культуру, і як вони впливають на розвиток, зменшення бідності, зміцнення довіри в суспільстві. Тож П. Колльєр вважав, що інституції мають значення для довіри, співпраці та економічного розвитку. Зокрема, він аналізує, чому деякі країни стають або залишаються «затиснутими» на низькому рівні розвитку, і одним із ключових чинників він називає слабкі інституції, які за рахунок своєї слабкості продукують корупцію, нерівність у доступі до прав, слабку політичну відповідальність. Цей підхід застосовується в одній із його робіт, де вивчається бідність. (Collier, 2007). Це дає змогу припустити, що за сильніших інституцій люди більше довіряють, правила діють однаково, і тому соціальна взаємодія, що ґрунтується на довірі, є більш можливою. Коли інституції працюють послідовно й передбачувано, громадяни починають вірити, що «правила є однаковими для всіх», а це стає основою для взаємної довіри – головного елемента соціального капіталу.

П. Колльєр розглядає довіру не лише як моральну категорію, але і як економічний та політичний ресурс, що безпосередньо впливає на здатність суспільства до колективних дій. Він підкреслює, що слабкі інституції підривають соціальний капітал, адже за таких умов громадяни втрачають віру у справедливість системи і не є схильними співпрацювати. Натомість чесне врядування, ефективна підзвітність і соціально відповідальна політика стимулюють формування горизонтальних зв'язків довіри та солідарності, чому П. Колльєр і вважає, що соціальний капітал має бути ендегенним продуктом – тобто результатом внутрішнього розвитку політичних і соціальних інституцій, а не просто наслідком зовнішніх історичних або культурних факторів (Collier, 2007). У цьому підході простежується саме можливість ендегенізації соціального капіталу: держава може і повинна впливати на процес його формування не напряму, а через інституційні механізми, політику справедливості, підтримку громадської участі та розвиток місцевого самоврядування. Якщо інституції діють чесно та ефективно, то суспільство отримує позитивні зовнішні ефекти – зокрема, зростає рівень

довіри, зменшується опортуністична поведінка, посилюється соціальна згуртованість. Таким чином, за П. Колльєром, соціальний капітал є не лише наслідком культурних норм, але й результатом якості політичного управління, що визначає здатність суспільства до стійкого розвитку (Grootaert & Bastelaer, 2002).

Проектуючи ідеї П. Колльєра на рівень територіальної громади як жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах адміністративно-територіальної одиниці, можна стверджувати, що соціальний капітал громади має виразно ендогенний характер і формується саме під впливом якості місцевих інституцій. Якщо за П. Колльєром соціальний капітал виступає ресурсом, який можна цілеспрямовано (але лише з опорою на внутрішні можливості системи) створювати через ефективні та справедливі інституції, то на рівні громади це означає, що розвиток довіри, солідарності й співпраці між мешканцями залежить від того, наскільки місцеве врядування забезпечує чесність, підзвітність, відкритість і справедливість у прийнятті рішень.

Якщо у процесі управління дотримуються принципів прозорості, участі та рівності доступу до ресурсів, то у громаді формується переконання, що «правила є однаковими для всіх», що стимулює зростання міжособистісної та інституційної довіри, зменшує опортуністичну поведінку й посилює відчуття спільної відповідальності за розвиток території. У такому випадку соціальний капітал постає ендогенним продуктом якості місцевого врядування, що розвивається не зовнішнім чином, а у внутрішніх механізмах взаємодії, кооперації та самоорганізації членів громади. Отже, інституційна спроможність і справедливе управління стають ключовими чинниками накопичення соціального капіталу, який забезпечує соціальну згуртованість, стабільність та ефективність розвитку громади.

У межах концепції ендогенності соціального капіталу вагоме місце можуть посісти ідеї Р. Патнема, який одним із перших здійснив системний аналіз взаємозв'язку між громадською активністю, довірою та ефективністю політичних інституцій. Його підхід базується на дещо зворотньому алгоритмі порівняно із П. Колльєром. У своїй класичній праці (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993) дослідник

довів, що якість урядування та результативність інституцій безпосередньо залежать від рівня соціального капіталу, сформованого у суспільстві. Аналізуючи діяльність регіональних урядів Італії, Р. Патнем продемонстрував, що у північних регіонах, де історично склалися традиції асоціативного життя (гільдії, кооперативи, громадські клуби, волонтерські організації), виникла культура довіри, горизонтальної взаємодії та співпраці. Саме ці чинники зумовили ефективніше функціонування місцевих інституцій і вищий рівень громадянської участі. Натомість у південних регіонах, де переважали патронажні відносини та вертикальні структури влади, спостерігалися інституційна слабкість і низька результативність урядової діяльності. В цьому світлі Р. Патнем визначає соціальний капітал як сукупність мереж (networks) взаємодії, норм взаємності (norms of reciprocity) та суспільної довіри (trust), які забезпечують колективну здатність громад діяти спільно задля досягнення спільного блага (Putnam, 2000). Відповідно до його підходу, соціальний капітал формується ендегенно, але з точки зору Р. Патнема – «знизу» (Putnam, 1993), тобто через повсякденну практику взаємодії, участь у добровільних об'єднаннях, розвиток асоціативної культури та солідарних норм. Водночас цей процес може бути посилений «згори» інституційною політикою, спрямованою на створення умов для співучасті, довіри й комунікації між громадянами та владними структурами (Hooghe, 2003).

У цьому контексті ендегенізація соціального капіталу є двостороннім процесом, у межах якого держава не нав'язує соціальні зв'язки, а лише створює сприятливе середовище для їхнього саморозвитку. Це досягається в українських умовах через децентралізацію, забезпечення прозорості врядування, відкритості даних, підтримку діяльності громадських організацій, волонтерських рухів та освітніх ініціатив. Тоді інституції виступають каталізаторами соціального капіталу, забезпечуючи механізми участі, підзвітності та взаємної відповідальності, які з часом перетворюються на норми співпраці. Через регулярну взаємодію громадян у межах формальних і неформальних мереж виникає ефект «соціального навчання» (Lazarova & Taylor, 2009), коли індивіди засвоюють моделі довіри та співдії, що поступово закріплюються в культурі громадянського суспільства.

Отже, відповідно до концепції Р. Патнема, соціальний капітал не є зовнішнім ресурсом, який можна механічно впровадити у суспільство, але є внутрішньо виробленим результатом взаємодії між громадянами та інституціями. (Putnam, 1995) Його ендогенність означає, що держава через демократичні механізми, розвиток громадських мереж і підтримку асоціацій всього лише створює передумови для самовідтворення соціального капіталу, а сам соціальний капітал «розгортає» себе у практиках та житті реальних людей, їхній діяльності та мережах. Саме тому демократичні суспільства з високим рівнем горизонтальних зв'язків і громадянської активності демонструють стабільнішу політичну систему та вищу ефективність урядування (Fernández-Kelly, 2008).

В цьому сенсі реформа децентралізації з 2014 року стала інституційним підґрунтям для ендогенізації соціального капіталу. Нові механізми місцевого самоврядування, а саме створення ОТГ, розширення фінансової та адміністративної автономії, запровадження інструментів громадської участі (громадські слухання, бюджети участі, електронні петиції) сприяли активізації горизонтальних зв'язків та формуванню локальної довіри (Сидорчук, 2016). У межах концепції Р. Патнема це можна розглядати як процес «вирощування» соціального капіталу знизу, де соціальні мережі взаємодії, спільні ініціативи та норми взаємодопомоги виступають основою для ефективного місцевого врядування.

Водночас особливої актуальності ця логіка набуває в умовах воєнного стану в Україні. Територіальні громади стали осередками самоорганізації, волонтерської кооперації, взаємної підтримки між ВПО, військовими та місцевими мешканцями (Portes, 1995). Не дивлячись на те, що іноді зазначається високий рівень згуртованості і соціального капіталу населення територіальних громад під час військового стану, зокрема М. Міщенко вважає, що «українські громади в умовах війни відтворюють високий рівень соціальної згуртованості, який формується не лише інституційно, а насамперед через міжособистісну довіру і практики солідарності» (Міщенко, 2023), все ж слід зосередити увагу на тому, що мова йдеться скоріше про горизонтальний соціальний капітал. Нагадаємо, що у теорії

Р. Патнема вертикальний соціальний капітал постає сукупністю відносин довіри між громадянами та владними інституціями, що забезпечує ефективність демократичного врядування (Putnam, 1995). У стабільних демократіях цей тип капіталу формується в режимі прозорості, підзвітності і регулярного діалогу між владою та суспільством. Проте у кризових або конфліктних контекстах, зокрема у період війни, вертикальні зв'язки довіри зазнають суттєвих трансформацій (Заяць & Дяконенко, 2012).

В українських територіальних громадах із початком війни процеси ендогенізації вертикального соціального капіталу набули амбівалентного характеру. З одного боку, місцева влада стала центром координації оборони, гуманітарної допомоги, евакуації населення, що тимчасово підвищило її авторитет у громаді. Але з іншого боку, інституційна спроможність органів місцевого самоврядування суттєво послабла через втрату фінансування, кадрові скорочення, руйнування інфраструктури й переорієнтацію ресурсів на військові потреби (Newton, 2001).

Зокрема, результати емпіричних досліджень засвідчують, що в Україні в умовах війни зростає довіра до конкретних акторів – військових, волонтерів, місцевих лідерів, тоді як довіра до абстрактних інституцій залишається нижчою або більш нестабільною. Так, за даними КМІСу, у 2022–2024 рр. стабільно фіксується один із найвищих рівнів довіри саме до Збройних Сил України та волонтерських організацій, тоді як довіра до державних органів і бюрократичних структур демонструє більш диференційований характер (Київський міжнародний інститут соціології, 2025). Аналогічні висновки простежуються у дослідженнях Центру Разумкова, де підкреслюється, що в умовах війни формується феномен персоніфікованої довіри: громадяни більшою мірою орієнтуються на конкретних носіїв влади та дії, ніж на інституції як абстрактні системи (Центр Разумкова, 2025). Особливо це проявляється в таких сферах, як освіта, культура, соціальні послуги, де під час війни відбулося різке скорочення місцевих програм та участі. Освітні інституції, зокрема в малих громадах, втратили кадровий потенціал і можливість виконувати інтегративну функцію. У цьому контексті можна говорити про

фрагментацію вертикального соціального капіталу – коли зв'язок між громадянами та інституціями слабшає. Такий тип розвитку може забезпечувати короткострокову стійкість громади, але водночас загрожує вичерпанням ресурсів співдії у довгостроковій перспективі, якщо інституції не відновлюватимуть свою легітимність і функціональність.

Отже, у сучасних українських громадах вертикальний соціальний капітал під час війни не стільки посилюється, скільки перебудовується: від формальної інституційної взаємодії – до неформальних, часто особистісних і ситуативних форм довіри. Це вимагає від держави нових стратегій післявоєнного відновлення, спрямованих, зокрема, на реінституціоналізацію довіри, підтримку місцевих інституцій освіти, культури та соціальної сфери як носіїв стабільного вертикального капіталу.

Якщо класичний погляд Ф. Фукуяма заклав соціологічну основу сучасного розуміння соціального капіталу як визначального чинника економічного розвитку та суспільного добробуту, то тут соціальний капітал постає політично формованим ресурсом, який може бути свідомо підтриманий або, навпаки, зруйнований державними інституціями. На відміну від суто культурологічних підходів, Ф. Фукуяма підкреслює, що довіра – це головний вимір соціального капіталу, і вона не є природним чи статичним явищем, але радше динамічним процесом, який формується у взаємодії громадян із державою, політичними інститутами та економічними структурами (Fukuyama, 1995). Ф. Фукуяма також звертає увагу на амбівалентну роль держави: вона може виступати як інституційним архітектором соціальної довіри, так і її руйнівником. Надмірна централізація, корупція чи політична непослідовність знижують рівень довіри, тоді як інституційна стабільність і моральна послідовність державних дій, навпаки, підсилюють соціальну згуртованість (Rothstein & Eek, 2009). У цьому контексті формування соціального капіталу є інституційно керованим процесом, що має безпосередній вплив на соціальну інтеграцію та економічну ефективність суспільства (Banfield, 1958).

Таким чином, підхід Ф. Фукуяма є близьким до концепції П. Колльєра, який також розглядає соціальний капітал крізь призму інституційного дизайну та політичних рішень. Обидва дослідники виходять із припущення, що соціальний капітал можна «вирощувати» в державній політиці, спрямованій на розвиток довіри, справедливості та громадської участі; для них держава виступає не пасивним відображенням соціальних відносин, а активним агентом їхнього формування, своєрідним «архітектором» соціальної довіри, від якого залежить якість суспільних зв'язків і стійкість демократичного порядку (Fukuyama, 1999). Згідно з логікою Ф. Фукуяма, соціальний капітал у громаді є результатом взаємодії культури довіри та якості місцевих інституцій. Тобто, не дивлячись на те, що базові норми взаємопідтримки та солідарності можуть мати культурні або історичні корені, їхня стійкість і ефективність залежать від того, наскільки місцева влада забезпечує чесні, передбачувані та справедливі правила гри. Іншими словами, рівень соціального капіталу у громаді визначається не лише історично сформованими соціальними зв'язками, але й щоденним досвідом взаємодії громадян із владою та між собою в межах інституційного середовища (Rothstein & Stolle, 2003).

Якщо ОМС діють послідовно, дотримуються принципів прозорості, підзвітності та справедливого розподілу ресурсів, то громадяни починають сприймати інституції як легітимні, що підвищує вертикальний соціальний капітал – довіру до влади, готовність брати участь у колективних рішеннях, долучатися до громадських ініціатив. Згодом ця інституційна довіра «перетікає» у горизонтальний соціальний капітал, саме так зростає згуртованість громади, зменшується соціальна фрагментація, а люди частіше об'єднуються для вирішення спільних проблем. Саме так місцева влада, виступаючи в ролі інституційного архітектора, фактично створює передумови для відтворення довіри і соціальної солідарності на місцевому рівні. Це може відбуватися через формування дієвих механізмів участі громадян у прийнятті рішень, розвиток громадського діалогу, підтримку локальних ініціатив та забезпечення справедливості у розподілі суспільних благ.

Отже, у контексті територіальної громади підхід Ф. Фукуями дозволяє розглядати соціальний капітал перш за все як результат інституційної якості місцевого врядування. Соціальний капітал громади є ендегенним продуктом інституційної практики: він зростає тоді, коли інституційні структури функціонують стабільно, послідовно та справедливо. Стійкість інституцій означає передбачуваність і неперервність правил, що регулюють взаємодію між громадянами та владою. Коли місцеве самоврядування діє в межах чітко встановлених норм, дотримується процедур, забезпечує прозорість і підзвітність, то громадяни починають сприймати інституції як надійні та легітимні. Така стабільність створює середовище, у якому виникає впевненість у майбутньому та очікування взаємності, що є базою для формування довіри. Водночас справедливість функціонування інституцій передбачає рівність усіх членів громади перед правилами, недискримінаційний доступ до ресурсів і послуг (Portes, 2014).

Узагальнюючи наведені теоретичні підходи, маємо констатувати, що соціальний капітал територіальної громади доцільно розглядати як інтегральну характеристику якості соціальних зв'язків, довіри, участі та взаємодії між населенням і місцевими інституціями, яка визначає здатність громади до координації колективних дій, мобілізації ресурсів та адаптації до соціальних викликів. У цьому контексті соціальний капітал виступає не лише результатом історично сформованих соціальних відносин, але й продуктом поточної інституційної практики, що відтворюється через повсякденні взаємодії, громадянську участь та комунікацію між владою і громадою. З огляду на складну багатовимірну природу соціального капіталу його дослідження потребує операціоналізації через систему емпірично вимірюваних показників (Adam & Roncevic, 2003; Кізілова, 2011). У межах даного дослідження соціальний капітал територіальної громади операціоналізується через три взаємопов'язані компоненти: горизонтальний соціальний капітал, вертикальний соціальний капітал та соціальну стійкість громади. Горизонтальний соціальний капітал відображає рівень міжособистісної довіри, інтенсивність соціальних зв'язків, практики взаємодопомоги та громадянської участі. Вертикальний соціальний капітал

характеризує рівень довіри до ОМС, якість комунікації між владою та населенням, сприйняття відкритості, підзвітності та ефективності місцевих інституцій. Соціальна стійкість громади проявляється через здатність населення до самоорганізації, мобілізації ресурсів і підтримання колективної взаємодії в умовах криз та соціальних трансформацій.

Відповідно, емпіричними індикаторами соціального капіталу виступають рівень міжособистісної та інституційної довіри, поширеність практик громадської участі, інтенсивність взаємодопомоги, ступінь залучення громадян до процесів прийняття рішень, оцінка прозорості діяльності ОМС, якість комунікації між владою та громадою, а також готовність до колективних дій у кризових ситуаціях (Gannon & Roberts, 2020). Сукупність зазначених показників дозволяє здійснювати комплексний моніторинг стану соціального капіталу територіальних громад, виявляти особливості його трансформації та оцінювати вплив соціальних змін на розвиток локальних спільнот.

2.2. Структурні елементи ендogenous соціального капіталу територіальних громад

Ендogenous соціальний капітал формується всередині громади як результат повсякденних практик взаємодії та інституційного середовища і постає багатовимірною системою взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують координацію дій та інтеграцію локального соціуму. Його структурними елементами виступають мережі соціальних зв'язків (формальні та неформальні), норми взаємності та довіри, спільні цінності й локальні ідентичності, а також інституційні механізми участі та комунікації.

Прояв ендogenous соціального капіталу відбувається через конкретні соціальні практики, які ми вже вище перераховували (участь мешканців у громадських обговореннях, самоорганізацію та волонтерство, горизонтальну взаємодопомогу, використання інструментів локальної демократії (петиції, громадські слухання, бюджети участі), а також повсякденні практики довіри й

співпраці між громадянами та владою). Водночас його формування зумовлюється низкою ключових компонентів і умов, які є приналежними до «оточуючого середовища», говорячи мовою Н. Лумана: інтенсивністю та щільністю соціальних мереж, накопиченим досвідом взаємодії, наявністю спільних норм і санкцій, рівнем інституційної довіри, якістю комунікаційних каналів і доступністю механізмів участі.

Суттєву роль у цьому процесі відіграє інституційне середовище громади, яке або стимулює, або обмежує розвиток ендogenous соціального капіталу. Ендogenous соціальний капітал формується завдяки поєднанню мережевих, нормативних і інституційних компонентів і проявляється в сталих практиках взаємодії, що забезпечують здатність громади до колективної дії, саморегуляції та розвитку.

Головною умовою для існування соціального капіталу у громаді і, відповідно, елементом його ендogenousності є соціальні мережі, оскільки саме конфігурація взаємодій між індивідами, групами та інституціями визначає можливості для соціальної кооперації та обміну ресурсами. У класичних підходах соціальний капітал розглядається як ресурс, укорінений у соціальних мережах (Lin, 2001), а тому аналіз структурних параметрів цих мереж є необхідною умовою для розуміння спроможності громади до колективних дій і розвитку. Тож для визначення базових параметрів соціальних зв'язків у громаді доцільно застосовувати структурний аналіз соціальних мереж (SNA) як міждисциплінарний метод дослідження соціальних структур, який ґрунтується на уявленні соціальних відносин як мережі зв'язків між індивідами, групами чи організаціями, (Wasserman & Faust, 1994) який дозволяє виміряти щільність, центральність, когезію (згуртованість) та конфігурацію взаємодій між індивідами й інституціями (Scott, 2017), їхню інтенсивність, конфігурацію та структурні властивості, які формують можливості доступу до ресурсів, інформації та підтримки. Основна ідея SNA передбачає, що соціальна поведінка та потенціал спільнот визначаються позицією акторів у структурі взаємозв'язків (Li & Verhaeghe, 2015).

Одним із базових параметрів структури соціальних зв'язків в цьому підході є густота мережі, що відображає рівень інтенсивності та частоти контактів між членами локальної спільноти. Висока густота корелює з формуванням сильних норм взаємодопомоги, підвищеним рівнем соціального контролю та швидким поширенням інформації. Дж. Коулман (Coleman, 1988) підкреслював, що саме інтенсивність внутрішніх зв'язків зміцнює здатність спільноти підтримувати санкції та норми, що є важливим для соціальної згуртованості. Водночас надмірна густота може призводити до надмірної замкненості, девальвації соціального капіталу, «перевантаження» кожного окремого елемента та обмеження доступу до інноваційних ресурсів (що добре, між іншим, добре узгоджується з висновками Г. Зіммеля стосовно анонімності та «холодності» в міському житті (Simmel, 1964; Kosynska, 2021)). Висока густота свідчить про високий рівень інтегрованості локальної спільноти, розвиненість норм взаємодопомоги, оперативний обмін інформацією та підвищену здатність до колективних дій, натомість низька густота може бути ознакою фрагментації, слабких міжособистісних зв'язків і недостатньої соціальної згуртованості. Саме тому вимірювання густоти соціальних мереж є важливою складовою дослідження соціального капіталу громад у межах підходу SNA (Wasserman & Faust, 1994; Borgatti, Everett & Johnson, 2018).

У класичній та сучасній мережевій соціології не існує універсальної «норми» густоти, оскільки цей показник дуже варіюється в залежності від типу зв'язків (довірчі, інформаційні, колаборативні, інституційні), розміру мережі (чим більше акторів – тим нижчою є очікувана густота), контексту (міська / сільська громада, формальні / неформальні взаємодії), рівня інституціоналізації контактів. У жодному джерелі (Wasserman & Faust, 1994; Scott, 2017; Borgatti, Everett & Johnson, 2018) ці діапазони не описуються як жорсткі нормативи, але у науковій та прикладній літературі існують сталі емпіричні інтерпретації, які повторюються в багатьох авторів та застосовуються у дослідженнях громад, організацій та мереж співпраці. Наприклад, Дж. Скотт підкреслює, що у реальних соціальних мережах густота рідко перевищує показник 0,40 (це співвідношення між фактично існуючими контактами і максимально можливою кількістю контактів, якби кожен

був пов'язаний з кожним), більшість мереж у громадах та організаціях мають густоту на рівні показника 0,10-0,30, густота понад 0,50 є характерною тільки для малих і високоінтегрованих груп. Автори роботи «Analyzing Social Networks» (Borgatti, Everett & Johnson, 2018) зазначають, що густота завжди зменшується зі збільшенням розміру мережі: для середніх і великих мереж оптимальні значення – 0,2-0,4; високі густоти ($>0,5$) зустрічаються у мережах до 15-20 акторів. Це підтверджує, що середній «нормальний» діапазон для громад становить 0,2-0,4.

Густота соціальної мережі є одним із ключових структурних чинників формування соціального капіталу територіальної громади, оскільки визначає інтенсивність горизонтальних взаємозв'язків між її членами та рівень інтегрованості локального середовища. Середні та помірно високі показники густоти (0,20-0,40), згідно з інтерпретаціями у класичних працях з аналізу соціальних мереж, є оптимальними для підтримання довіри, норм взаємодопомоги та ефективної циркуляції інформації в громаді. Саме за цих умов соціальний капітал проявляється у здатності до самоорганізації, оперативної координації дій та вироблення спільних рішень, що відповідає концепції «closure» (як ступінь внутрішньої з'єднаності акторів, коли більшість членів мережі знайомі між собою) у трактуванні Дж. Коулмена (Coleman, 1988). Замкнуті мережі мають високий потенціал підтримання довіри та соціального порядку, але можуть формувати бар'єри для інтеграції нових груп і поширення зовнішніх ресурсів (Coleman, 1990).

На відміну від замкнених структур, «місткові» зв'язки (bridging ties) забезпечують контакти між різними соціальними групами та субспільнотами. Концепт «слабких зв'язків» (Granovetter, 1973) демонструє, що саме менш інтенсивні міжгрупові зв'язки здатні забезпечити доступ до нової інформації та інновацій, а також розширити можливості для мобілізації ресурсів (що добре узгоджується з ідеєю О. Голікова, що саме інструментальні ресурси, а не самоцінні ресурси, можуть ставати формами капіталу, зокрема й соціального (Голіков, 2009)). У контексті громади «місткові» зв'язки виступають основою інтеграції мешканців різного соціального статусу, вікових груп чи просторових частин території.

Окремий вимір структури соціальних зв'язків становлять вертикальні або linking-зв'язки, які означають контакти між громадянами та інституційними структурами влади, громадськими організаціями, службами та ресурсними центрами. М. Вулкок (Woolcock, 1998) підкреслює, що «вертикальні» зв'язки забезпечують доступ до формальних ресурсів, посилюють можливість громадян впливати на ухвалення рішень, формують інституційну довіру та підвищують рівень соціальної включеності. У громадах із високим рівнем linking-капіталу спостерігається краща якість управління, вища підтримка локальних політик та ефективніші канали комунікації між владою і населенням. У випадку аналізу вертикального соціального капіталу, який охоплює відносини між громадянами та представниками інституційної влади (органами місцевого самоврядування, адміністраціями закладів, службами), роль густоти має дещо іншу логіку, ніж у горизонтальних мережах. Оскільки такі мережі мають ієрархічну структуру й будуються на нерівних владних ресурсах, висока густина не є ані типовою, ані необхідною характеристикою їхньої ефективності. Навпаки, дослідження Р. Патнема (Putnam, 1993), Д. Нараян та Л. Прітчетта (Narayan & Pritchett, 1999), а також аналіз інституційної довіри у мережевих моделях (Szreter & Woolcock, 2004) показують, що для «вертикального» соціального капіталу ключовою є не кількість взаємозв'язків між громадянами та владою, а якість зв'язку, його відкритість, доступність і взаємність. Густина у вертикальних мережах є зазвичай низькою, оскільки від кожного громадянина не очікується прямої взаємодії з усіма інституційними суб'єктами; тоді як ефективний вертикальний соціальний капітал формується за умови наявності точкових сильних зв'язків з ключовими інституціями, які забезпечують доступ до ресурсів, інформації та механізмів впливу (Grootaert, Narayan, Jones & Woolcock, 2003).

Таким чином, для вертикального соціального капіталу важлива не стільки висока густина, скільки прозорість комунікацій, легітимність влади, доступність каналів участі та інституціоналізовані механізми відповідальності, що забезпечують довіру та підвищують спроможність громадян впливати на прийняття рішень. У цьому контексті аналіз вертикальних зв'язків невід'ємно

пов'язаний із ширшим вивченням мережевої архітектури громади, зокрема тих структурних параметрів, які визначають розподіл впливу та інформаційних потоків усередині мережі.

Важливим характерним елементом мережевої структури громади є розподіл центральності (*centrality*), що показує, які актори виконують роль вузлів або посередників у поширенні інформації та ресурсів. Центральні актори – місцеві лідери, активісти, керівники установ, старости громад – можуть визначати якість комунікації між різними сегментами громади. Саме дослідження мережевої центральності допомагає виявити неформальних лідерів, потенційних агентів змін та можливі точки напруження в комунікаціях (Borgatti, 2005).

Проте структурні характеристики мережі не вичерпуються роллю окремих вузлів; важливо також зрозуміти, як ці вузли об'єднуються у більші групи та які патерни зв'язків формують внутрішню архітектоніку мережі. Саме тому не менш значущим є аналіз кластерів і сегментів мережі, які відображають наявність соціальних груп, об'єднаних за ознаками місця проживання, професійної діяльності, цінностей чи досвіду (зокрема ВПО, молодь, літні люди) (Сокурянська & Беляєва, 2025). Виявлення таких кластерів дозволяє визначити ступінь інтегрованості або фрагментації громади та виявити структурні розриви (*structural holes*), про які писав Р. Берт (Burt, 1992). Заповнення структурних розривів підвищує соціальну включеність та зміцнює здатність громади до узгоджених дій.

Таким чином, структура соціальних зв'язків є комплексною характеристикою соціального капіталу громади, яка визначає рівень довіри, соціальної інтегрованості, відкритості та інституційної спроможності. Вона впливає на ефективність місцевого самоврядування, участь громадян, здатність громади до мобілізації в умовах ризиків та загалом формує потенціал соціального розвитку.

Зокрема, швидкість циркуляції інформації у громаді прямо залежить від того, наскільки розгалуженою та багатоцентровою є структура соціальних зв'язків. У громадах з сильними вертикальними каналами комунікації дані про ризики, можливості чи необхідні дії передаються не лише між окремими індивідами, але й через інституційні вузли – старост, керівників служб, освітні та соціальні установи.

Такі мережі значно підвищують рівень поінформованості населення і сприяють швидкій реакції у випадках загроз. Подібні висновки підтверджують дослідження М. Грановеттера (Granovetter, 1973), що структури, у яких поєднуються «сильні» й «слабкі» зв'язки, забезпечують найкращі умови для поширення інформації й ресурсів.

Важливим структурним елементом ендогенізованого соціального капіталу є довіра, яка охоплює як міжособистісний (горизонтальний), так і інституційний (вертикальний) виміри. У соціологічній традиції довіра розглядається як очікування передбачуваної та добросовісної поведінки інших акторів і інституцій, що знижує соціальну невизначеність та трансакційні витрати взаємодії (Luhmann, 1979; Giddens, 1990).

Якщо у соціологічній теорії довіра розглядається як фундамент соціальної взаємодії, що забезпечує стабільність соціальних зв'язків в умовах невизначеності, то тут суттєво погляд збагачує системна соціологія Н. Лумана, де довіра розглядається як ключовий механізм зменшення соціальної складності та забезпечення можливості дії в умовах структурної невизначеності. Вихідною передумовою цього підходу є твердження, що сучасні соціальні системи характеризуються високим рівнем контингентності, коли майбутні події та дії інших акторів не можуть бути повністю передбачені (Luhmann, 1979). За таких умов соціальна взаємодія стає можливою лише за наявності механізмів, що дозволяють суб'єктам обмежувати спектр потенційних очікувань і ризиків. Н. Луман визначає довіру як форму узагальненого очікування, що базується на припущенні передбачуваної поведінки інших акторів або функціонування соціальних систем. На відміну від простої надії або звички, довіра завжди пов'язана з ризиком і передбачає усвідомлений вибір діяти, попри можливість негативного результату. Отже, довіра не усуває ризик, а робить його соціально прийнятним, дозволяючи індивідам і колективам продовжувати взаємодію (Warren, 2008).

Практичне значення цієї теоретичної логіки наочно проявляється у процесах місцевого управління в територіальних громадах, зокрема під час ухвалення потенційно конфліктних управлінських рішень. Наприклад, рішення ОМС щодо

оптимізації мережі закладів освіти супроводжуються високим рівнем соціальної контингентності, оскільки їхні наслідки не можуть бути повністю передбачені ані владними суб'єктами, ані мешканцями громади. У таких умовах саме довіра до місцевої влади як до функціональної системи дозволяє громадянам обмежити множинність можливих негативних сценаріїв і прийняти управлінське рішення як легітимне, навіть за наявності ризиків.

У громадах із сформованим вертикальним соціальним капіталом довіра виступає механізмом, що забезпечує керованість соціальних процесів за рахунок зменшення транзакційних витрат на взаємодію між владою та населенням. Громадяни, здійснюючи акт довіри, не потребують вичерпного контролю за кожним етапом реалізації рішень, оскільки виходять із припущення про інституційну впорядкованість і нормативну обмеженість дій влади. Натомість у ситуації слабого вертикального соціального капіталу відсутність довіри призводить до зростання соціальної напруги, ескалації конфліктів та фактичної втрати здатності системи до ефективною координації дій.

Важливим елементом луманівської концепції є розмежування довіри та впевненості. Впевненість ґрунтується на рутинних очікуваннях і стабільності соціального порядку, тоді як довіра виникає в ситуаціях, де можливе альтернативне рішення, і суб'єкт свідомо обирає покластися на іншого актора або систему (Luhmann, 1988). Це розмежування дозволяє розглядати довіру як активний соціальний механізм, а не як пасивну установку.

У контексті дослідження вертикального соціального капіталу територіальних громад індикатори впевненості можуть відображати рутинні, нереклексивні очікування щодо стабільності функціонування місцевих інституцій. До них, зокрема, належать уявлення про передбачуваність дій ОМС, очікування безперебійного надання базових адміністративних і соціальних послуг, а також сприйняття місцевої влади як постійного та «самозрозумілого» елементу соціального порядку. Такі індикатори фіксують нормальність і звичність інституційної взаємодії, але не дозволяють виявити готовність громадян приймати на себе ризики.

Натомість індикатори довіри мають бути спрямовані на вимірювання активного вибору на користь взаємодії з владою в умовах невизначеності. До них можна віднести готовність громадян підтримувати управлінські рішення, наслідки яких не є повністю прогнозованими; схильність делегувати органам місцевого самоврядування повноваження щодо розподілу ресурсів; участь у формах громадської взаємодії, що передбачають потенційні втрати часу, ресурсів або статусу; а також прийняття ризику тимчасового погіршення умов життя заради очікуваних довгострокових ефектів розвитку громади. Такі індикатори відображають не лише ставлення до інститутів, але й готовність діяти в ситуації альтернативності та можливого негативного результату.

Особливу увагу Н. Луман приділяє ролі довіри в інституційних контекстах. У модерних суспільствах значна частина взаємодій опосередковується організаціями та функціональними підсистемами (політикою, правом, економікою), що робить міжособистісну довіру недостатньою. Інституційна довіра, спрямована на абстрактні системи та їхні процедури, стає необхідною умовою соціальної координації та стабільності (Luhmann, 1995). За таких умов міжособистісна довіра втрачає здатність виконувати координаційну функцію в повному обсязі, оскільки вона не може бути масштабована на складні та багаторівневі системи управління. Саме тому, за Н. Луманом, формується потреба в інституційній довірі, спрямованій не на конкретних осіб, а на абстрактні системи, їхні процедури та нормативно закріплені механізми прийняття рішень.

У контексті вертикального соціального капіталу інституційна довіра виступає ключовим елементом, що забезпечує стабільність і відтворюваність взаємодії між громадянами та органами публічної влади. Вертикальний соціальний капітал у цьому сенсі не зводиться до позитивного ставлення до окремих посадових осіб або локальних лідерів, а ґрунтується на довірі до ОМС як функціональних систем, здатних діяти відповідно до формалізованих правил, процедур і публічних зобов'язань. Саме така довіра дозволяє громадянам приймати рішення органів влади як легітимні, навіть за відсутності повної інформації щодо процесу їхнього ухвалення та можливих наслідків.

Цю логіку можна проілюструвати на прикладі ОТГ, у якій запроваджується програма бюджету участі. Для більшості мешканців громади процес розподілу коштів є складним і непрозорим у технічному сенсі: громадяни не володіють повною інформацією про бюджетні обмеження, юридичні вимоги чи внутрішні адміністративні процедури. В умовах низької інституційної довіри участь у такій програмі сприймається як формальна або маніпулятивна практика, а результати – як наперед визначені владою. Натомість за наявності інституційної довіри громадяни готові прийняти саму процедуру як справедливу, навіть якщо їхній проект не отримує фінансування. У цьому випадку довіра редукує соціальну складність: замість множинності підозр і альтернативних інтерпретацій зберігається базове припущення про функціональну коректність системи на основі функціональної коректності її процедур.

Таким чином, у межах дослідження вертикального соціального капіталу інституційна довіра постає як системоутворювальний ресурс, що забезпечує можливість координації дій між громадянами та ОМС в умовах структурної невизначеності. Вона дозволяє переносити очікування передбачуваності з рівня міжособистісних відносин на рівень абстрактних інституцій, створюючи підґрунтя для стабільного функціонування публічної влади та відтворення соціальної згуртованості територіальної громади.

Якщо у системній теорії Н. Лумана довіра розглядається насамперед як соціосистемний макромеханізм зменшення соціальної складності та стабілізації очікувань у ситуаціях невизначеності й ризику, то у концепції Дж. Коулмена довіра аналізується в межах парадигматики раціонального вибору як характеристика мікровзаємодії між акторами, що перебувають у відносинах взаємозалежності. Дж. Коулмен трактує довіру як очікування того, що інший актор виконає свої зобов'язання, навіть за відсутності прямих санкцій, що дозволяє здійснювати кооперацію та колективну дію (Coleman, 1988). Довіра, вбудована в структуру соціальних відносин і підтримується нормами взаємності, соціальними зобов'язаннями та мережевою замкненістю, яка забезпечує соціальний контроль і санкціонування порушень.

Ключова відмінність між цими підходами полягає у рівні аналізу та функціональному навантаженні категорії довіри. Якщо для Н. Лумана довіра є макросоціальним механізмом, що уможливує функціонування диференційованих соціальних систем, то для Дж. Коулмена вона виступає мікро- та мезорівневим ресурсом, який трансформує індивідуальні дії у колективні результати. У луманівській перспективі довіра зменшує складність соціального середовища, тоді як у коулменівській знижує транзакційні витрати взаємодії та підвищує ефективність кооперації. Дж. Коулмен, аналізуючи довіру в межах мікро- та мезорівня соціальної взаємодії, зосереджується на тому, як норми, зобов'язання і мережеві структури забезпечують надійність соціальних відносин. У його підході інституції розглядаються переважно як носії норм і санкцій, а довіра до них аналізується опосередковано, через довіру до акторів, які діють у межах інституцій. Таким чином, у Дж. Коулмена інституційна довіра не виокремлюється концептуально, але вбудовується у загальну логіку соціального капіталу.

У межах коулменівського підходу центральним механізмом відтворення довіри та кооперації виступають соціальні норми та пов'язані з ними санкції, які функціонують як інструменти стабілізації очікувань у мережах соціальної взаємодії, що є важливим компонентом ендогенізованості соціального капіталу. Соціальні норми та взаємність, які формують регулятивну основу соціальної поведінки, забезпечують передбачуваність взаємодії та підтримують готовність до кооперації. Норми, за Дж. Коулменом, є не лише регулятивними приписами поведінки, але й формою колективного ресурсу, що зменшує ймовірність непередбачуваних у їхньому опортунізмі дій і забезпечує передбачуваність соціальних відносин. Їхня ефективність зумовлена не стільки формальною фіксацією, скільки вбудованістю у структури соціальних зв'язків, де відхилення від нормативних очікувань стає соціально помітним і потенційно витратним для актора.

Санкції в логіці Дж. Коулмена виконують функцію забезпечення виконання норм, однак мають переважно неформальний характер. Йдеться насамперед про санкції соціального (не)схвалення, репутаційні втрати, виключення з мереж

взаємодії, зниження рівня доступу до ресурсів взаємної допомоги. Саме такі санкції є найбільш дієвими на мікро- та мезорівнях, оскільки вони безпосередньо впливають на раціональні розрахунки індивідів, змінюючи баланс вигод і витрат соціальної взаємодії. У результаті дотримання норм стає раціонально вигідною стратегією навіть за відсутності формалізованого контролю.

Важливою особливістю цього підходу є і те, що норми та санкції функціонують ефективно лише за умови щільності соціальних мереж. У (частково) замкнених мережах інформація про порушення норм швидко поширюється, а можливість уникнути санкцій є обмеженою. Саме така структурна замкненість мереж створює передумови для формування довіри як очікування надійної та передбачуваної поведінки інших акторів. У цьому сенсі довіра не передує нормам, а є їхнім похідним ефектом. Норми і санкції у підході Дж. Коулмена виконують подвійне функціональне навантаження: з одного боку, вони забезпечують стабільність і передбачуваність соціальної взаємодії, знижуючи транзакційні витрати кооперації, а з іншого – слугують структурною основою для формування довіри як ресурсу соціального капіталу. Саме так індивідуальні раціональні дії трансформуються у колективні результати, що й становить ключову аналітичну перевагу коулменівського підходу при дослідженні соціального капіталу територіальних громад.

Окрему роль відіграють репутаційні механізми та соціальний контроль, які функціонують на неформальному рівні та забезпечують дотримання норм без застосування формальних санкцій. Вони формують уявлення про надійність акторів і виступають важливим чинником підтримки довіри в межах спільноти (Bourdieu, 1986). У цьому ж контексті важливим є компонент громадянської суб'єктності, що відображає здатність і готовність індивідів виступати активними учасниками соціальних і управлінських процесів, брати на себе відповідальність і впливати на прийняття рішень (Welzel, Inglehart & Deutsch, 2005).

У межах підходу Дж. Коулмена, нагадаємо, соціальний капітал територіальних громад у період соціальних змін 2020-2025 років постає не статичною інституційною характеристикою, а динамічним ресурсом, що

формується й відтворюється в мережах соціальної взаємодії, систему норм, взаємних зобов'язань і довіри між акторами. Аналітична цінність цього підходу полягає у можливості простежити, яким чином макросоціальні потрясіння – зокрема адміністративно-територіальні зміни, кризові стани та воєнні виклики – транслуються на рівень повсякденних практик взаємодії та колективної дії в межах локальних спільнот. З цих позицій довіра функціонує як ресурс мікро- та мезорівня, що знижує транзакційні витрати соціальної взаємодії та забезпечує можливість кооперації в умовах невизначеності. У цьому контексті трансформації соціального капіталу територіальних громад виявляються не стільки у чисто кількісно вираженому загальному зниженні або зростанні довіри, скільки у якісній зміні її форм і носіїв. У процесі трансформації соціального капіталу територіальних громад рівень довіри не зазнає лінійного зниження або зростання, натомість відбувається її структурна переорієнтація: за умов обмеженої ефективності формальних інституцій посилюється роль горизонтальних соціальних зв'язків, неформальних мереж взаємодопомоги та персоналізованих форм довіри, які виконують компенсаторну функцію координації соціальної взаємодії та зниження транзакційних витрат на мікро- та мезорівнях.

Ми базуємося на презумпції, що цей підхід дає нам змогу розглянути інституційну надійність не тривіально як автономну властивість формальних структур, а як похідну від довіри до конкретних акторів, які репрезентують інституції у повсякденних соціальних практиках та забезпечують виконання норм і зобов'язань. Дієвість інституцій у цьому контексті ґрунтується не лише на формально закріплених правилах і санкціях, але й на механізмах соціального схвалення, репутації та неформального контролю, вбудованих у мережі локальної взаємодії. Саме через персоналізовану довіру до акторів інституційні норми набувають практичної обов'язковості та відтворюються в соціальних відносинах територіальних громад.

Водночас саме досвід 2022-2026 років загострив обмеження коулменівського підходу у поясненні довіри до формальних інституцій як самостійного соціального феномену. В умовах масштабних кризових процесів, коли соціальна взаємодія

дедалі частіше виходить за межі локальних мереж, а безпосередній міжособистісний контроль стає фрагментованим або неможливим, зростає значущість довіри до абстрактних інституцій, процедур і символічних порядків. Проте в межах цієї логіки інституційна довіра редукується до похідної від міжособистісних відносин і мереж соціального капіталу, що ускладнює пояснення механізмів відтворення легітимності державних і муніципальних інститутів у ситуаціях, коли вони функціонують поза безпосереднім соціальним наглядом локальних спільнот. Тобто, як тут вважається, ми довіряємо інституціям лише тому, що довіряємо людям усередині них або тим, хто з ними пов'язаний через соціальні мережі. Проблема в тому, що такий підхід погано пояснює, чому й як зберігається легітимність інституцій, коли люди не знають конкретних посадовців, не мають з ними особистих контактів, не можуть безпосередньо контролювати їхню діяльність (немає «соціального нагляду» з боку громади). Інакше кажучи: якщо довіра існує лише через особисті зв'язки, то стає незрозуміло, чому люди продовжують визнавати й приймати рішення державних чи муніципальних органів, навіть коли ці органи діють «на відстані» від локальних спільнот. Структурний аспект починає важити.

У воєнний та післявоєнний період ця теоретична прогалина набуває особливої ваги, оскільки стабільність формалізованих соціальних порядків дедалі більше залежить не лише від персоналізованої довіри до окремих акторів, але й від здатності інституцій підтримувати власну легітимність через процедурну передбачуваність, символічну інтеграцію та нормативну узгодженість на макро- та мезорівнях. За таких умов поза межами коулменівської концепції залишається ключове питання: яким чином інституційна довіра може відтворюватися і зберігатися в умовах тривалої невизначеності, коли локальні мережі соціального капіталу більше не здатні повністю компенсувати структурні збої формальних систем управління. Саме ця обставина зумовлює необхідність поєднання даного підходу з теоретичними перспективами, що акцентують увагу на інституційній довірі, легітимності та системній стабільності соціального порядку. Тобто під час війни і після неї звичні соціальні зв'язки слабшають або руйнуються, а

невизначеність стає тривалою. У таких умовах стабільність суспільства залежить не лише від того, чи довіряють люди конкретним посадовцям або знайомим, але й від того, чи «виглядають» самі інституції надійними й передбачуваними. Людям важливо бачити, що держава і місцева влада діють за зрозумілими правилами, ухвалюють рішення послідовно, поводяться «правильно» з погляду норм і цінностей, символічно об'єднують суспільство (дають відчуття спільності й порядку). Та проблема підходу Дж. Коулмена полягає в тому, що він не пояснює, як зберігається довіра до інституцій у ситуації тривалої кризи, коли особисті зв'язки й локальні мережі вже не можуть «підстрахувати» збої в роботі держави чи управління. Тому виникає потреба доповнити цю логіку іншими теоріями, які зможуть пояснити як інституції самі підтримують свою легітимність, як формується довіра на рівні системи, а не лише між людьми, чому соціальний порядок може зберігатися навіть за умов постійної невизначеності.

Методологічне подолання цього обмеження дозволяє інтегрувати концепт інституційної довіри в аналіз соціального капіталу територіальних громад, розглядаючи його не лише як міжособистісний ресурс, але і як структурний чинник, що забезпечує відтворення колективних норм, кооперативної поведінки та соціальної згуртованості. У цьому контексті соціальний капітал громади стає динамічним явищем, що реагує на зовнішні соціальні зміни, зокрема процеси децентралізації, зміни локальних форм управління та адаптації до кризових ситуацій (Giddens, 1984). Підхід Е. Гідденса дозволяє аналізувати, як зміни у взаємодії громадян з представниками формальних інституцій і довіра до абстрактних систем впливають на структуру і якість соціальних мереж, рівень співпраці та готовність до колективної дії. Соціальний капітал у таких умовах трансформується: частина традиційних міжособистісних зв'язків може слабшати через підрив довіри до формальних інститутів або зміщення соціальних ролей, водночас виникають нові форми кооперації, що опираються на довіру до конкретних агентів, здатних забезпечувати виконання норм і санкцій (Giddens, 1990). У межах гідденсівської перспективи такі трансформації соціального капіталу слід розглядати як результат перебудови рутинізованих соціальних практик, через

які відтворюється соціальний порядок. Ослаблення довіри до формальних інститутів порушує усталені очікування щодо стабільності правил і ролей, що, своєю чергою, змінює конфігурацію соціальних мереж та механізми координації колективної дії. Водночас довіра до абстрактних систем не зникає повністю, а набуває селективного характеру, концентруючись навколо тих інституційних акторів і процедур, які демонструють здатність забезпечувати передбачуваність, відповідність нормам і ефективне виконання зобов'язань. За таких умов соціальний капітал громади постає не мікросумою стабільних міжособистісних зв'язків, а динамічним макроресурсом, що формується на перетині повсякденних практик, інституційної легітимності та рефлексивної оцінки ризиків, характерної для пізньомодерних суспільств.

Порівняльний аналіз підходів Дж. Коулмена, Е. Гідденса та Н. Лумана дозволяє окреслити різні рівні трактування соціального капіталу, довіри та інституційної легітимності. Нагадаємо, що у коулменівській концепції соціальний капітал постає передусім ресурсом, укоріненим у міжособистісних відносинах і локальних мережах взаємодії, де довіра формується на основі персоналізованих очікувань, репутації та неформального соціального контролю. Інституційна надійність у цьому підході не має автономного статусу, а розглядається як похідна від ефективності конкретних акторів, які репрезентують формальні структури у повсякденних практиках і забезпечують виконання норм та зобов'язань. Такий підхід до розуміння соціального капіталу акцентує увагу на мікрорівневих механізмах його відтворення, у межах яких довіра формується через повторювані соціальні взаємодії, взаємні очікування та контроль поведінки учасників. У цьому контексті особливого значення набувають неформальні регулятори соціальної поведінки, що забезпечують стабільність і передбачуваність взаємодії в межах локальних спільнот.

Окрему роль відіграють репутаційні механізми та соціальний контроль, які функціонують на неформальному рівні та забезпечують дотримання норм без застосування формальних санкцій. Вони формують уявлення про надійність акторів і виступають важливим чинником підтримки довіри в межах спільноти

(Bourdieu, 1986). У цьому ж контексті важливим є компонент громадянської суб'єктності, що відображає здатність і готовність індивідів виступати активними учасниками соціальних і управлінських процесів, брати на себе відповідальність і впливати на прийняття рішень.

Водночас функціонування зазначених механізмів не обмежується лише рівнем міжособистісної взаємодії, а набуває ширшого значення в контексті взаємозв'язку індивідуальних практик і інституційного середовища. Це зумовлює необхідність теоретичного узагальнення різних підходів до аналізу соціального капіталу та довіри з урахуванням їхньої багаторівневої природи. Поєднання цих трьох підходів створює багаторівневу теоретичну рамку: коулменівська перспектива корисна для аналізу мікрорівневих механізмів взаємодії та мобілізації довіри, гідденсівська – для дослідження адаптації соціального капіталу та стійкості інституцій у складних соціально-політичних умовах, а луманівська – для розуміння системної стабільності та самовідтворення довіри на макрорівні. Така інтеграція дозволяє комплексно оцінювати трансформації соціального капіталу територіальних громад як динамічного явища, що формується одночасно на рівні індивідів, практик та соціальних систем.

Сутнісним елементом ендогенного соціального капіталу є участь, яка проявляється як у формалізованих (вибори, громадські слухання, петиції), так і в неформальних (волонтерство, локальні ініціативи) практиках і виступає ключовим механізмом його відтворення. У цьому контексті участь розглядається як форма реалізації громадянської суб'єктності та включеності у процеси управління (Habermas, 2008). Не менш важливим є компонент комунікації, що відображає інтенсивність, відкритість і якість взаємодії між громадянами та органами місцевого самоврядування. Саме через комунікацію формуються канали зворотного зв'язку, забезпечується прозорість управління та підтримується інституційна довіра (Haerpfer & Kizilova, 2014).

Таким чином, участь і комунікація виступають не лише базовими компонентами ендогенного соціального капіталу, але й ключовими механізмами його відтворення та інституціоналізації, оскільки саме через них забезпечується

включеність громадян у процеси управління та формується інституційна довіра. У цьому контексті аналіз соціального капіталу потребує переходу від розгляду окремих практик взаємодії до їхнього узагальнення на різних рівнях соціальної організації. З огляду на це, доцільним є застосування мультирівневого синтетичного підходу, який дозволяє інтегрувати мікрорівневі прояви соціального капіталу з його інституційними вимірами на мезо- та макрорівнях, де ключову роль відіграє інституційна довіра як узагальнений показник якості взаємодії між громадянами та інституціями.

На мезо- та макрорівнях функціонує інституційна довіра, яка включає довіру до локальних органів влади, громадських організацій, експертних груп та процедур ухвалення рішень, що можна виміряти через структуровані опитування, індекси легітимності інституцій, аналіз випадків ефективної взаємодії та відповідність нормальних практик очікуванням громади (Bartkowski & Jasińska-Kania, 2004). На мікрорівні в цій схемі соціальний капітал вимірюється через структуру соціальних мереж, частоту та якість взаємодій між мешканцями, рівень взаємної підтримки та готовність до кооперативної поведінки, що відображує когнітивні та нормативні компоненти довіри. Тож для інтегрованого аналізу доцільно застосувати комбіноване вимірювання соціального капіталу, яке об'єднує показники міжособистісної взаємодії та інституційної довіри, дозволяючи відслідковувати динаміку трансформацій соціального капіталу під впливом соціально-політичних змін. Такий підхід забезпечує методологічну узгодженість між мікро- та макрорівнями аналізу і дозволяє виділити ключові механізми адаптації та перебудови соціальних мереж у територіальних громадах в умовах кризових трансформацій, оцінюючи не лише втрати, але й потенційне зростання колективної здатності до самоорганізації.

Аналітична логіка дослідження соціального капіталу територіальних громад ґрунтується також на концептуальному розмежуванні горизонтального та вертикального соціального капіталів та передбачає їх вимірювання, порівняльний аналіз динаміки, виявлення взаємозалежностей і подальшу типологізацію громад. Такий підхід відповідає багатовимірному розумінню соціального капіталу як

сукупності соціальних зв'язків, норм і довіри, що функціонують на різних рівнях соціальної організації (Putnam, Leonardi & Nanetti, 1993). Горизонтальний соціальний капітал операціоналізується через показники міжособистісної взаємодії в межах громади, зокрема через щільність соціальних мереж, частоту та інтенсивність контактів між мешканцями, практики взаємної допомоги, участь у неформальних ініціативах і готовність до кооперативної поведінки. Таке трактування узгоджується з підходами, у яких соціальний капітал розглядається як ресурс, укорінений у повсякденних соціальних мережах і нормах взаємності, що забезпечують здатність до колективної дії без формального примусу (Бурдьє, 2002). У цьому вимірі довіра має переважно міжособистісний характер і виступає когнітивно-нормативною основою соціальної згуртованості (Asquith, 2019).

Вертикальний соціальний капітал натомість вимірюється через інституційну довіру, яка відображає характер асиметричних зв'язків між членами громади та інституційними акторами. До ключових індикаторів належать рівень довіри до органів місцевого самоврядування та державних інституцій, оцінка їхньої легітимності, сприйняття прозорості та справедливості управлінських рішень, ефективність каналів зворотного зв'язку, а також досвід участі громадян у формалізованих управлінських і дорадчих процесах. Такий підхід відповідає концепції довіри до абстрактних систем у теорії структурації Е. Гідденса, де інституційна довіра розглядається як механізм стабілізації соціального порядку в умовах складності та невизначеності (Гідденс, 2004), а також він відповідає результатам досліджень, що пов'язують інституційну довіру з якістю врядування та суспільною спроможністю (Rothstein, 2005).

Порівняльний аналіз динаміки горизонтального та вертикального соціального капіталу дозволяє виявити асиметрію їхніх трансформацій у кризових умовах. Вихідною аналітичною гіпотезою є припущення, що в періоди соціально-політичних потрясінь горизонтальний соціальний капітал має вищий рівень адаптивності, оскільки базується на неформальних мережах і практиках самоорганізації, тоді як вертикальний соціальний капітал є більш залежним від стабільності інституцій та передбачуваності управлінських процедур. Подібна

логіка простежується в дослідженнях, які фіксують зростання локальної солідарності та взаємодопомоги на тлі кризи легітимності формальних інститутів (Фукуяма, 2004).

Важливим елементом аналітичної схеми є аналіз взаємозалежності між горизонтальним і вертикальним соціальним капіталом. З одного боку, високий рівень горизонтальної згуртованості може частково компенсувати дефіцит інституційної довіри через розвиток волонтерства, неформальних мереж підтримки та альтернативних механізмів координації колективних дій (Gatskova & Gatskov, 2012). З іншого боку, стабільний вертикальний соціальний капітал здатний посилювати горизонтальні зв'язки, створюючи інституційно сприятливе середовище для розширення громадської участі та довготривалої кооперації. Така взаємодія відповідає підходам, у яких соціальний капітал розглядається як багаторівнева система, де інституційні та міжособистісні компоненти взаємно підсилюють або, навпаки, нівелюють один одного (Woolcock, 1998).

На основі комбінації показників горизонтального та вертикального соціального капіталу здійснюється типологізація територіальних громад, що дозволяє виділити різні моделі соціальної згуртованості та інституційної взаємодії. Зокрема саме так можуть бути ідентифіковані громади з високим рівнем самоорганізації за умов низької інституційної довіри, інституційно стабільні громади з розвиненими горизонтальними мережами, а також фрагментовані громади з дефіцитом обох видів соціального капіталу. Така типологія створює аналітичну основу для пов'язування рівнів соціального капіталу з практиками місцевого управління, соціальною стійкістю та здатністю громад до адаптації в умовах соціально-політичних трансформацій (Кузьмін, Кузьміна & Стрижак, 2024).

Методика запропонованої нами типологізації територіальних громад ґрунтується на багатовимірному підході до соціального капіталу, що передбачає розмежування горизонтального та вертикального його вимірів і їхнє подальше поєднання в інтегрованій аналітичній моделі. Такий підхід відповідає теоретичним концепціям соціального капіталу, у межах яких він розглядається як сукупність

соціальних зв'язків, норм і довіри, що функціонують на різних рівнях соціальної організації та визначають здатність спільнот до колективної дії (Coleman, 1988; Putnam, 2000; Woolcock, 1998).

Тут передбачається окреме вимірювання горизонтального та вертикального соціального капіталу з використанням системи індикаторів, адаптованих до локального контексту територіальних громад. Горизонтальний соціальний капітал операціоналізується через показники щільності міжособистісних мереж, частоти й інтенсивності соціальних контактів, поширеності практик взаємної допомоги, участі мешканців у неформальних ініціативах та готовності до кооперативної поведінки. У теоретичному вимірі ці показники відображають ресурсний характер соціального капіталу, укоріненого в повсякденних соціальних мережах і нормах взаємності, що забезпечують самоорганізацію та соціальну згуртованість громади (Bourdieu, 1986).

Вертикальний же соціальний капітал вимірюється через інституційну довіру, яка відображає характер асиметричних взаємодій між членами громади та інституційними акторами. До ключових індикаторів тут належать рівень довіри до органів місцевого самоврядування й державних інституцій, оцінка легітимності та справедливості управлінських рішень, сприйняття прозорості та підзвітності влади, ефективність каналів зворотного зв'язку, а також досвід участі громадян у формалізованих управлінських і дорадчих процесах. Така операціоналізація відповідає концепції довіри до абстрактних систем у теорії структурації Е. Гідденса, де інституційна довіра виступає механізмом стабілізації соціального порядку в умовах невизначеності та складності соціальних систем, а також підходам, що пов'язують рівень інституційної довіри з якістю врядування та суспільною спроможністю (Rothstein, 2005).

Додатково у межах запропонованої типологізації доцільним є її інтерпретаційне уточнення крізь призму системної теорії Н. Лумана, у якій довіра розглядається як механізм редукції соціальної складності. З цієї позиції різні типи громад можуть бути класифіковані залежно від того, яким чином у них інституціоналізується довіра та наскільки вона здатна компенсувати

невизначеність у вертикальних взаємодіях. Зокрема, громади з високим рівнем вертикального соціального капіталу характеризуються наявністю стабілізованих очікувань щодо дій інституцій, що дозволяє громадянам взаємодіяти з владою без необхідності постійного контролю та перевірки. Натомість у громадах із низьким рівнем інституційної довіри спостерігається зростання складності соціальної взаємодії, що змушує акторів покладатися на альтернативні – переважно горизонтальні – механізми координації. У такому випадку горизонтальний соціальний капітал виконує компенсаторну функцію, знижуючи невизначеність через міжособистісну довіру, однак не забезпечує повноцінної інтеграції у систему публічного управління.

На другому етапі передбачається сформувати комбіновані показники горизонтального та вертикального соціального капіталу, які дозволяють здійснити порівняльний аналіз громад і перейти до їхньої, принаймні, ескізної типологізації. Типологізація здійснюється шляхом зіставлення рівнів обох видів соціального капіталу та виділення емпірично стійких поєднань, що відображають різні моделі соціальної згуртованості та інституційної взаємодії.

У результаті ми передбачаємо можливість в подальшому ідентифікувати такі базові типи територіальних громад:

- самоорганізовані громади з низьким рівнем інституційної довіри, які характеризуються високою щільністю горизонтальних зв'язків, активним волонтерством і поширенням неформальних практик взаємної підтримки за умов дистанціювання або критичного ставлення до формальних інституцій;
- інституційно стабільні громади, які з розвиненими горизонтальними мережами поєднують високі показники міжособистісної згуртованості та інституційної довіри, що забезпечує ефективну координацію між громадянами та владою і сприяє сталому розвитку;
- фрагментовані громади, що відзначаються дефіцитом як горизонтального, так і вертикального соціального капіталу, що проявляється у слабких соціальних мережах, низькому рівні участі та недовірі до інституцій, обмежуючи їхню здатність до колективної дії та адаптації;

- патерналістські громади, які характеризуються високим рівнем довіри до влади та залежністю від інституційних механізмів підтримки за недостатнього розвитку горизонтальних зв'язків, самоорганізації та громадянської участі. Соціальна інтеграція у таких громадах забезпечується переважно через вертикальні відносини між населенням і владою, що створює ризики надмірної залежності від інституцій та обмежує розвиток громадянської суб'єктності.

На завершальному етапі типологізація буде доповнюватися аналізом результативних показників, зокрема ефективності реалізації місцевих програм, рівня соціальної напруги, здатності громади реагувати на кризові виклики та стійкості громадських ініціатив у часі. Це дозволяє пов'язати структурні характеристики соціального капіталу з практичними результатами місцевого управління й соціальної стійкості, що відповідає підходам до аналізу соціального капіталу як чинника розвитку та адаптивної спроможності територіальних спільнот (Coleman, 1990; Fukuyama, 1995).

Таким чином, запропонована методика типологізації громад забезпечуватиме аналітичну узгодженість між мікро-, мезо- та макрорівнями дослідження соціального капіталу і створюватиме підґрунтя для комплексного аналізу трансформацій соціальної згуртованості територіальних громад у період соціально-політичних змін.

Це пояснюється, зокрема, тим, що у теорії та практиці розвитку територіальних громад горизонтальний і вертикальний соціальний капітал виконують різні, хоча й взаємопов'язані функції. Горизонтальний соціальний капітал, що ґрунтується на міжособистісних зв'язках, нормах взаємності та довірі між членами громади, є ключовим ресурсом локальної самоорганізації, взаємодопомоги та соціальної згуртованості. Як ми вже зазначали, саме він забезпечує швидку мобілізацію ресурсів, підтримку вразливих груп і здатність громади до неформальної координації дій, особливо в умовах соціально-політичних криз або інституційної нестабільності. Водночас горизонтальний соціальний капітал має обмежений вплив на системну результативність місцевого управління, оскільки не забезпечує інституційної інтеграції колективних дій у

формалізовані управлінські процеси. За відсутності розвиненого вертикального соціального капіталу неформальні мережі можуть набувати замкненого або фрагментованого характеру, відтворювати нерівність доступу до ресурсів і не трансформуватися в сталі управлінські рішення (Bourdieu, 1986).

Вертикальний соціальний капітал, навпаки, безпосередньо пов'язаний із якістю місцевого врядування, оскільки відображає рівень інституційної довіри, легітимності влади та ефективності взаємодії між громадянами й органами управління. Високий рівень вертикального соціального капіталу знижує трансакційні витрати управління, підвищує виконуваність рішень і сприяє участі громадян у формалізованих механізмах планування та контролю, що є критично важливим для реалізації стратегій розвитку громад (Coleman, 1990; Knack & Keefer, 1997).

Таким чином, для розвитку територіальних громад горизонтальний соціальний капітал є необхідною, але не достатньою умовою соціальної стійкості, тоді як вертикальний соціальний капітал виступає ключовим чинником результативного місцевого управління та довготривалої адаптивної спроможності громад. Найвищий ефект для розвитку досягається за умов їхньої комплементарності, коли горизонтальні мережі забезпечують соціальну енергію та солідарність, а вертикальні зв'язки – інституційну інтеграцію, масштабування та сталість колективних дій.

Як ми вже говорили раніше, за рівнем вертикального соціального капіталу можуть бути виокремлені кілька типів територіальних громад. Інституційно інтегровані громади характеризуються високою довірою до органів місцевого самоврядування, сприйняттям управлінських рішень як легітимних і справедливих та наявністю ефективних каналів зворотного зв'язку. У таких громадах формалізовані механізми участі функціонують як реальні інструменти впливу громадян на ухвалення рішень, що забезпечує сталість управління, зниження конфліктності та інституціоналізацію громадських ініціатив у довготривалі програми розвитку.

Умовно-лояльні громади відзначаються середнім рівнем вертикального соціального капіталу, який проявляється у вибірковій або ситуативній довірі до інституцій. Взаємодія між громадянами та владою в таких громадах має переважно реактивний характер і залежить від короткострокових результатів або конкретних управлінських рішень. Це забезпечує базову керованість громади, проте не формує стійких механізмів участі та не створює достатніх умов для стратегічного розвитку.

Дистанційовані громади характеризуються низьким рівнем інституційної довіри, скептичним ставленням до управлінських процедур і обмеженою участю мешканців у формалізованих формах взаємодії з владою. Інституції сприймаються як відокремлені від потреб громади або неефективні, що знижує інтегративний потенціал вертикального соціального капіталу й ускладнює трансформацію локальних ініціатив у сталі управлінські рішення (Rothstein & Stolle, 2008).

Нарешті, дезінтегровані громади перебувають у кризовому стані вертикального соціального капіталу, який проявляється у системній недовірі до органів влади, запереченні їхньої легітимності та відсутності ефективних каналів комунікації. Формальні процедури участі в таких громадах або ігноруються, або сприймаються як символічні, що суттєво підвищує ризики управлінської неефективності, соціальної напруги та фрагментації громади, навіть за наявності окремих осередків горизонтальної самоорганізації.

Аналітична цінність цієї, безумовно, достатньо умовної типології полягає в тому, що вона дозволяє розглядати «вертикальний» соціальний капітал не лише як показник рівня довіри, але і як індикатор інституційної здатності територіальної громади трансформувати соціальну активність і колективні очікування на сталі управлінські результати. Це створює методологічну основу для діагностики проблем взаємодії між владою та громадянами, розробки адресних управлінських рішень і оцінки потенціалу громад до довготривалої соціальної стійкості в умовах соціальних змін. У цьому контексті логічним є перехід від опису емпіричних типів громад до теоретичного осмислення природи інституційної довіри як ключового елемента вертикального соціального капіталу, що визначає якість взаємодії між громадянами та владою. Саме рівень, структура та механізми формування

інституційної довіри пояснюють, чому одні громади здатні інтегрувати соціальну активність у ефективні управлінські практики, тоді як інші залишаються у стані дезінтеграції та недовіри. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність звернення до сучасних теоретичних підходів, які розглядають інституційну довіру не лише як індивідуальне ставлення, але і як системну характеристику функціонування соціальних і політичних інститутів.

В сучасній соціально-політичній науці інституційна довіра розглядається саме перш за все як колективний феномен, що лежить в основі ефективного функціонування соціальних і політичних систем. Після ґрунтовних внесків Е. Гідденса та інших класиків теорії соціального капіталу подальший розвиток концепції інституційної довіри здійснили такі дослідники, як Р. Гарден, М. Леві та Б. Ротштейн. Зокрема, у класичній праці Р. Гардена «Довіра та надійність» («Trust and Trustworthiness») довіра визначається як розрахункове очікування того, що інша сторона діятиме у спосіб, який не завдасть шкоди довірителю, що є наслідком раціональної оцінки стимулів, норм і репутації (Hardin, 2002). Цей підхід зосереджує увагу на механізмах, які формують довіру до інституцій через оцінку їхньої надійності в довготривалій перспективі, а не лише через емоційні або персональні фактори, що традиційно асоціювалися з міжособистісною довірою.

На відміну від нормативних або культурних трактувань довіри, Р. Гарден принципово відмовляється від розуміння довіри як моральної чесноти чи емоційної установки, розглядаючи її передусім як когнітивний механізм ухвалення рішень в умовах невизначеності. У межах цього підходу довіра формується внаслідок раціональної оцінки стимулів, інституційних обмежень, санкцій, репутаційних втрат і повторюваності взаємодій, які зменшують ризик опортуністичної поведінки. Довіритель очікує, що довірений суб'єкт утримається від завдання шкоди не через альтруїзм, а тому, що порушення довіри суперечитиме його довгостроковим інтересам. Таким чином, довіра у Р. Гардена є похідною від структури інтересів і правил, а не від міжособистісної близькості чи моральної солідарності.

Особливо важливим є перенесення цієї логіки на рівень інституційної довіри. Р. Гарден підкреслює, що довіра до інституцій не може ґрунтуватися на персональному знанні або емоційному зв'язку, а формується через оцінку їхньої передбачуваності, стабільності та здатності забезпечувати виконання правил. Інституції виступають як складні колективні актори, довіра до яких базується на сприйнятті того, що вони мають вбудовані механізми самоконтролю, підзвітності та санкціонування порушень. Саме ці механізми роблять інституційну поведінку надійною в довготривалій перспективі. У цьому контексті інституційна довіра постає не узагальненим позитивним ставленням до влади, а очікуваннями системної надійності управлінських процедур. Громадяни довіряють інституціям настільки, наскільки вважають / визначають / відчують / розуміють, що ті діють відповідно до власних задекларованих правил, не змінюють їх довільно та мають стимули дотримуватися принципів законності й неупередженості. Таким чином, довіра пов'язується з якістю інституційного дизайну, а не з харизмою окремих посадових осіб.

Підхід Р. Гардена має важливі аналітичні наслідки для дослідження соціального капіталу територіальних громад. По-перше, він дозволяє відокремити «вертикальний» соціальний капітал від міжособистісних форм довіри, трактуючи його як результат інституційної раціональності, а не культурної традиції. По-друге, він пояснює, чому високий рівень горизонтальної солідарності не завжди трансформується в ефективне управління: за відсутності інституцій, які створюють надійні стимули до дотримання правил, довіра залишається локальною та нестабільною. У цьому сенсі інституційна довіра, за Р. Гарденом, є умовою масштабування соціальної взаємодії, що дозволяє координувати колективні дії поза межами безпосередніх соціальних мереж.

Отже, концепція довіри Р. Гардена закладає теоретичні підвалини для розуміння вертикального соціального капіталу як раціонально сконструйованого ресурсу, що виникає з ефективних, передбачуваних і підзвітних інституцій та виступає ключовим чинником стабільності й керованості сучасних територіальних громад.

У наукових підходах до вивчення інституційної довіри, зокрема в межах концепцій Р. Гардена та Б. Ротштейна, вона розглядається як комплексне багатовимірне явище, що формується не лише через формальні правила, законодавчі норми та підзвітність органів влади, але й через широкий спектр непрямих чинників, серед яких ключовими є соціальні норми, звичаї, традиції, а також надійність і стабільність процедур. Соціальні норми та усталені звичаї виступають «соціальним клеєм», який впорядковує поведінку індивідів та інституцій у довгостроковій перспективі, створюючи передумови для раціональної оцінки ризиків порушення правил і очікувань щодо дотримання інституційних стандартів (Coleman, 1988). Традиції та формалізовані практики, що підтримуються в межах органів влади та локальних спільнот, забезпечують повторюваність дій інституцій, їхню передбачуваність та процедурну стабільність, що є критичним для виникнення і підтримки довіри серед громадян (Hardin, 2002). Надійність у науковому розумінні означає здатність інституцій систематично виконувати свої функції відповідно до встановлених правил і процедур, тоді як стабільність відображає безперервність та послідовність цих дій у часі, що дозволяє громадянам формувати стійкі очікування щодо поведінки органів влади та зменшує ризик невизначеності або хаотичних рішень (Rothstein, 2005; Giddens, 1990). У синтезі цих аспектів інституційна довіра постає механізмом, що забезпечує інтеграцію формальних процедур, соціальних норм і традицій, формуючи вертикальний соціальний капітал та сприяючи соціальній згуртованості, стабільності управлінських процесів і довготривалій адаптивній спроможності територіальних громад.

Таким чином, інституційна довіра виникає перш за все як інтегративний ефект соціальних норм, традицій, звичаїв та стабільності процедур, що забезпечують передбачуваність і надійність поведінки інституцій. У цьому контексті наступним аналітичним кроком у дослідженні вертикального соціального капіталу буде врахування історичної пам'яті громади, яка виступає когнітивним і нормативним фоном, що визначає раціональні очікування громадян щодо стабільності та легітимності органів влади. Інтеграція історичної пам'яті дозволяє пов'язати

довгостроковий досвід взаємодії громади з інституціями та поточний рівень інституційної довіри, пояснюючи варіативність вертикального соціального капіталу серед різних територіальних громад (Haerpfer & Kizilova, 2018).

У межах дослідження вертикального соціального капіталу логічним кроком є розгляд історичної пам'яті як когнітивного та нормативного фону, який формує очікування громадян щодо поведінки інституцій. Вертикальний соціальний капітал визначається рівнем інституційної довіри, тобто раціональними очікуваннями стабільної та передбачуваної поведінки органів влади (Hardin, 2002). Однак ці очікування не виникають у вакуумі: вони ґрунтуються на колективному досвіді, накопиченому в процесі історичної взаємодії громади з державними та локальними інституціями. Історична пам'ять формує оцінку надійності, процедурної стабільності та легітимності органів влади, впливаючи на когнітивний і нормативний компоненти довіри (Putnam, 2000). Тобто інтеграція аналізу історичної пам'яті дозволяє пояснити, чому певні громади демонструють високий рівень вертикального соціального капіталу, а інші залишаються дистанційованими або «недовірливими», незважаючи на формальну наявність механізмів підзвітності та процедур участі. Такий підхід підкреслює, що вертикальний соціальний капітал є продуктом не лише поточного функціонування інституцій, але й історично зумовлених моделей взаємодії та колективних очікувань громади. Ось чому ми звертаємося і до периферійного в цілому в нашому дослідженні сюжету історичної пам'яті.

Так, у працях одного з дослідників соціального капіталу Ф. Фукуями історична пам'ять розглядається як ключовий чинник формування довіри та соціального капіталу на рівні суспільства. Він підкреслює, що інституційна довіра та ефективність державних інститутів не виникають спонтанно, а ґрунтуються на історично закріплених моделях взаємодії між громадянами та владою, які передаються через покоління у вигляді колективного досвіду, традицій і соціальних практик (Fukuyama, 1995). Історична пам'ять, за Ф. Фукуямою, формує вже згаданий когнітивний та нормативний фон для раціональних очікувань громадян стосовно стабільності, надійності та передбачуваності інституційних процедур,

забезпечуючи сталість соціальних норм і правил, що визначають взаємну поведінку акторів у суспільстві. Таким чином, історично зумовлені практики взаємодії створюють умови для виникнення та підтримки вертикального соціального капіталу, інтегруючи міжособистісну довіру з довірою до абстрактних систем, що є передумовою соціальної згуртованості та ефективного функціонування публічних інституцій.

У наукових підходах до соціального капіталу історична пам'ять трактується як ключовий чинник формування вертикального соціального капіталу, оскільки вона забезпечує когнітивну основу, що визначає, як громадяни сприймають минулі дії інституцій та передбачають їхню майбутню поведінку, а також нормативну основу, яка формує соціальні очікування щодо того, як інституції мають діяти відповідно до правил, процедур та цінностей спільноти. Моріс Хальбвакс (Halbwachs, 1992) акцентує, що пам'ять є колективним, соціально зумовленим явищем, що формується і підтримується всередині груп через соціальні норми, традиції, звичаї та усталені практики, які передаються від покоління до покоління. Ці елементи забезпечують стабільність очікувань щодо поведінки не лише окремих індивідів, але й інституцій, закладаючи основу для довіри до органів влади та ефективної взаємодії між громадянами та інституційними акторами. Таким чином, історична пам'ять виступає своєрідним мостом між колективним досвідом і поточними соціальними практиками, сприяючи інтеграції формальних та неформальних механізмів довіри в рамках вертикального соціального капіталу. Це забезпечує узгодження дій членів спільноти і підтримує механізми довіри всередині колективів. Саме тут Ф. Фукуяма акцентує на економічних та політичних наслідках історично закріпленої довіри, вказуючи, що історична пам'ять формує передумови для стабільності та ефективності державних і місцевих інституцій, сприяє соціальній згуртованості та інституційній спроможності громад. Синтез цих підходів дозволяє розглядати історичну пам'ять як ресурс, який інтегрує когнітивний і нормативний компоненти довіри, закріплює сталість процедур і передбачуваність поведінки органів влади, а відтак формує «вертикальний»

соціальний капітал та забезпечує довготривалу соціальну стійкість територіальних громад (див. малюнок 2.1).

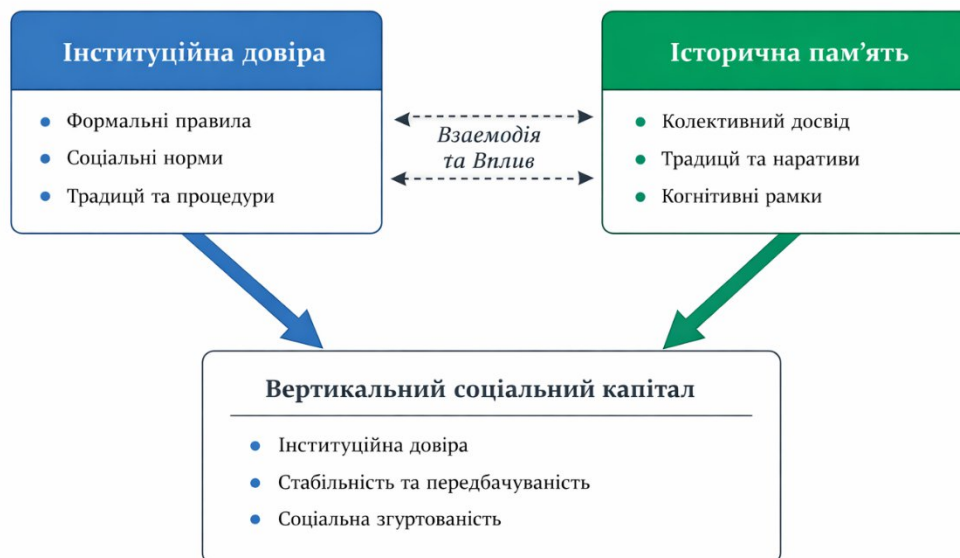

Рисунок 2.1. Схематика становлення вертикального соціального капіталу

У науковому дискурсі історична пам'ять розглядається як колективний соціальний ресурс, відповідальність за відтворення якого розподіляється між кількома взаємопов'язаними акторами громади. Передусім ключову роль у підтримці історичної пам'яті відіграють інституції публічної влади, зокрема ОМС, освітні та культурні установи, архіви й музеї, які здійснюють формалізовану селекцію, інтерпретацію та трансляцію історичного досвіду через політики пам'яті, освітні програми та публічні практики комеморації. Водночас не менш важливим суб'єктом виступає локальна спільнота, включно з громадськими організаціями, неформальними ініціативами та міжпоколінними мережами, у межах яких історична пам'ять відтворюється через повсякденні наративи, ритуали, традиції та символічні практики (Assmann, 2011). Таким чином, історична пам'ять формується у взаємодії формальних інституцій та соціальних груп і не може бути зведена ані виключно до державної політики, ані тільки до приватних спогадів.

Руйнування або ігнорування історичної пам'яті в громаді має системні наслідки для функціонування вертикального соціального капіталу та інституційної довіри. Втрата спільного історичного нарративу призводить до ерозії нормативних орієнтирів, які визначають легітимність інституційних дій, та унеможливорює формування стійких очікувань щодо поведінки органів влади. У такій ситуації інституційна довіра втрачає кумулятивний характер і стає ситуативною або фрагментованою, що підвищує ризик соціальної дезінтеграції, зростання конфліктності та делегітимації управлінських рішень. Відсутність або деформація історичної пам'яті також послаблює здатність громади інтегрувати минулий досвід у процесі колективного навчання, обмежуючи адаптивну спроможність у відповідь на кризові виклики. У цьому контексті підтримка історичної пам'яті постає інституційною умовою збереження соціальної стійкості та ефективності місцевого управління.

Історична пам'ять не лише зберігає колективний досвід, але й структурно вплітається у соціальні мережі та взаємодії, які визначають інституційну довіру. Так, М. Грановеттер підкреслює, що інституційна довіра формується не лише через формальні правила та нормативні механізми, але й через соціальну структуру взаємозв'язків у громаді, яка забезпечує передбачуваність поведінки економічних і соціальних інститутів. Центральним у його підході є концепт «*embeddedness*» (вплетеності), що означає, що економічні та соціальні дії завжди відбуваються в межах структурованих соціальних мереж. Ці мережі також забезпечують механізми контролю, повторюваності та взаємних очікувань, що дозволяє раціонально оцінювати поведінку організацій і знижувати ризик порушення правил або непередбачуваних дій (Granovetter, 1985).

З цього погляду довіра до інституцій не є ізольованим феноменом або лише результатом формальних норм, але виступає продуктом інтеграції формальних процедур і неформальних соціальних зв'язків. Соціальні мережі та усталені взаємодії закріплюють передбачуваність та стабільність дій органів влади й економічних агентів, створюючи умови для стійких раціональних очікувань громадян. У контексті вертикального соціального капіталу це означає, що

ефективна взаємодія між громадянами та інституціями базується на трьох взаємопов'язаних компонентах:

- ~ процедурна надійність інституцій – здатність органів влади послідовно виконувати функції відповідно до формалізованих правил;
- ~ соціальні норми та очікування – усталені стандарти поведінки, що регулюють взаємодію між суб'єктами громади та інституціями;
- ~ структуровані соціальні мережі – мережі взаємодії, які створюють механізми передбачуваності, контролю та обміну інформацією.

Комбінація цих елементів формує умови для стабільної соціальної згуртованості та довготривалої адаптивної спроможності громади, забезпечуючи функціонування вертикального соціального капіталу як інтегрованої системи довіри та соціальної взаємодії.

У цьому сенсі горизонтальний соціальний капітал виступає соціальною основою, на якій історична пам'ять укорінюється у повсякденному житті громади. Вона відтворюється не лише через офіційні політики пам'яті, рішення органів влади чи діяльність музеїв і архівів, але й через неформальні практики спілкування, локальні традиції, участь мешканців у комеморативних заходах, волонтерські ініціативи, родинні історії та громадські ритуали. Саме ці горизонтальні зв'язки забезпечують «живий» характер історичної пам'яті, перетворюючи її з формального нарративу на спільно пережитий соціальний досвід.

Таким чином, історична пам'ять є ресурсом одночасно горизонтального і вертикального соціального капіталу. Горизонтальний соціальний капітал забезпечує її соціальне укорінення, повсякденне відтворення та емоційно-ціннісну (Gerbası & Cook, 2008) значущість для членів громади, тоді як вертикальний соціальний капітал забезпечує її інституціоналізацію, нормативне закріплення та включення у публічну політику. Лише поєднання цих двох вимірів дозволяє історичній пам'яті виконувати не лише культурну, але й управлінську функцію – підтримувати соціальну згуртованість, інституційну довіру та довготривалу стійкість територіальної громади.

2.3. Вплив соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальної громади: мобілізація, деформація, редукція

У одному із попередніх підрозділів соціальні трансформації були розглянуті як інституційний контекст формування соціального капіталу територіальних громад, що визначає правила взаємодії, структуру очікувань і можливості для розвитку довіри та участі. Водночас такий підхід потребує подальшого уточнення аналізом не лише умов, але й конкретних ефектів впливу соціальних трансформацій на структуру та функціонування соціального капіталу.

У межах нашого дослідження ми виходимо з того, що соціальні трансформації – зокрема децентралізація, пандемія та повномасштабна війна – не є нейтральним середовищем, але виступають активним чинником перебудови соціального капіталу, змінюючи його структуру, механізми відтворення та функціональні прояви (Gooderham, 2007).. Ці процеси мають неоднорідний і суперечливий характер, що зумовлює необхідність їхнього аналізу крізь призму різноспрямованих ефектів. З огляду на це, у дослідженні пропонується розглядати вплив соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальних громад в трьох взаємопов'язаних аналітичних вимірах: мобілізацію, деформацію та редукцію. Така типологізація дозволяє зафіксувати як конструктивні, так і деструктивні наслідки трансформацій, а також відобразити їхню асиметричну дію на різні компоненти соціального капіталу.

Під мобілізацією тут розуміється активізація горизонтальних зв'язків, зростання солідарності, інтенсифікація взаємодопомоги та розширення неформальних мереж взаємодії, що особливо проявляється в умовах кризових викликів. Натомість деформація соціального капіталу проявляється у зміні його структури, зокрема у послабленні вертикальних зв'язків, персоналізації інституційної довіри та трансформації моделей взаємодії між громадянами і владою. Нарешті, редукція означає звуження окремих компонентів соціального капіталу, передусім зниження рівня участі, обмеження каналів взаємодії та згортання інституціоналізованих практик залучення громадян. Таким чином, аналіз

впливу соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальних громад у межах зазначених трьох вимірів дозволяє не лише зафіксувати зміни у його структурі, але й виявити глибинні механізми його перебудови в умовах сучасних соціально-політичних процесів.

Якщо ендогенний соціальний капітал розглядати як такий, що формується всередині територіальної громади, то соціальні трансформації впливають на нього не абстрактно, а через зміну його базових структурних елементів: соціальних мереж, довіри та інституційної довіри, норм і санкцій, участі, репутаційних ризиків та історичної пам'яті. Саме ці компоненти є тими шляхами, через які децентралізація, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна модифікують на краще чи на гірше внутрішню здатність громади до координації, самоорганізації, взаємодопомоги та взаємодії з владою.

Соціальні мережі є базовою інфраструктурою ендогенного соціального капіталу, оскільки саме в них циркулюють інформація, підтримка, ресурси, зобов'язання та очікування взаємності (Bourdieu, 1986). Соціальні зв'язки виступають важливим фактором розвитку громади у різних вимірах – економічному, культурному та безпековому. Дружні та сусідські мережі формують основу локальної економіки, сприяючи підтримці малого бізнесу, обміну інформацією про ринки, ресурсами та послугами, а також створюючи клімат довіри, необхідний для комерційної активності. У цьому контексті соціальний капітал виступає передумовою і контекстом економічного посилення громади, оскільки взаємопідтримка та кооперація між мешканцями зменшують транзакційні витрати та підвищують ефективність колективних дій (Fukuyama, 1995).

Соціальні трансформації змінюють не лише кількість зв'язків у громаді, але й їхню якість, напрям і функціональне навантаження. У вимірі мобілізації соціальні трансформації, передусім війна та пандемія, стимулюють інтенсифікацію горизонтальних зв'язків, що проявляється у зростанні щільності неформальних мереж взаємодопомоги, волонтерських ініціатив та локальної самоорганізації. Як показує Д. Олдріч, саме локальні мережі стають ключовим ресурсом виживання та відновлення у кризових ситуаціях (Aldrich, 2012). Водночас відбувається

деформація мережевої структури: вертикальні зв'язки слабшають або набувають асиметричного характеру, а відкриті мережі можуть трансформуватися у більш замкнені, що знижує інклюзивність (Putnam, 2000; Woolcock & Narayan, 2000). Редукція проявляється у звуженні міжгрупових (*bridging*) зв'язків, особливо в умовах фізичної ізоляції (пандемія) або територіального «розриву» (міграція, евакуація), наслідком чого є фрагментація соціального простору громади. Водночас перспективною є інституціоналізація мобілізованих мереж інтеграцією громадських ініціатив у формальні механізми управління.

Основна помилка тут полягає в тому, що зростання кількості горизонтальних зв'язків не завжди означає посилення соціального капіталу в цілому. У кризових умовах мережі можуть ставати ситуативними, короткостроковими, емоційно мобілізованими, але при цьому недостатньо інституціоналізованими. Членство громадян у організаціях, асоціаціях, культурних клубах або волонтерських групах посилює участь у громадському житті та процесах місцевого самоврядування. Такі організаційні форми створюють додаткові соціальні канали, в яких інформація, ресурси та досвід поширюються серед мешканців, підвищуючи їхню здатність до колективного прийняття рішень і реалізації спільних ініціатив. Соціальні зв'язки формують не лише горизонтальні, але й вертикальні канали впливу, що дозволяє громадянам взаємодіяти з владою, службами та інституціями, підсилюючи їхню інституційну включеність та довіру до процесів управління. Наслідком цього є асиметрія: горизонтальна солідарність може зростати, тоді як сталі канали взаємодії між громадянами і владою послаблюються. Саме тут виникає можливість переведення кризових мереж взаємодопомоги у сталі форми громадської участі, партнерства і локального співуправління.

Довіра в такому світлі є центральним елементом соціального капіталу, оскільки вона знижує складність соціальної взаємодії та дозволяє акторам діяти в умовах неповної інформації. Соціальні трансформації по-різному впливають на міжособистісну та інституційну довіру. Децентралізація потенційно наближує владу до громадян, створюючи умови для зростання довіри до місцевого самоврядування. Проте це відбувається лише за умови прозорості, підзвітності та

реальної включеності мешканців у процеси ухвалення рішень. Б. Ротштайн підкреслює, що соціальна довіра значною мірою залежить від якості, неупередженості та справедливості інституцій (Rothstein, 2005). Пандемія і війна зміщують фокус довіри з процедурної площини у площину результативності, тобто в кризових умовах громадяни частіше оцінюють владу не за рівнем відкритості процедур, а за здатністю швидко реагувати, забезпечувати безпеку, допомогу, евакуацію, гуманітарну підтримку, стабільність послуг. Це може посилювати так звану легітимність через результат (*output legitimacy*), але водночас зменшувати значення участі, обговорення і процедурної справедливості. Тут буде помилкою персоналізувати інституційну довіру: довіра може концентруватися навколо конкретного міського голови, керівника громади, волонтерського лідера або посадовця, а не навколо інституції як сталої системи правил. Наслідком є нестійкість вертикального соціального капіталу: зміна персоналій або управлінських рішень може швидко руйнувати накопичену довіру. У контексті мобілізації кризові трансформації можуть тимчасово підвищувати міжособистісну довіру (горизонтальний вимір), що відповідає логіці «соціальної солідарності під тиском» (Durkheim, 1982). Водночас деформація проявляється у персоналізації інституційної довіри: довіра зміщується з інституцій на конкретних лідерів, що підтверджується дослідженнями постсоціалістичних суспільств (Mishler & Rose, 2001). У термінах Н. Лумана довіра в умовах невизначеності набуває інструментального характеру, знижуючи складність, але не обов'язково зміцнюючи інституції (Luhmann, 1979). Редукція проявляється у зниженні довіри до процедур, правил і каналів участі. Наслідком цього стає формування «делегованої довіри», орієнтованої на результат (Scharpf, 1999). Перспектива відновлення тут полягає у відновленні процедурної справедливості та стабільності правил; інституціоналізації довіри – тобто формування таких процедур, комунікацій і правил, які роблять довіру менш залежною від окремих осіб (Rothstein, 2011).

Норми та санкції забезпечують передбачуваність поведінки у громаді. Вони визначають, які дії вважаються прийнятними, очікуваними або осуджуваними.

Децентралізація змінює нормативне середовище громади, оскільки посилює відповідальність місцевих акторів за розвиток, управління ресурсами та прийняття рішень. У нормальному інституційному режимі це може сприяти формуванню норм участі, співвідповідальності, локальної ініціативності, але пандемія і війна вводять у громаду надзвичайні норми: пріоритет безпеки, дисципліни, взаємодопомоги, лояльності, терпимості до обмежень (Kononenko, Ivanchenko, Gaivoronska, Khitrova, Semenko & Kuzmin, 2024). Частина цих норм мобілізує громаду, але частина може звужувати простір критики, участі та відкритої комунікації.

Але кризова солідарність може підмінити інституційну нормальність (Habermas, 1996): те, що є виправданим в умовах надзвичайної ситуації, не завжди може залишатися сталою нормою після кризи. Наприклад, закритість рішень, швидке адміністрування, обмеження обговорень можуть бути функціональними під час загрози, але в довгостроковій перспективі знижують довіру і участь. Мобілізаційний ефект проявляється у посиленні норм взаємності, солідарності та взаємодопомоги, які стають неформальними регуляторами поведінки. Проте деформація полягає у зміщенні нормативних орієнтирів: у кризових умовах допускається більша гнучкість або навіть порушення формальних правил задля досягнення колективних цілей. Редукція проявляється у розмиванні санкційних механізмів, особливо формальних, через «перевантаження» інституцій. Наслідком є ризик нормалізації виняткового режиму управління, а способом уникнення цього – поєднання кризової ефективності з процедурністю, підзвітністю та громадським контролем.

Участь є практичним проявом соціального капіталу, оскільки саме в ній мешканці перетворюються з пасивних отримувачів послуг на суб'єктів локального розвитку. Повномасштабна війна ще більше змінила логіку участі: частина громадян перейшла від інституціоналізованої участі до волонтерства, гуманітарної допомоги, донатів, самоорганізації. Це є проявом мобілізації соціального капіталу, однак водночас це може супроводжуватися редукцією саме політико-управлінської участі: люди активно допомагають громаді, але менше беруть участь у формальних

процедурах впливу на місцеву політику. Не варто ототожнювати будь-яку активність з участю: волонтерство і взаємодопомога є важливими формами соціального капіталу, але вони не завжди замінюють участь у прийнятті рішень. Наслідком цього є формування моделі «делегованого управління», коли громадяни підтримують владу в кризі, але не включаються у співуправління. Втім, позитивні наслідки цього – реальні та потенційні – полягають у переведенні мобілізаційної активності у сталі механізми участі після завершення гострої фази кризи (Aldrich & Meyer, 2015). Водночас деформація проявляється у зміщенні участі з інституціоналізованих форм (громадські слухання, консультації) у неформальні канали. Якщо редукція полягає у зниженні системної участі через обмеження комунікації (COVID-19) або пріоритет безпеки (війна), то, як зазначає Р. Патнем, зниження участі підриває довгострокову ефективність демократії (Putnam, 2000). Наслідком є розрив між мобілізаційною активністю і інституційною участю, що призводить до розвитку гібридних форматів участі (онлайн / офлайн), що відновлюють інституційні канали.

Репутаційні ризики є важливим механізмом саморегуляції громади, адже у локальних спільнотах поведінка акторів оцінюється іншими, а довіра або недовіра до них накопичується в повторюваних взаємодіях. Соціальна дія вкорінена в мережах відносин, а отже – поведінка акторів залежить не лише від формальних правил, але й від очікувань, зв'язків і репутації. Тобто репутація в умовах кризи може формуватися не лише на основі реальних дій, але й через інформаційні «хвилі», емоційні оцінки, чутки, конфлікти та фрагментовану комунікацію. Тоді мобілізація проявляється у підвищенні значущості репутації як механізму координації: у кризі зростає роль «надійних» акторів. Деформація ж полягає у прискореній зміні репутаційних оцінок під впливом інформаційних потоків і кризових рішень. На відміну від неї, редукція проявляється у зниженні довгострокових репутаційних ефектів через нестабільність середовища, що відповідає логіці «вбудованості» соціальної дії у мережі (Granovetter, 1985), наслідком чого є нестійкість довіри та підвищення ролі ситуативних оцінок. Це

призводить як до посилення відповідальності локальних акторів, так і до ризиків репутаційної поляризації.

Згадана нами вище історична пам'ять є глибинним культурно-символічним компонентом ендogenous соціального капіталу, формуючи уявлення громади про себе, про спільний досвід, травми, досягнення, конфлікти та символи єдності. В історичній пам'яті громада конструює локальну ідентичність, яка може або посилювати солідарність, або відтворювати лінії поділу. Соціальні трансформації актуалізують історичну пам'ять, а децентралізація посилила інтерес до локальної історії, символіки, ідентичності громад, оскільки новостворені або укрупнені громади потребували спільного наративу. Але повномасштабна війна виступила потужним чинником переосмислення історичної пам'яті, радикально змінюючи символічні орієнтири, актуалізуючи національно-державницькі наративи та витісняючи попередні, інколи суперечливі або фрагментовані інтерпретації минулого. Як зазначає П. Штомпка, у періоди глибоких соціальних змін відбувається «переписування» соціальної пам'яті, коли минуле інтерпретується крізь призму актуальних потреб і викликів (Sztompka, 2004).

У контексті мобілізації історична пам'ять виконує консолідуючу функцію: спільні символи, героїчні наративи, досвід спротиву сприяють формуванню почуття єдності та взаємної відповідальності. Це особливо проявляється у воєнний період, коли пам'ять про попередні етапи боротьби за незалежність інтегрується у сучасні практики солідарності (Aldrich, 2012). Водночас у вимірах деформації історична пам'ять може набувати інструментального характеру, використовуватися для легітимації управлінських рішень або політичних позицій, що призводить до її селективності та потенційної поляризації спільноти. У вимірі ж редукції історична пам'ять зазнає звуження як соціальна практика, зокрема скорочується різноманіття її форм відтворення, послаблюється міжпоколіннева передача досвіду, а локальні історичні наративи частково витісняються домінуючими кризовими сюжетами, що обмежує можливості рефлексивного осмислення минулого. Серед ризиків тут слід виокремити ймовірність міфологізації історичної пам'яті, її політизації та виключення альтернативних

інтерпретацій, що може посилювати внутрішні напруження у громадах, особливо в умовах регіональної різноманітності. Дослідження World Bank вказують, що інклюзивні нарративи пам'яті сприяють підвищенню соціальної згуртованості, тоді як ексклюзивні – навпаки, поглиблюють соціальні розриви (World Bank, 2018).

Водночас перспективи розвитку історичної пам'яті як компонента соціального капіталу пов'язані з її інституціоналізацією у локальних практиках: створенням просторів пам'яті, підтримкою локальних історичних ініціатив, інтеграцією історичної освіти у громадське життя. За умови відкритого, плюралістичного підходу історична пам'ять може стати ресурсом довіри, ідентичності та довгострокової стійкості громади, сприяючи не лише мобілізації у кризові періоди, але й формуванню узгоджених моделей розвитку у посткризовій перспективі.

На рівні окремих структурних елементів вплив соціальних трансформацій проявляється у фрагментації соціальних мереж, зростанні значущості неформальних зв'язків, трансформації довіри від інституційної до персоналізованої, послабленні формальних норм і санкцій, редукції участі у процедурах прийняття рішень та вибірковому відтворенні історичної пам'яті. Така конфігурація створює специфічну модель соціального капіталу, в якій домінують мобілізаційні та адаптивні функції, тоді як інтегративна і регулятивна функції зазнають ослаблення (Kizilova & Haerpfer, 2016).

Подальша перспектива цієї деформації залежить від того, чи буде відновлено інституційний баланс між ефективністю та процедурністю. У разі відсутності цілеспрямованих управлінських та інституційних заходів існує ризик закріплення «гібридної» моделі соціального капіталу, для якої характерними є висока горизонтальна солідарність за низьким рівнем інституційної довіри та обмеженої участі у формальних механізмах управління. Це, своєю чергою, породжує цілу низку системних проблем: ерозію підзвітності влади, зниження якості прийняття рішень, обмеження можливостей громадян впливати на розвиток громади, а також зростання залежності від неформальних практик і персональних зв'язків.

На рівні якості життя громадян ці процеси мають безпосередні наслідки. З одного боку, мобілізація соціального капіталу підвищує здатність громади до

виживання у кризових умовах, забезпечує швидке реагування на виклики, підтримку вразливих груп та розвиток взаємодопомоги. З іншого боку, деформація і редукація підривають довгострокову якість життя: знижується передбачуваність і стабільність соціального середовища, обмежується доступ до справедливих і прозорих механізмів розподілу ресурсів, послаблюється довіра до інституцій, що негативно впливає на відчуття безпеки, соціальної справедливості та можливостей самореалізації.

Таким чином, ключовим викликом стає інституційне «повернення до нормальності», яке передбачає не відмову від мобілізаційного потенціалу соціального капіталу, а його інтеграцію у стабільні, прозорі та інклюзивні механізми управління. Лише за таких умов соціальний капітал територіальної громади може трансформуватися з ресурсу кризового виживання у ресурс сталого розвитку, безпосередньо підвищуючи якість життя громадян і управлінську спроможність громади.

Висновки до розділу 2

Комплексний аналіз динаміки соціального капіталу територіальних громад у контексті сучасних соціальних трансформацій дав можливість обґрунтувати механізми його формування, зміни та функціонування як ключового ресурсу соціальної стійкості й управлінської спроможності.

По-перше, встановлено, що соціальний капітал територіальної громади формується передусім як ендогенний процес і феномен, тобто як результат внутрішньої взаємодії соціальних акторів, мереж, норм і практик, що відтворюються у повсякденному житті спільноти. Ендогенізація соціального капіталу означає, що його джерела локалізовані не лише у формальних інституційних механізмах, але й у неформальних структурах – міжособистісних зв'язках, практиках взаємодопомоги, локальних ідентичностях і спільному досвіді. У цьому сенсі територіальна громада виступає як соціальне середовище, у межах якого соціальний капітал акумулюється, відтворюється та трансформується через поєднання горизонтальних і вертикальних взаємодій. Важливим є те, що цей

процес має кумулятивний характер: накопичення довіри, норм взаємності та досвіду кооперації створює передумови для подальшого зміцнення соціального капіталу, тоді як їх руйнування призводить до його ерозії.

По-друге, доведено, що соціальні трансформації – зокрема децентралізація, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна – мають асиметричний і суперечливий вплив на структуру соціального капіталу територіальних громад. У цьому контексті виокремлено три основні типи трансформаційних процесів: мобілізацію, деформацію та редукцію. Мобілізаційний ефект найбільш виразно проявляється у сфері горизонтальних соціальних зв'язків. У кризових умовах спостерігається інтенсифікація міжособистісної взаємодії, розвиток волонтерських практик, посилення локальної солідарності та взаємопідтримки. Горизонтальний соціальний капітал демонструє високу адаптивність, забезпечуючи швидку мобілізацію ресурсів, координацію дій і підтримку вразливих груп населення.

Водночас вертикальний соціальний капітал зазнає більш складних трансформацій. З одного боку, кризові обставини можуть тимчасово підвищувати довіру до місцевої влади як до центру координації дій. З іншого боку, спостерігаються процеси його деформації, що проявляються у персоналізації довіри, зниженні значущості формальних процедур, обмеженні участі та зростанні дистанції між громадянами й інституціями. У ряді випадків це супроводжується редукцією вертикальних зв'язків – звуженням каналів комунікації, зниженням передбачуваності інституційної поведінки та фрагментацією інституційної довіри.

Також встановлено принципову відмінність у динаміці горизонтального та вертикального соціального капіталу: якщо перший у кризових умовах схильний до посилення (мобілізації), то другий – до трансформації, що поєднує елементи тимчасового зміцнення, структурної деформації та часткової редукції. Це підтверджує гіпотезу про асиметричний характер їхнього розвитку в умовах соціальних змін.

По-третє, обґрунтовано, що довіра виступає інтегративним механізмом, який поєднує соціальні мережі та інституційні структури у єдину систему соціального капіталу. Довіра розглядається як системна характеристика соціальної взаємодії,

що виконує низку ключових функцій: координаційну (забезпечення узгодженості дій), редукції невизначеності (зниження соціальної складності), легітимаційну (визнання рішень влади), інтегративну (підтримка соціальної згуртованості) та трансляційну (перенесення соціальних ресурсів у сферу публічного управління).

Джерела довіри у територіальній громаді показані як такі, що мають подвійний характер: з одного боку, вони формуються у межах міжособистісних взаємодій (горизонтальна довіра), а з іншого – у процесі функціонування інституцій (вертикальна, або інституційна довіра). Її проявами є готовність до кооперації, участь у колективних діях, прийняття управлінських рішень та підтримка інституційних правил.

Ключовим результатом дослідження є висновок, що довіра виступає не лише складовою соціального капіталу, але і його базовим індикатором, який відображає рівень інтеграції соціальних зв'язків і інституційних структур у громаді. Саме через довіру соціальний капітал набуває функціональної здатності забезпечувати ефективну координацію, управління та соціальну стійкість. Водночас у кризових умовах відбувається зміщення від інституційної до міжособистісної довіри, що створює ризики для довгострокової стабільності вертикального соціального капіталу.

Отже, соціальний капітал територіальних громад є динамічною, ендогенно сформованою системою, яка трансформується під впливом соціальних змін, демонструючи асиметричну динаміку горизонтальних і вертикальних зв'язків. Довіра в цій системі виступає ключовим інтегративним механізмом і водночас індикатором її якості, визначаючи здатність громади до адаптації, самоорганізації та ефективного функціонування в умовах невизначеності.

РОЗДІЛ 3. ПРОЯВИ, [ДИС]ФУНКЦІЇ ТА ПРАКТИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

3.1. Соціальний капітал територіальних громад в Україні в умовах соціальних змін: виміри, тенденції, особливості (на прикладі Кременчуцької та Харківської громад)

Дослідження вертикального соціального капіталу територіальних громад здійснювалося з метою перевірки висунутих у роботі гіпотез (див. розділи 1-2) щодо трансформації інституційної довіри, змін моделей взаємодії між громадянами та органами місцевого самоврядування, а також визначення впливу цих процесів на управлінську спроможність громад у кризових та посткризових умовах.

Методологічною основою дослідження, нагадаємо, стало поєднання структурного, реляційного та інституційного підходів до аналізу соціального капіталу, що дозволяє розглядати вертикальний соціальний капітал як багатовимірну систему відносин, норм і практик взаємодії між громадянами та владними інституціями (цілком в синтетичній логіці П. Бурдьє (Bourdieu, 1986), Н. Лумана (Luhmann, 1979) та інших сучасних соціологів). Такий підхід забезпечує можливість комплексного аналізу як формальних інституційних характеристик (легітимність, підзвітність, прозорість), так і неформальних аспектів взаємодії (довіра, очікування, поведінкові установки).

У межах дослідження вертикальний соціальний капітал операціоналізується через сукупність взаємопов'язаних індикаторів, що відображають ключові компоненти цього явища:

- рівень інституційної довіри до органів місцевого самоврядування;
- сприйняття легітимності та справедливості управлінських рішень (що, помітимо, узгоджується не тільки з класичними концепціями влади та легітимності (Weber, 1978; Habermas, 1996), але і з сучасними концепціями справедливості як субстрату суспільної тканини (Rawls, 1971; Walzer, 1983; Boltanski & Thévenot, 2006);
- оцінку відкритості та прозорості управлінських процесів;

- рівень залученості громадян до формальних і неформальних практик участі (що, зауважимо, теж цілком укладається в домінуючий соціологічний дискурс включення, виключення, визнання (Honneth, 1995; Taylor, 1994; Butler, 2004));

- ефективність каналів зворотного зв'язку між владою та населенням, цілком в логіці системної теорії (Luhmann, 1995; Habermas, 1984; Onyx & Bullen, 2001).

Таким чином, як бачимо, отримана нами модель цілком верифікується провідними та класичними напрацюваннями соціології.

Водночас вертикальний соціальний капітал розглядається у взаємозв'язку з повсякденними практиками соціальної взаємодії у громаді, зокрема у зв'язку з характером міжособистісних зв'язків, рівнем взаємної довіри між мешканцями, готовністю до кооперації та взаємодопомоги – ця операціоналізація, зауважимо, добре вкладається в розуміння повсякденності класиками соціології (Berger & Luckmann, 1966). Такі практики формують соціальне середовище, в якому функціонують інституції влади, і можуть як підсилювати, так і компенсувати або, навпаки, обмежувати ефективність вертикальних зв'язків. Зокрема, у випадках недостатньої інституційної довіри зростає роль неформальних мереж взаємодії, заснованих на особистих контактах, що частково заміщують офіційні канали комунікації з владою (Paldam, 2000). Водночас високий рівень міжособистісної довіри та кооперації створює сприятливі умови для формування партнерських відносин між громадянами та ОМС, сприяючи зміцненню вертикального соціального капіталу.

Емпірична база дослідження сформована на основі використання змішаної стратегії, що передбачає поєднання кількісних і якісних методів збору та аналізу даних (Bryant & Peck, 2006). Такий підхід дозволяє не лише зафіксувати структурні характеристики вертикального соціального капіталу, але й розкрити їхнє змістовне наповнення в контексті реальних управлінських практик.

Для початку вимірювання вертикального соціального капіталу територіальної громади найважливішим є чітке визначення його компонентів та відповідно об'єктів виміру (Creswell & Creswell, 2018; Ashton et al., 2020). Вертикальний соціальний капітал характеризується якістю відносин між громадянами та

органами влади, рівнем інституційної довіри, сприйняттям легітимності управлінських рішень та здатністю громади до координації колективних дій (див. Розділ 1). У цьому контексті до основних компонентів, які підлягають оцінці, належать:

- інституційна довіра, що відображає довіру громадян до місцевих органів влади та державних служб;
- сприйняття легітимності рішень, яке включає оцінку прозорості, справедливості та підзвітності управлінських дій;
- громадянська участь у прийнятті рішень, зокрема через участь у громадських слуханнях та консультаціях;
- ефективність каналів взаємодії між владою та населенням, що охоплює зворотній зв'язок та доступність інформації.

Другим важливим етапом є вибір методів збору даних, який є адаптованим до локального контексту. Для оцінки вертикального соціального капіталу зазвичай застосовують:

- опитування громадян, що дозволяють виміряти довіру, сприйняття легітимності рішень та готовність до участі;
- інтерв'ю з представниками органів влади, які надають інформацію про існуючі механізми комунікації та координації до;
- експертні опитування посередників – акторів, які з'єднують громадян із владою;
- аналіз офіційних документів та публічних даних, що включає статистику участі у громадських ініціативах, кількість звернень та доступність інформації;
- у разі необхідності – соціометричні (для побудування мапи інституційних «вузлів довіри», яка дозволяє виявити центри та периферію вертикальних зв'язків) або мережеві методи (SNA), які дозволяють оцінити структуру та якість вертикальних зв'язків. За допомогою SNA можна оцінити: 1) центральність органів влади, що показує, наскільки вони є ключовими акторами у взаємодії з громадою; 2) щільність мережі, яка відображає інтенсивність і сталість вертикальних зв'язків;

3) асиметрію зв'язків, що дозволяє виявити домінування односторонньої комунікації; 4) наявність посередників – акторів, які з'єднують громадян із владою.

Третій етап полягає у визначенні конкретних індикаторів та шкал виміру. Наприклад, рівень довіри до місцевої влади можна оцінювати за шкалою Лайкерта від «повністю не довіряю» до «повністю довіряю», легітимність рішень – через оцінку прозорості та справедливості процедур, громадянську участь – через кількість участі у консультаціях і ініціативах, а ефективність комунікаційних каналів – через наявність і доступність зворотного зв'язку та швидкість реакції влади на звернення. За допомогою цих індикаторів можна сформувати композитний індекс вертикального соціального капіталу, що дозволяє порівнювати рівень його розвитку у різні періоди та між громадами (Fricker et al., 2019).

Не менш важливим є етап пілотного тестування та адаптації інструментів збору даних, що забезпечує коректність анкет, зрозумілість запитань та відповідність методики місцевим умовам, зокрема у воєнний час, коли доступ до респондентів може бути обмеженим. Пілотне опитування дозволяє перевірити адекватність шкал, адаптувати питання та визначити оптимальні способи збору даних, включно з дистанційними або онлайн-методами (Ragas & Culp, 2014).

На основі отриманих даних виникає можливість оцінити поточний рівень вертикального соціального капіталу, виявити проблемні зони у взаємодії влади та громадян, простежити вплив соціально-політичних трансформацій на інституційну довіру та ефективність управління, а на підставі цього – розробляти рекомендації щодо підтримки та зміцнення вертикального соціального капіталу, включаючи заходи з підвищення прозорості, розвитку каналів комунікації та формування програм громадської участі.

Таким чином, вимірювання вертикального соціального капіталу базується на системному підході до наукового дослідження, який поєднує визначення компонентів, використання комбінованих методів збору даних, опис індикаторів та шкал, пілотне тестування і підготовку аналітичної бази для формування практичних рекомендацій. Такий підхід забезпечує наукову обґрунтованість

оцінки, дає змогу отримати достовірні дані та створює підґрунтя для підвищення ефективності управління та якості життя в територіальній громаді (Boudon, 2019).

Дослідження вертикального соціального капіталу територіальних громад було проведене на матеріалі двох українських міст – Харкова та Кременчука, що зумовлено як їхньою ілюстративністю для аналізу трансформацій у системі місцевого самоврядування, так і відмінностями у соціально-економічному, безпековому та інституційному контекстах функціонування громад. Вибір саме цих міст має аналітичне обґрунтування. Харків є одним із найбільших індустріальних і наукових центрів України, мегаполісом зі складною соціальною структурою, розвиненою інфраструктурою, високою щільністю населення та значним рівнем урбанізації. Водночас його специфіка визначається його тривалим перебуванням у зоні впливу безпекових ризиків, починаючи з 2014 року, що зумовило раннє включення міста у процеси прийому та інтеграції ВПО. У попередні роки Харків став одним із ключових центрів розміщення переселенців зі сходу України, що сформувало відповідний інституційний досвід та практики взаємодії між владою і новими групами населення (Weihmayer, 2024). Після початку повномасштабної війни у 2022 році ці процеси набули нової інтенсивності: місто, попри значні руйнування та постійні безпекові загрози, знову прийняло значну кількість ВПО (за різними оцінками – сотні тисяч осіб у різні періоди (Koshliak, 2022), що суттєво ускладнило соціальну структуру громади та підвищило навантаження на інституції місцевого самоврядування. Такі обставини безпосередньо впливають на характер формування вертикального соціального капіталу, зокрема через необхідність адаптації управлінських практик, підтримання довіри в умовах високої невизначеності та забезпечення координації між різними соціальними групами.

Натомість Кременчук є середнім за розміром індустріальним містом із більш стабільною соціальною структурою, розвиненим промисловим сектором і відносно меншою щільністю соціальних взаємодій. У контексті воєнних подій Кременчук також виконував функцію приймаючої громади для ВПО, хоча масштаби цих процесів були суттєво меншими порівняно з Харковом (десятки тисяч осіб (Kruk,

2024), що зумовило інший рівень соціального навантаження на місцеву інфраструктуру та інституції. Водночас місто зазнало впливу воєнних дій, зокрема через ракетні удари по об'єктах критичної інфраструктури (Telegraf, 2022), що актуалізувало питання безпеки, довіри до влади та ефективності управлінських рішень у кризових умовах.

Таким чином, обидві громади мають досвід функціонування в умовах децентралізації та кризових трансформацій, однак відрізняються за масштабом, інтенсивністю безпекових викликів, обсягом міграційних потоків та рівнем соціальної складності. Також обидві громади об'єднує індустріальний характер економіки, значна частка зайнятості у виробничому секторі, відрізняючись за рівнем урбанізації та соціальною динамікою. Це дозволяє розглядати їх як кейси для порівняння (транс)формування вертикального соціального капіталу в українських ОТГ.

Емпіричне дослідження вертикального соціального капіталу територіальних громад передбачало використання структурованого анкетного опитування населення та напівструктурованих експертних інтерв'ю. Інструментарій дослідження було розроблено з урахуванням необхідності комплексної операціоналізації ключових компонентів вертикального соціального капіталу – інституційної довіри, сприйняття легітимності управлінських рішень, громадянської участі та ефективності каналів взаємодії між владою і населенням. Загальний обсяг вибірки склав 404 респонденти, з яких 204 – мешканці Кременчуцької територіальної громади та 200 – мешканці Харківської територіальної громади. До дослідження були залучені особи віком від 18 до 60 років. Гендерна структура вибірки характеризується переважанням жінок (76%), що може бути пов'язано як із більшою готовністю жінок брати участь у соціологічних опитуваннях, так і з особливостями онлайн-формату збору даних. Відбір респондентів здійснювався із використанням інструментів таргетованої реклами у соціальних мережах, зокрема Facebook та Instagram. Такий підхід дозволив оперативно охопити широку аудиторію респондентів у різних громадах, з урахуванням обмежень, пов'язаних із воєнним станом та безпековими ризиками,

а також обмежень використання цих мереж та часу розміщення таргетованої реклами.

Перший блок анкети був спрямований на оцінку впливу кризових факторів, зокрема воєнного стану, пандемії та інших надзвичайних ситуацій, на соціальний капітал територіальної громади. У межах цього блоку застосовувалися переважно порядкові шкали типу «так-скоріше так-важко відповісти-скоріше ні-ні», що дозволяють фіксувати ступінь згоди респондентів із твердженнями щодо трансформацій довіри, взаємодії та кооперації в умовах кризи. Окрім того, використовувалися питання з вибором одного або кількох варіантів відповіді із запропонованого переліку (номінальні шкали), що дало змогу ідентифікувати конкретні прояви впливу кризових явищ (наприклад, зростання взаємодопомоги, зниження довіри до інституцій, активізація волонтерських практик тощо). Таке поєднання шкал забезпечує як фіксацію інтенсивності змін, так і їхнє змістовне наповнення (Fuller, 1991).

Другий блок був присвячений вимірюванню рівня інституційної довіри до ОМС, державних інституцій та їхніх представників. У цьому випадку основним інструментом виступала п'ятибальна шкала Лайкерта, яка дозволяє оцінити ступінь довіри респондентів у континуумі від повної недовіри до повної довіри. Використання саме цього типу шкали є доцільним, оскільки довіра є латентною соціально-психологічною характеристикою, що найкраще вимірюється через градуйовані оцінки ставлення, а також можливістю подальшого поглибленого та багатовимірного аналізу з використанням складних математичних методів (Cohen & Wartofsky, 1983). Такий підхід забезпечує можливість подальшого кількісного аналізу, зокрема обчислення середніх значень та виявлення кореляційних зв'язків.

Третій блок анкети охоплював питання, пов'язані зі сприйняттям справедливості, прозорості та підзвітності управлінських рішень органів влади. У цьому блоці було поєднано два типи шкал. З одного боку, застосовувалася шкала Лайкерта для оцінки рівня згоди з твердженнями (наприклад, щодо прозорості процедур прийняття рішень або рівного ставлення до різних груп населення), що дозволяло зафіксувати суб'єктивні оцінки респондентів. З іншого боку,

використовувалися питання з обмеженим множинним вибором (не більше трьох варіантів із запропонованого переліку), які мали на меті виявлення найбільш значущих, на думку респондентів, проблем або характеристик управлінських процесів. Така комбінована стратегія дозволяє поєднати інтенсивність кількісної оцінки з якісним визначенням пріоритетів.

Четвертий блок був спрямований на аналіз участі громадян у процесах управління та включав різні типи запитань, що відображають як фактичну, так і потенційну залученість. Зокрема, використовувалися ди- та трихотомічні номінальні шкали («так», «ні», «складно відповісти») для фіксації факту участі у тих чи інших формах громадської активності (громадські слухання, консультації, електронні петиції тощо). В подальшому для багатовимірного аналізу ці шкали можуть бути проінтерпретовані як дихотомічні. Для оцінки готовності до участі та ставлення до неї застосовувалася шкала Лайкерта. Додатково використовувалися питання з вибором одного або кількох варіантів відповіді, що дозволяло конкретизувати форми участі та канали взаємодії. Такий підхід забезпечує багатовимірне вимірювання громадянської участі як поведінкового та установочного феномену.

П'ятий блок анкети був присвячений дослідженню каналів комунікації між владою та населенням, а також ефективності зворотного зв'язку. Подібно до попереднього блоку, тут застосовувалося поєднання кількох типів шкал. Номінальні шкали («так», «ні», «складно відповісти») використовувалися для визначення факту користування певними каналами комунікації або отримання відповіді від органів влади. Шкала Лайкерта дозволяла оцінити задоволеність якістю комунікації, доступністю інформації та швидкістю реагування. Питання з вибором варіантів відповідей давали змогу визначити найбільш поширені та ефективні, на думку респондентів, канали взаємодії (офіційні сайти, соціальні мережі, особисті звернення тощо). Це дозволяє комплексно оцінити як структурні, так і перцептивні аспекти комунікації.

Нарешті, шостий блок анкети мав на меті збір соціально-демографічної інформації про респондентів і включав питання щодо віку, статі, рівня освіти,

зайнятості та типу населеного пункту проживання. У цьому блоці використовувалися номінальні та порядкові шкали. Зокрема, стать, тип зайнятості та тип населеного пункту вимірювалися номінальними шкалами, тоді як вік у вигляді вікових категорій та рівень освіти – порядковими. Отримані дані забезпечують можливість подальшої стратифікації вибірки та аналізу відмінностей у показниках вертикального соціального капіталу залежно від соціально-демографічних характеристик.

Таким чином, структура анкети та використання різних типів шкал були зумовлені необхідністю адекватного вимірювання як об'єктивних характеристик участі та взаємодії, так і суб'єктивних оцінок, установок і сприйняття респондентів. Поєднання номінальних, порядкових та інтервальних вимірів забезпечило методологічну валідність інструментарію та створило підґрунтя для застосування широкого спектра методів кількісного аналізу.

Загальна кількість питань анкети становила 54 позиції, що забезпечило достатню глибину вимірювання при збереженні прийняттого рівня навантаження на респондентів. Переважна частина запитань була закритого типу, що забезпечувало можливість кількісного аналізу, однак анкета також містила і окремі напіввідкриті питання для фіксації додаткових пояснень і коментарів.

Обробка та аналіз кількісних даних дослідження здійснювалися із застосуванням комплексу методів математичної статистики, що дозволило не лише описати емпіричні розподіли показників, але й виявити структурні зв'язки між ключовими компонентами вертикального соціального капіталу, а також оцінити їхній вплив на управлінську спроможність територіальних громад.

На аналітичному етапі дослідження було застосовано кореляційний аналіз, спрямований на виявлення статистично значущих зв'язків між основними змінними. Вибір конкретного коефіцієнта кореляції (Пірсона або Спірмена) визначався типом шкал вимірювання та характером розподілу даних. Зокрема, коефіцієнт Пірсона використовувався для аналізу зв'язків між інтервальними змінними або шкалами, які наближені до інтервального рівня, тоді як коефіцієнт Спірмена застосовувався для порядкових змінних або у випадках відхилення

розподілу від нормального (Bühl, 2021; Field, 2018). Використання кореляційного аналізу дозволило емпірично перевірити гіпотези щодо взаємозв'язку між рівнем інституційної довіри та громадянською участю, довірою та використанням неформальних мереж взаємодії, а також між сприйняттям легітимності управлінських рішень і оцінкою ефективності діяльності органів місцевого самоврядування. Отримані результати дали змогу встановити напрям і силу зв'язків, а також визначити, які саме компоненти вертикального соціального капіталу є взаємопов'язаними найбільшою мірою.

З метою поглиблення аналітичних висновків та переходу від виявлення зв'язків до оцінки впливу було застосовано регресійний аналіз (Zöfel, 2003). У межах побудованих моделей окремі компоненти вертикального соціального капіталу, зокрема рівень інституційної довіри, сприйняття відкритості та прозорості влади, а також ефективність комунікаційних каналів, розглядалися як незалежні змінні. Залежною змінною виступали інтегральні оцінки управлінської спроможності, сформовані на основі агрегування відповідних індикаторів. Такий підхід дозволив оцінити внесок кожного з факторів у пояснення варіації залежної змінної, а також визначити відносну значущість окремих компонентів вертикального соціального капіталу у формуванні ефективного управління.

Застосування зазначених методів у сукупності забезпечило комплексний аналіз кількісних даних, що поєднує опис, виявлення статистичних зв'язків, оцінку впливу та структурну типологізацію. Це, своєю чергою, створює надійну емпіричну основу для інтерпретації результатів дослідження та формулювання обґрунтованих висновків щодо ролі вертикального соціального капіталу у забезпеченні управлінської спроможності територіальних громад.

Якісний компонент дослідження представлений експертними інтерв'ю з представниками органів місцевого самоврядування. У додатку 2 представлено гайд опитування експертів ОМС, а в додатку 4 – характеристика експертної вибірки. У кожній громаді було опитано по п'ять експертів, загалом – 10 осіб. До складу експертної групи увійшли посадові особи, які займають керівні позиції у структурі ОМС, зокрема директори департаментів та заступники міських голів. Важливим

критерієм відбору експертів був тривалий стаж роботи (не менше 7 років), що забезпечує їхню обізнаність як із докризовими моделями функціонування інституцій, так і з трансформаціями, спричиненими кризовими процесами. Основна увага приділялася представникам соціального блоку та профільним управлінцям, безпосередньо залученим до взаємодії з населенням. Водночас спеціалісти нижчого рівня не включалися до вибірки з огляду на високу плинність кадрів, що ускладнює отримання релевантних, надійних та репрезентативних експертних оцінок.

Основними тематичними напрямками інтерв'ю виступали: оцінка рівня довіри громадян до органів влади; характеристика існуючих каналів взаємодії з населенням; зміни у практиках управління в умовах кризи; роль неформальних мереж у комунікації; проблеми та обмеження у формуванні партнерських відносин між владою і громадою. Такий підхід дозволив отримати глибші інтерпретації кількісних результатів та виявити латентні аспекти функціонування вертикального соціального капіталу. Процедура аналізу якісних даних передбачала кодування текстових матеріалів, виділення ключових категорій та узагальнення повторюваних смислових патернів (Braun & Clarke, 2006; Phillips & Jørgensen, 2002).

Це дозволило виявити типові управлінські практики, інституційні бар'єри та неформальні механізми взаємодії, що не завжди відображаються у кількісних показниках.

З метою урівноваження позицій представників ОМС та громадян, зафіксованих у кількісному дослідженні, додатково було проведено пілотажні напівструктуровані інтерв'ю з представниками громадського сектору (керівниками громадських організацій, волонтерами, громадськими активістами). Необхідність такого етапу була зумовлена прагненням отримати збалансоване бачення процесів формування вертикального соціального капіталу, оскільки представники громадського сектору займають проміжне положення між владою та населенням і безпосередньо залучені до практик взаємодії між ними. Загалом було проведено 6 інтерв'ю, і їхні результати засвідчили, що громадський сектор виступає важливим посередником між населенням та владою, особливо в умовах кризових викликів.

Водночас респонденти звертали увагу на нерівномірність комунікації з органами влади, залежність ефективності взаємодії від особистих контактів та недостатню інституціоналізацію окремих механізмів громадської участі. Отримані результати мають пілотажний характер і не претендують на репрезентативність, проте підтверджують доцільність подальшого поглибленого дослідження ролі громадського сектору як важливого елемента формування та відтворення вертикального соціального капіталу територіальних громад. Орієнтовний гайд опитування у додатку 3.

Застосування комплексного підходу до збору та аналізу даних забезпечило можливість багатовимірного дослідження вертикального соціального капіталу та підвищило валідність отриманих результатів, дозволивши поєднати статистичну узагальненість із глибинним розумінням управлінських процесів в ОТГ.

Якісний компонент дослідження вертикального соціального капіталу територіальних громад в ході власне дослідження було розширено за рахунок застосування комплексу взаємодоповнюючих та менш формалізованих методів, що дозволяють поглиблено проаналізувати не лише задекларовані установки респондентів, але й реальні практики взаємодії, приховані смисли та інтерпретації соціального досвіду. Окрім експертних інтерв'ю та анкетного опитування громадян, у дослідженні було використано включене спостереження, аналіз документів, нарративний аналіз, а також метод кейс-стаді.

Включене спостереження застосовувалося як один із ключових польових методів збору якісної інформації (Phillips & Jørgensen, 2002). Специфіка його використання у даному дослідженні зумовлена тим, що сама дослідниця є посадовою особою ОМС, що забезпечує безпосередній доступ до управлінських процесів та повсякденних практик взаємодії між владою і громадянами. У цьому контексті включене спостереження набуває характеру природного польового спостереження, за якого фіксується поведінка акторів у їхньому звичному середовищі без штучного втручання у перебіг подій. Такий підхід дозволяє мінімізувати вплив дослідника на досліджуване середовище та уникнути ефекту

соціальної бажаності, характерного для опитувань, забезпечуючи більш достовірну фіксацію реальних управлінських і комунікаційних практик.

Застосування включеного спостереження є методологічно обґрунтованим у дослідженнях соціального капіталу, оскільки значна частина відповідних процесів має неформальний, латентний характер і не завжди усвідомлюється або вербалізується самими учасниками. Фіксація таких аспектів, як характер міжособистісної взаємодії у структурі органів влади, неформальні канали комунікації, рівень відкритості посадових осіб, реакції на звернення громадян, дозволяє отримати емпіричні дані, що доповнюють результати кількісного аналізу. У підсумку цей метод забезпечує виявлення розривів між формально задекларованими та фактичними практиками, а також дозволяє ідентифікувати інституційні бар'єри та ресурси розвитку вертикального соціального капіталу.

Аналіз документів та контент-аналіз були використані для дослідження інституційного та дискурсивного вимірів функціонування місцевого самоврядування. У межах цього підходу здійснювався аналіз офіційних документів органів влади (рішень, програм, звітів, протоколів), а також публічних комунікацій (офіційні вебресурси, соціальні мережі, медійні матеріали). Контент-аналіз дозволив виявити домінуючі смислові акценти, риторичку відкритості / закритості влади, способи представлення громадянської участі, а також пріоритети управлінської діяльності. Застосування цього методу є доцільним, оскільки він забезпечує можливість співвіднесення формально задекларованих інституційних характеристик із реальними оцінками та досвідом громадян.

Наративний аналіз було спрямовано на дослідження суб'єктивного досвіду та інтерпретацій учасників взаємодії. У центрі уваги тут були індивідуальні історії, що відображають досвід взаємодії з органами влади, участі у громадському житті та адаптації до кризових умов. Аналіз наративів дозволив виявити, як респонденти (експерти) осмислюють довіру, справедливість та ефективність управління, а також які чинники визначають їхню готовність до взаємодії з владою. Це забезпечує глибше розуміння механізмів формування або ерозії вертикального соціального капіталу на рівні повсякденних практик.

Нарешті, метод кейс-стаді було використано для поглибленого аналізу двох конкретних територіальних громад як цілісних соціально-управлінських систем. У межах дослідження такими кейсами виступили дві громади (див. вище), що відрізняються за масштабом, соціальною структурою та рівнем впливу кризових факторів. Вибір громад різного масштабу був зумовлений прагненням реалізувати контрастне порівняння, який дозволяє дослідити особливості формування та функціонування вертикального соціального капіталу в різних соціальних контекстах. У цьому випадку відмінності у чисельності населення, рівні урбанізації та складності управлінських процесів розглядалися як важлива аналітична умова для виявлення як універсальних, так і контекстно специфічних закономірностей взаємодії громадян та ОМС. Застосування кейс-стаді дозволило інтегрувати результати кількісного та якісного аналізу в межах конкретних контекстів, простежити особливості формування вертикального соціального капіталу у різних умовах, а також виявити специфіку управлінських практик і моделей взаємодії.

Ще один вимір методологічної доцільності використання кейс-стаді полягає у можливості глибокого та контекстуалізованого аналізу складних соціальних явищ, які не можуть бути повністю пояснені лише за допомоги узагальнених статистичних показників. Він дозволяє врахувати вплив локальних факторів, зокрема безпекового середовища, міграційних процесів, інституційної спроможності та соціальної структури громади, на формування довіри та взаємодії між владою і населенням. У результаті застосування цього методу формується цілісне уявлення про механізми функціонування вертикального соціального капіталу у конкретних громадах, а також виявляються типові та відмінні риси його трансформації.

Польовий етап дослідження було проведено у лютому-березні 2026 року. Вибір цього періоду має значення для інтерпретації результатів, оскільки він відноситься до етапу відносної стабілізації соціально-політичної ситуації в країні та громадах після тривалого періоду інтенсивних кризових потрясінь, пов'язаних із повномасштабною війною. Це часткова адаптація населення та інституцій до нових умов функціонування, що дозволяє зафіксувати не лише гострі реакції на

кризу, але й більш стійкі тенденції у трансформації довіри, моделей взаємодії та управлінських практик. Крім того, цей період характеризується поєднанням залишкових кризових ефектів та поступового відновлення інституційної діяльності, що створює можливість аналізу як деградаційних, так і відновлювальних процесів у структурі вертикального соціального капіталу.

Таким чином, обрана дослідницька стратегія, що поєднує порівняльний аналіз двох різних за характеристиками територіальних громад, використання кількісних і якісних методів, а також врахування специфіки кризового контексту, дозволяє отримати комплексне уявлення про особливості формування та трансформації вертикального соціального капіталу в сучасних умовах розвитку ОТГ. Визначені часові рамки дослідження та обрана методологічна стратегія дозволяють не лише теоретично окреслити закономірності змін, але й емпірично зафіксувати їх у повсякденних управлінських практиках, моделях взаємодії та поведінкових установках громадян. У цьому контексті особливого значення набуває аналіз включеного спостереження як інструменту виявлення латентних механізмів функціонування соціального капіталу, які не завжди відображаються у кількісних показниках, але визначають реальну логіку взаємодії у громаді.

Аналіз результатів включеного спостереження дозволяє виявити комплекс взаємопов'язаних причинно-наслідкових залежностей, які пояснюють низький рівень громадянської участі у Кременчуцькій громаді в умовах тривалих кризових трансформацій. Зокрема, зафіксована відсутність інтересу громадян до участі в управлінні не є ізольованим явищем або проявом апатії, а, як засвідчують результати кейс-стаді, виступає результатом структурного поєднання кількох факторів: виходу базових потреб на перші місця серед пріоритетів, незавершеності інституційних реформ, суперечності між децентралізацією і фактичною централізацією управління, а також глибоких соціокультурних трансформацій.

Передусім, ключовою причиною зниження участі є зміщення пріоритетів громадян у бік базових потреб. В умовах війни та попередніх криз (зокрема пандемії) громади зосереджуються на забезпеченні базової безпеки та життєстійкості: функціонування критичної інфраструктури, енергозабезпечення,

облаштування укриттів, підтримки соціальних інституцій. За таких умов участь у прийнятті рішень, яка належить до найвищих рівнів соціальної активності, об'єктивно відходить на другий план. Це створює пряму залежність: зростання безпекових ризиків зумовлює зниження громадянської участі, що підтверджується як емпіричними даними, так і теоретичними моделями громадянської поведінки.

Водночас важливим є те, що відсутність участі пов'язана не лише з дефіцитом ресурсів, але й з інституційною неінформованістю: громадяни не знають, яким чином можна брати участь у процесах управління і де отримати таку інформацію. Зокрема, значна частина респондентів зазначила, що не володіє інформацією про існуючі механізми взаємодії з органами місцевого самоврядування та способи долучення до процесу прийняття рішень. Проте ця неінформованість не є первинною, а має вторинний характер і формується як наслідок кризового витіснення партисипативних практик. Інакше кажучи, відсутність знання є не причиною, а наслідком того, що участь як соціальна практика була тимчасово деінституціоналізована.

Другим важливим чинником є структурна суперечність між реформою децентралізації та фактичними умовами її реалізації у кризовий період. З одного боку, децентралізація передбачала передачу повноважень і відповідальності на рівень громад, розвиток локального самоврядування та залучення громадян до прийняття рішень (Valeriya Romanova, & Andreas Umland, 2019). З іншого боку, у процесі її реалізації громади одночасно отримали значний обсяг нових функцій і зобов'язань (у сфері соціальних послуг, освіти, інклюзії, підвищення заробітних плат тощо), які не завжди супроводжувалися адекватним ресурсним забезпеченням, а умови війни лише загострили цю диспропорцію.

У результаті формується ситуація, яку можна описати як інституційне перевантаження громад: передача повноважень ОМС супроводжується розширенням сфери їхньої відповідальності за надання послуг, управління ресурсами та забезпечення розвитку громади. Водночас за умов недостатнього фінансового, кадрового чи організаційного забезпечення зростання обсягу повноважень не завжди супроводжується відповідним збільшенням спроможності

їх реалізовувати. У результаті виникає дисбаланс між обсягом покладених функцій та наявними ресурсами, що може призводити до зниження якості виконання управлінських завдань, уповільнення процесу ухвалення рішень та погіршення оцінки діяльності органів влади з боку населення.

Паралельно з цим зберігається або навіть посилюється централізоване втручання держави у локальні процеси управління, що створює додаткову суперечність: формальна децентралізація поєднується з фактичною централізацією. Така конфігурація підриває логіку вертикального соціального капіталу, оскільки громадяни не отримують чіткого сигналу щодо відповідальності, зокрема хто саме відповідає за рішення – місцева влада чи центральна. Це відповідає висновкам теорій багаторівневого врядування, які підкреслюють, що нечіткість розподілу повноважень знижує довіру і участь (Hooghe & Marks, 2003).

Третім важливим аспектом є інституційна дестабілізація, яка проявляється у зміні функціонування ключових соціальних інститутів, зокрема освіти та управління. Постійні кадрові зміни, відтік кваліфікованих спеціалістів, адаптація до нових умов, а також зростання навантаження на управлінські структури призводять до втрати інституційної пам'яті та зниження управлінської спроможності. Це створює ефект інституційної фрагментації, коли навіть за наявності формальних структур їхня ефективність знижується.

Четвертим, найбільш глибоким рівнем трансформації є зміна ціннісних орієнтацій та ідентичностей громадян (Бакіров & Сокурянська, 2023). Тут значущим є порушення історичної тяглості та розрив між поколіннями: старші покоління втрачають звичні ідентифікаційні орієнтири, тоді як молоді покоління змушені формувати нові моделі самоідентифікації в умовах швидких соціальних змін. З позицій теорій рефлексивної модернізації та суспільства ризику такі процеси супроводжуються зростанням невизначеності та послабленням усталених нормативних орієнтирів (Beck, 1992; Giddens, 1991). У цьому контексті важливо враховувати, що криза одночасно руйнує старі соціальні практики і не дає часу для формування нових. Це створює ситуацію «нормативного вакууму», коли

громадяни не мають чітких уявлень про власну роль у громаді та механізми впливу на управління.

У цьому контексті важливо враховувати, що криза одночасно руйнує старі соціальні практики і обмежує час для формування нових. Це створює ситуацію «нормативного вакууму», коли громадяни не мають чітких уявлень про власну роль у громаді та механізми впливу на управління. За таких умов послаблюється передбачуваність соціальної взаємодії та ускладнюється відтворення моделей громадянської поведінки, пов'язаних із участю у житті громади. Коли індивіди не мають чітких уявлень про власну роль, межі відповідальності та ефективність доступних механізмів впливу, вони частіше обирають стратегії адаптації до безпосередніх викликів, ніж участь у колективних практиках управління та розвитку громади.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що:

1) кризовий контекст актуалізує потребу населення у безпеці та виживанні, внаслідок чого громадянська участь відходить на другий план і поступово витісняється з повсякденних практик;

2) незавершеність процесів децентралізації призводить до інституційного перевантаження ОМС, які отримують нові повноваження без відповідного ресурсного забезпечення, що негативно позначається на ефективності виконання управлінських функцій;

3) посилення централізації в умовах кризи спричиняє розмивання відповідальності між центральними та місцевими органами влади, внаслідок чого громадяни втрачають чітке розуміння, хто є відповідальним за ухвалення та реалізацію рішень, що знижує довіру до існуючих механізмів участі;

4) інституційна нестабільність супроводжується втратою кадрових, організаційних та комунікаційних компетенцій, що послаблює управлінську спроможність громад і ускладнює підтримання сталих взаємовідносин між владою та населенням;

5) ціннісні трансформації та руйнування усталених моделей громадянської поведінки формують стан нормативної невизначеності, який знижує готовність

громадян до участі у справах громади та послаблює відтворення практик колективної взаємодії.

Виявлені під час процедур включеного спостереження тенденції потребували подальшої перевірки та уточнення в ході аналізу суб'єктивних оцінок учасників управлінських процесів. Саме тому наступним етапом дослідження стало проведення експертних інтерв'ю, які дозволили не лише підтвердити наявність окреслених закономірностей, але й розкрити механізми їхнього формування та відтворення на рівні повсякденних практик взаємодії між владою та громадянами. Особливу цінність експертних оцінок становить можливість виявити приховані чинники, які не завжди фіксуються у процесі спостереження або не завжди усвідомлюються повсякденними діячами, але безпосередньо впливають на стан вертикального соціального капіталу територіальних громад.

Передусім аналіз інтерв'ю засвідчує наявність стійких патерналістських установок у частини населення, що проявляється у схильності делегувати відповідальність органам влади. Зокрема, громадяни часто очікують від влади повного забезпечення базових потреб і вирішення локальних проблем, що супроводжується обмеженою готовністю до самостійної участі у процесах управління (наприклад, небажання створювати об'єднання співвласників багатоквартирних будинків). Як зазначив один із експертів: «Люди хочуть, щоб влада вирішила всі проблеми, але коли йдеться про спільну відповідальність чи необхідність самоорганізації, активність значно знижується» (Експерт КРМ-1). Інший респондент підкреслив: «Навіть там, де є всі можливості для самоорганізації, мешканці часто очікують, що ініціатива має виходити виключно від міської влади» (Експерт ХРК-4). Така модель поведінки свідчить про однобічність розвитку вертикального соціального капіталу і недостатній рівень розвитку горизонтального соціального капіталу, оскільки довіра до влади набуває одностороннього характеру – як очікування допомоги, а не як взаємодія, заснована на відповідальності обох сторін. У цьому контексті управлінська спроможність громади обмежується, адже органи влади змушені компенсувати низьку громадянську активність, що підвищує навантаження на інституції та знижує ефективність прийняття рішень.

Важливим фактором, який впливає на трансформацію вертикального соціального капіталу, є зміна характеру комунікації між владою та громадянами. Перехід від безпосередніх форм взаємодії (громадські слухання, публічні зустрічі, офлайн-комунікація) до цифрових каналів призвів до амбівалентних наслідків. З одного боку, комунікація стала більш швидкою та доступною, що формально розширило можливості взаємодії. З іншого боку, домінування неофіційних та часто політично заангажованих джерел інформації спричинило фрагментацію інформаційного простору та викривлення сприйняття діяльності влади. На думку одного з експертів, «сьогодні люди значно частіше отримують інформацію з телеграм-каналів і соціальних мереж, ніж з офіційних джерел, а це створює багато маніпуляцій та викривлень» (Експерт ХРК-3). Схожу позицію висловив інший респондент: «Комунікації стало більше, але це не означає, що стало більше порозуміння між владою та громадою» (Експерт КРМ-4). У результаті знижується якість комунікації як складової управлінської спроможності, оскільки втрачається контроль над інформаційними потоками та ускладнюється формування обґрунтованої громадської думки.

При цьому слід відзначити, що формальне розширення каналів комунікації не супроводжується відповідним зростанням реальної громадянської участі. Навпаки, спостерігається трансформація активності громадян у бік її спрощених форм, таких як коментування у соціальних мережах, що не передбачає реальної відповідальності або включеності у процеси прийняття рішень. Як зауважив один з експертів, «люди дуже активно коментують проблеми в інтернеті, але коли потрібно долучитися до їх вирішення, кількість охочих суттєво зменшується» (Експерт КРМ-5). Інший респондент зазначив: «У соціальних мережах створюється враження високої активності громади, але ця активність рідко переходить у конкретні дії або участь у прийнятті рішень» (Експерт ХРК-5). Додатково ускладнює ситуацію цифровий розрив, унаслідок якого частина населення, передусім старшого віку, фактично виключається з комунікаційного процесу. За словами одного з експертів, «ми перейшли в онлайн, але частина людей просто випала з комунікації, тому що не користується сучасними цифровими сервісами»

(Експерт ХРК-1). Цифровізація управління не забезпечує автоматичного підвищення рівня соціального капіталу та не компенсує втрату традиційних форм взаємодії.

Окремої уваги потребує оцінка впливу інституційних реформ, зокрема децентралізації, на вертикальний соціальний капітал. Емпіричні дані вказують на амбівалентний характер цього впливу. З одного боку, реформа сприяла розширенню можливостей громад, підвищенню їхньої фінансової та управлінської автономії, що позитивно позначилося на розвитку територій: «...громади отримали значно більше ресурсів та інструментів для вирішення місцевих проблем, ніж це було до реформи» (Експерт КРМ-1). Водночас інший респондент підкреслив, що «децентралізація дала можливості, але не всі громади та мешканці виявилися готовими ними скористатися» (Експерт ХРК-1). З іншого боку, значна частина населення виявилася неготовою до прийняття відповідальності, яку передбачає нова модель управління. Це проявляється у збереженні патерналістських установок та низькому рівні участі у прийнятті рішень: «Люди продовжують очікувати, що всі проблеми має вирішувати влада, навіть тоді, коли існують механізми для їхньої власної участі» (Експерт ХРК-2). Інший респондент зазначив: «Повноваження передали громадам, але громадянська відповідальність не зросла такими ж темпами» (Експерт КРМ-4). Таким чином, можна констатувати наявність розриву між інституційними змінами та соціальною практикою, коли реформи випереджають рівень соціальної готовності населення до їхнього ефективного використання.

Теоретично ключовими в інтерпретації цих результатів для нас будуть концепція соціального капіталу як ресурсу координації та взаємодії (Coleman, 1988); підхід до соціального капіталу як мережі довіри, норм взаємності та громадянської включеності (Putnam, 2000); розрізнення *bonding*, *bridging* і *linking social capital*, де саме *linking social capital* описує вертикальні зв'язки між громадянами та інституціями влади (Szreter & Woolcock, 2004); ідея слабких зв'язків як каналу доступу до нової інформації та ширших можливостей

(Granovetter, 1973); мережевий підхід до соціального поширення уявлень, емоцій і поведінкових патернів (Christakis & Fowler, 2008).

Для пояснення низької участі також нами було використано модель громадянського волонтерства (*civic voluntarism*), відповідно до якої громадяни не беруть участі не тому, що їм байдуже, а тому, що бракує ресурсів, психологічної залученості або рекрутування до участі (Verba et al., 1995). Додатково враховано підхід політичної ефективності: участь нижча там, де люди не вірять, що їхня дія може реально вплинути на рішення (Prats & Meunier, 2021).

В такій моделі низький рівень громадянської участі у Кременчуцькій громаді є результатом не окремих факторів, а їхньої кумулятивної дії. У сукупності ці процеси призводять до формування моделі вертикального соціального капіталу, в якій громадяни орієнтовані на владу як на основного суб'єкта вирішення проблем, але не включені у процеси співуправління. Це вказує на структурну слабкість поєднувального вертикального соціального капіталу (*linking social capital*) та наявність розриву між інституційними можливостями участі і соціальною готовністю громадян до їх використання, що становить суттєвий виклик для подальшого розвитку децентралізації та локальної демократії (Foley, M. W., & Edwards, B., 1997).

Результати проведених експертних інтерв'ю із представниками ОМС дозволяють виявити ключові закономірності трансформації вертикального соціального капіталу територіальних громад в умовах соціально-політичних криз, зокрема пандемії COVID-19 та повномасштабної війни. Вони демонструють неоднорідність цих процесів, а також складні взаємозв'язки між рівнем довіри до влади, характером громадянської участі та управлінською спроможністю громад. Також вони свідчать, що значна частина населення в кризові періоди демонструє дезорієнтацію та зростання залежності від влади. Громадяни очікують від ОМС забезпечення базових умов життєдіяльності навіть у тих випадках, коли причини проблем мають зовнішній характер (наприклад, наслідки воєнних дій). Це супроводжується недостатнім розумінням причинно-наслідкових зв'язків управлінських рішень, що, своєю чергою, формує додаткову соціальну напругу.

Таким чином, у кризових умовах відбувається зниження автономності громадян та посилення їхньої залежності від владних інституцій, що негативно впливає на збалансованість вертикальних відносин.

Для перевірки та кількісної оцінки виявлених тенденцій було здійснено анкетне опитування, яке дозволило перейти від експертних інтерпретацій до вимірювання рівня інституційної довіри населення. З цією метою на основі відповідей респондентів було побудовано інтегральний показник інституційної довіри, що відображає ставлення громадян до ОМС, оцінку їхньої компетентності, відкритості, підзвітності та орієнтації на інтереси громади.

Для узагальнення блоку тверджень побудови інтегрального показника інституційної довіри (ІПД) за шкалою Лайкерта сформовано композитний індекс інституційної довіри у шкалі 0-100. До ядра ІПД включено питання анкети 16-17, 19-23, 27, 29-32, 38, 43-46, тобто твердження, що безпосередньо стосуються орієнтації влади на інтереси громади, довіри до голови громади, оцінки компетентності, прозорості, обґрунтованості та чутливості рішень. Питання «Я перевіряю інформацію від влади через інші джерела» та «Я вважаю, що моя громада могла б бути кращою» були реверсовані, оскільки високий бал за ними відображає настороженість або критичність, а не довіру.

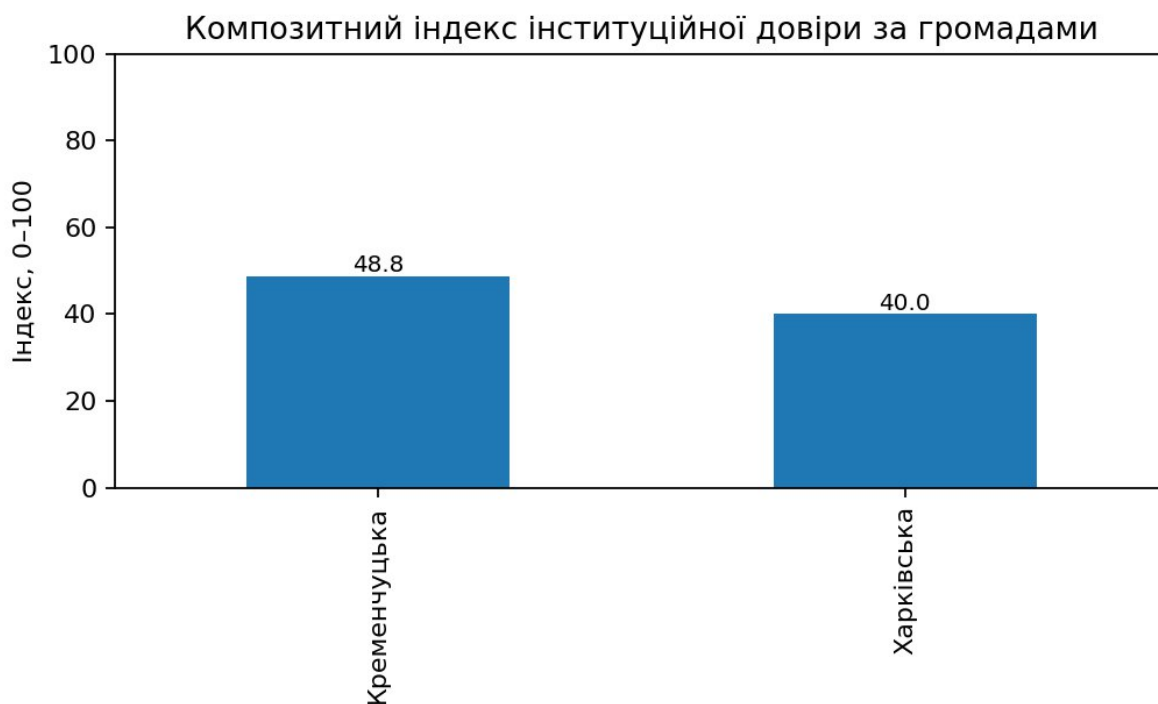

Рисунок 3.1. Індекс інституційної довіри за громадами

У Кременчуцькій громаді середній індекс інституційної довіри становить 48.8 бала із 100 можливих, у Харківській – 40.0. Це означає, що в обох громадах загальний рівень інституційної довіри є радше помірно низьким, однак у Кременчуку він все ж відчутно вищий. Нижчий показник Харківської громади логічно корелює з сильнішим безпековим тиском, більшою залежністю від кризового режиму управління та слабшим відчуттям прозорості й передбачуваності процедур, а також поміченою ще Г. Зіммеlem «холодністю» та анонімністю життя в великому мегаполісі (Simmel, 1950).

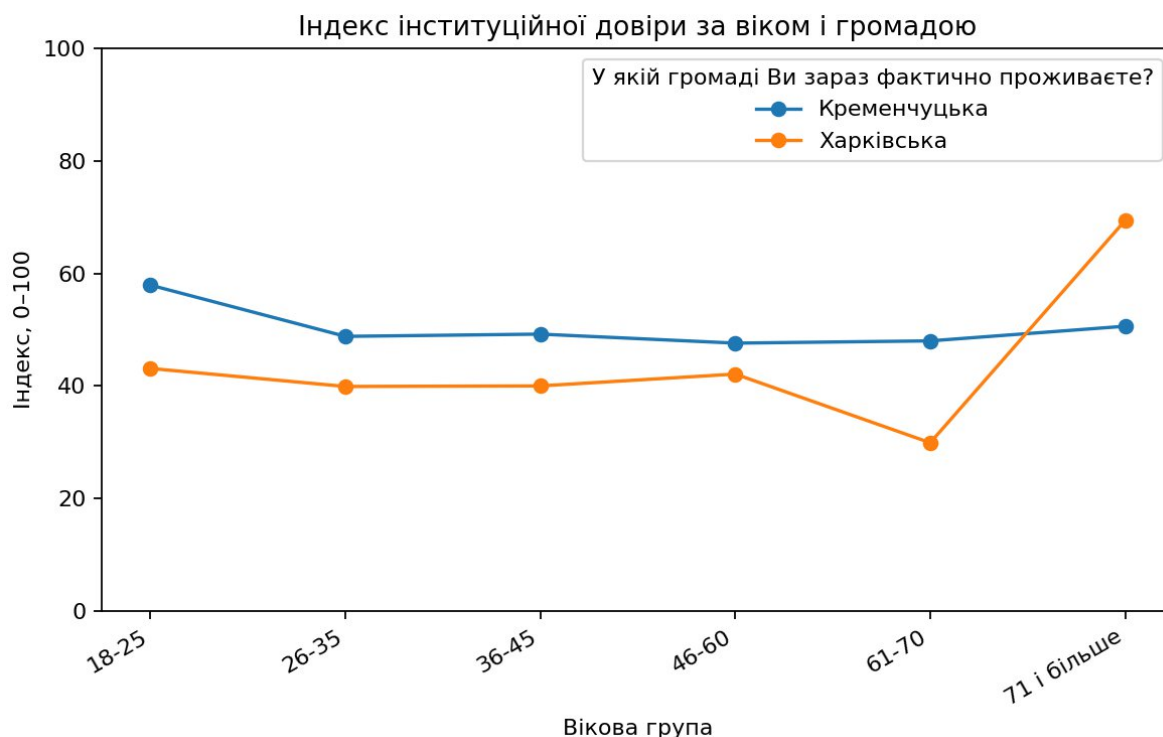

Рисунок 3.2. Індекс інституційної довіри відповідно до громади (за віком)

Віковий розріз не демонструє радикально іншої логіки довіри у Кременчуцькій громаді: більшість вікових груп коливаються близько 48-50 років. У Харківській громаді варіації більші, але «крайні» значення у найстарших групах зумовлені невеликим обсягом підвибірки, тому аналітично коректно робити наголос не на вікових контрастах, а на загальній різниці між громадами.

Показовим був кризовий блок анкети, де досліджувалися очікування від влади та оцінка її спроможності. Серед відповідей на питання «Чи вважаєте Ви, що місцева влада повинна вирішувати проблеми громадян у кризових умовах?» було зафіксовано майже нормативний консенсус: позитивні відповіді становлять 91.2% у Кременчуцькій та 91.7% у Харківській громаді. Отже, легітимність як очікування від влади залишається високою навіть за умов кризи. Водночас питання 3, 8, 9 і 10 показують суттєво слабші оцінки реальної спроможності влади. За питанням 3 позитивно оцінили здатність влади забезпечити безпеку життя 59.1% респондентів у Кременчуці та лише 38.9% – у Харкові. За питанням 8 («прозорі та справедливі механізми прийняття рішень») позитивні оцінки становлять 47.4% проти 33.3%

відповідно. За питанням 10 («ефективна координація допомоги») – 51.5% проти 38.9%.

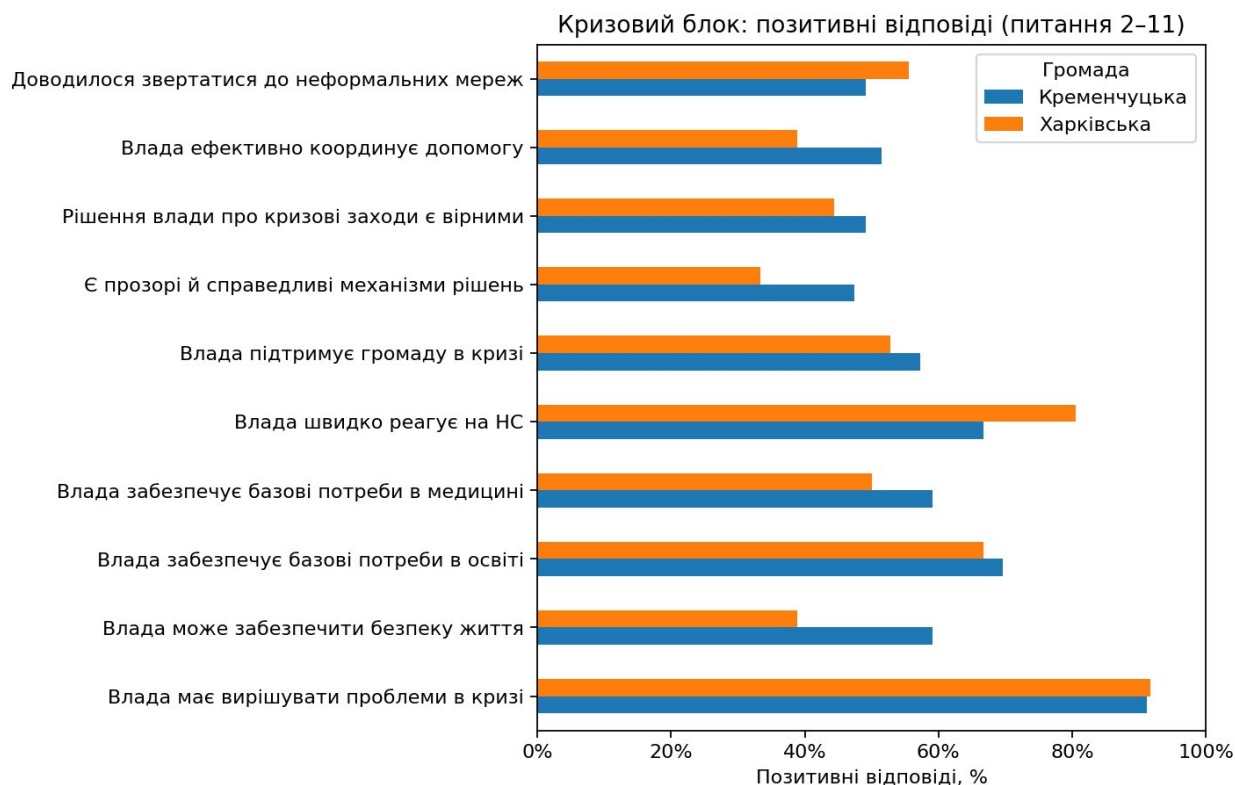

Рисунок 3.3. Очікування громадян від влади у період кризових потрясінь

Показово, що у відповідях на питання «Влада швидко реагує на надзвичайні ситуації» Харківська громада демонструє вищі оцінки, ніж Кременчуцька (80,6% позитивних відповідей проти 66,7%). Це свідчить про те, що у Харкові більш високо оцінюється саме оперативнореактивна спроможність місцевої влади. Водночас за показниками, пов'язаними з процедурною легітимністю – прозорістю, справедливістю, зрозумілістю механізмів прийняття рішень – Харківська громада демонструє нижчі оцінки. Така асиметрія між високою оцінкою результативності та нижчою оцінкою процедур має пояснення і пов'язана насамперед із тривалим кризовим досвідом функціонування громади.

Харківська громада перебуває у стані затяжної кризи фактично з 2014 року, коли місто стало одним із ключових центрів прийому ВПО унаслідок початку війни на сході України. З 2022 року це трансформувалося у повномасштабну війну, що ще більше посилює безпекове навантаження на систему ОМС. У межах теорій

кризового врядування це відповідає переходу до режиму перманентної кризи, за якого управлінські практики зміщуються від дотримання складних процедур до забезпечення швидкої реакції та мінімізації ризиків. За таких умов ОМС змушені діяти в умовах дефіциту часу, інформації та ресурсів, що об'єктивно обмежує можливості для повноцінної реалізації процедурної відкритості, широкого громадського обговорення та інклюзивності прийняття рішень.

З позицій класичних і сучасних теорій легітимності влади (Weber, 1978; Scharpf, 1999) ця ситуація може бути описана крізь розрізнення між функціональною та процедурною легітимністю. У Харківській громаді переважає саме функціональна легітимність, тобто довіра, що базується на здатності влади забезпечувати результат – швидко реагувати на надзвичайні ситуації, координувати дії, підтримувати базову життєздатність міста. Водночас процедурна легітимність, пов'язана з відкритістю процесів, участю громадян та прозорістю рішень, виявляється менш вираженою. Таким чином, громадяни визнають ефективність дій влади у кризових ситуаціях, але не повною мірою сприймають її як відкриту та інклюзивну інституцію.

Крім того, тривале перебування у стані небезпеки призводить до адаптації очікувань громадян щодо діяльності влади. У межах теорії обмеженої раціональності (Чабанна, 2010) та досліджень поведінки в умовах кризи індивіди схильні змінювати критерії оцінки інституцій, надаючи пріоритет швидкості та ефективності рішень над процедурною досконалістю. У таких умовах громадяни свідомо або несвідомо знижують вимоги до прозорості та участі, натомість підвищуючи значущість здатності влади забезпечити базову безпеку та стабільність. Це означає, що у Харкові формується специфічний тип оцінки влади, який ми умовно позначимо як прагматичний, де ключовим є питання «чи діє вона швидко і результативно», а не «чи діє вона максимально відкрито і з урахуванням усіх процедур».

З точки зору теорії соціального капіталу (Coleman, 1990; Putnam, 2000; Szreter & Woolcock 2004), така ситуація відображає трансформацію вертикальних зв'язків між громадянами та владою. У Харкові не відбувається повного руйнування

вертикального соціального капіталу, однак змінюється його характер: він набуває більш інструментального, ніж партисипативного змісту. Громадяни зберігають орієнтацію на владу як джерело ресурсів, допомоги та захисту, але менш активно залучаються до процедур співуправління, громадського контролю та формування політики. Водночас посилюється роль горизонтальних (bonding) мереж – взаємодопомоги, локальної солідарності, неформальних каналів підтримки, які стають ключовими механізмами адаптації до кризи.

Додатково слід враховувати ефект «нормалізації надзвичайності», коли тривале функціонування у кризовому режимі призводить до того, що екстрені управлінські практики починають сприйматися як звичайні. У таких умовах громадяни менше очікують від влади процедурної відкритості та більше цінують її здатність діяти в умовах загрози. Це ще більше закріплює домінування функціональної легітимності над процедурною.

Відповіді на питання, до кого спершу звернеться громадянин у разі необхідності допомоги демонструють значущість неформальних мереж як компенсаторного механізму: необхідність звертатися до сусідів, волонтерів чи інших неформальних контактів замість влади відзначили 49.1% респондентів у Кременчуці та 55.6% у Харкові. Це важливий індикатор переважання bonding-мереж над linking-зв'язками, тобто щільних внутрішніх мереж підтримки над вертикальними зв'язками з інституціями (Szreter & Woolcock, 2004; Myeong et al., 2016).

Питання «Оберіть 3 найбільш пріоритетні особисто для Вас на даний момент галузі життя» зафіксувало одну спільну тенденцію в обох громадах. Домінують безпека, здоров'я / медицина та фінансове становище. У Кременчуцькій громаді безпеку обрали 71.9% респондентів, фінансове становище – 57.3%, здоров'я / медицину – 53.2%. У Харківській громаді безпеку обрали 72.2%, здоров'я / медицину – 61.1%, фінансове становище – 52.8%.

З наукової точки зору, це структурно гомологічно ієрархії потреб А. Маслоу, відповідно до якої в умовах загрози фізичній безпеці саме потреби захисту та виживання витісняють вищі потреби – участі, самореалізації, громадянської

активності. У цьому контексті домінування безпеки як ключового пріоритету є індикатором того, що громада перебуває у стані екзистенційної невизначеності, де ключовим стає питання фізичного збереження життя та базових умов існування. Водночас принципово важливим є питання «Чи здатна територіальна громада як інституційна система забезпечити той рівень безпеки, який очікують громадяни?», де нам необхідне розмежування рівнів відповідальності та можливостей.

По-перше, у теорії публічного управління безпека розглядається як багаторівнева категорія, що включає: національний рівень (військова безпека, оборона, протиповітряна оборона); регіональний і локальний рівень (цивільний захист, укриття, реагування на надзвичайні ситуації, координація служб, інформування населення) (Boin et al., 2017; Ansell et al., 2010). ОМС не мають повноважень забезпечувати військову безпеку в повному розумінні, оскільки це функція держави. Однак вони відіграють критично важливу роль у забезпеченні цивільної, повсякденної та інфраструктурної безпеки. Саме ця сфера і стає об'єктом оцінки громадянами. По-друге, результати нашого опитування показують, що громадяни високо оцінюють саме оперативну складову безпеки (зокрема швидкість реагування), але значно стриманіше – процедурну та системну складову (прозорість, зрозумілість, передбачуваність рішень). Це означає, що громада частково виконує функцію безпеки, але робить це переважно у реактивному форматі, а не як стабільна, прогнозована система.

З позицій теорії людської безпеки («human security») (ООН) безпека розглядається ширше, ніж відсутність військової загрози: вона включає доступ до медицини, економічну стабільність, психологічне благополуччя та передбачуваність соціального середовища. У цьому сенсі результати опитування демонструють, що громадяни фактично мислять безпеку комплексно – як поєднання фізичного захисту, доступу до медичних послуг і фінансової стійкості. Це підтверджує, що запит на безпеку є інтегрованим соціальним запитом, а не лише реакцією на військові ризики.

По-третє, у межах концепції соціального капіталу здатність громади забезпечувати безпеку безпосередньо пов'язана з якістю вертикальних зв'язків між

громадянами та владою (Woolcock, 2001). Якщо ці зв'язки є слабкими – тобто громадяни не довіряють владі, не звертаються до неї, не включені у процеси прийняття рішень – то навіть ефективні управлінські дії можуть не трансформуватися у відчуття безпеки у населення. І навпаки, навіть обмежені ресурси можуть давати вищий рівень суб'єктивної безпеки, якщо між владою і громадянами існує довіра, зрозумілість, прозорість і передбачуваність взаємодії.

Як ми вже зазначали, у наших даних простежується, що: громадяни очікують від влади забезпечення безпеки; частково визнають її здатність діяти оперативно; але не мають достатнього рівня довіри до процедур і механізмів. Це означає, що громада може забезпечувати часткову функціональну безпеку (реагування, координацію, підтримку), але не повною мірою забезпечує інституційно інтегроване відчуття безпеки, яке включає довіру, передбачуваність і включеність громадян.

Отже, територіальна громада в умовах війни не здатна повністю забезпечити той рівень безпеки життя, на який очікують громадяни, оскільки значна частина безпекових функцій знаходиться поза її компетенцією. Водночас вона відіграє ключову роль у формуванні повсякденної та соціальної безпеки, і саме через якість цієї ролі формується рівень інституційної довіри. Якщо безпека забезпечується переважно реактивно, без достатньої процедурної прозорості та участі громадян, це обмежує розвиток вертикального соціального капіталу і не дозволяє трансформувати об'єктивні дії влади у стійке суб'єктивне відчуття захищеності населення. Таким чином, домінування безпеки як ключового пріоритету у двох громадах є не лише характеристикою потреб громадян, але й індикатором структурної напруги між високими очікуваннями до місцевої влади та об'єктивними межами її спроможності, що має безпосередні наслідки для формування довіри, участі та ефективності децентралізованого управління.

Наступний за значущістю блок потреб – стабільність і передбачуваність життя (31.6% у Кременчуці; 33.3% у Харкові) та психологічний стан (19.9% і 27.8% відповідно). Отже, громадяни обох громад перебувають переважно в логіці захисту

життєвого базису, а не в логіці розвитку чи самореалізації. За таких умов участь у врядуванні закономірно відступає на другий план.

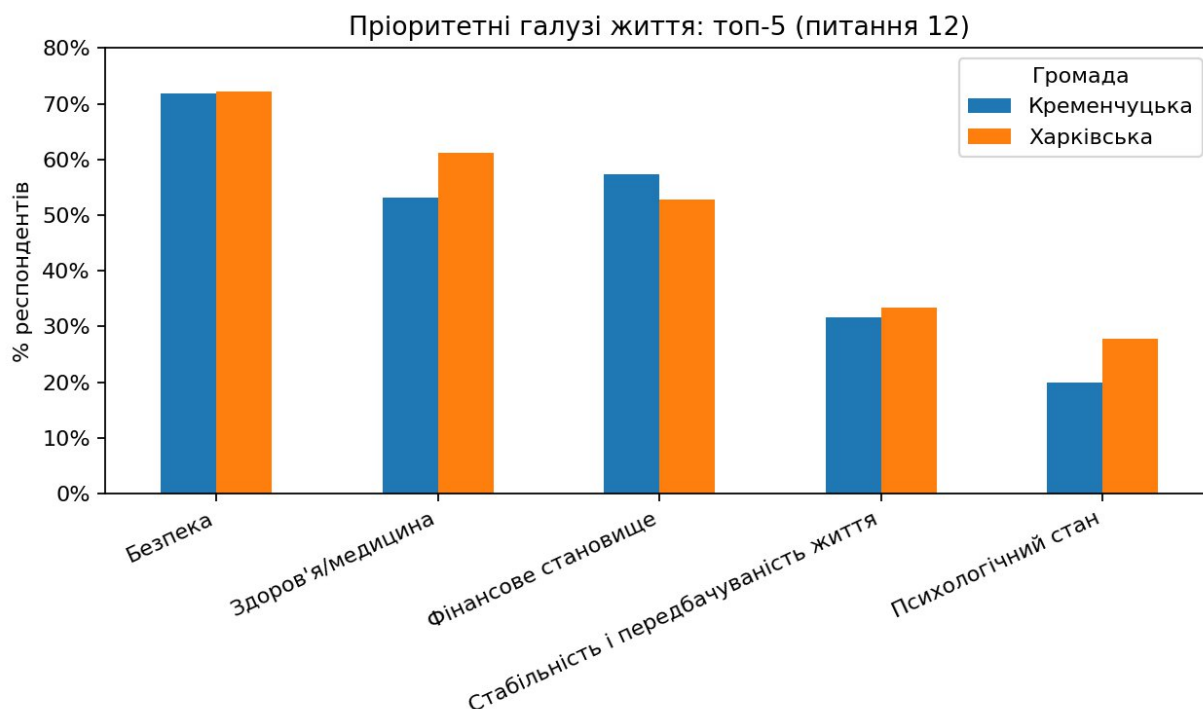

Рисунок 3.4. Пріоритетність галузей життя для громадян

Що стосується персоналізації довіри. Відповіді на питання про довіру дозволяють зафіксувати ефект персоналізації влади. У Кременчуцькій громаді довіра до голови громади під час війни не змінилася у 66,7% опитаних, знизилася у 23,4%, зросла у 9,4%. Для місцевої влади як інституції відповідні показники становлять 60,2%, 28,1% і 11,7%. Отже, образ голови громади є дещо більш стійким, ніж образ влади як системи.

У Харківській громаді персоналізація виражена значно сильніше: довіра до голови громади зросла у 38,9% респондентів, тоді як довіра до місцевої влади – у 27,8%. Частка тих, у кого довіра не змінилася, становить 47,2% щодо голови громади і 58,3% щодо влади. Це свідчить, що в кризових умовах громадяни частіше оцінюють місцеве управління через фігуру лідера, ніж через інституцію як сукупність процедур і колективної відповідальності.

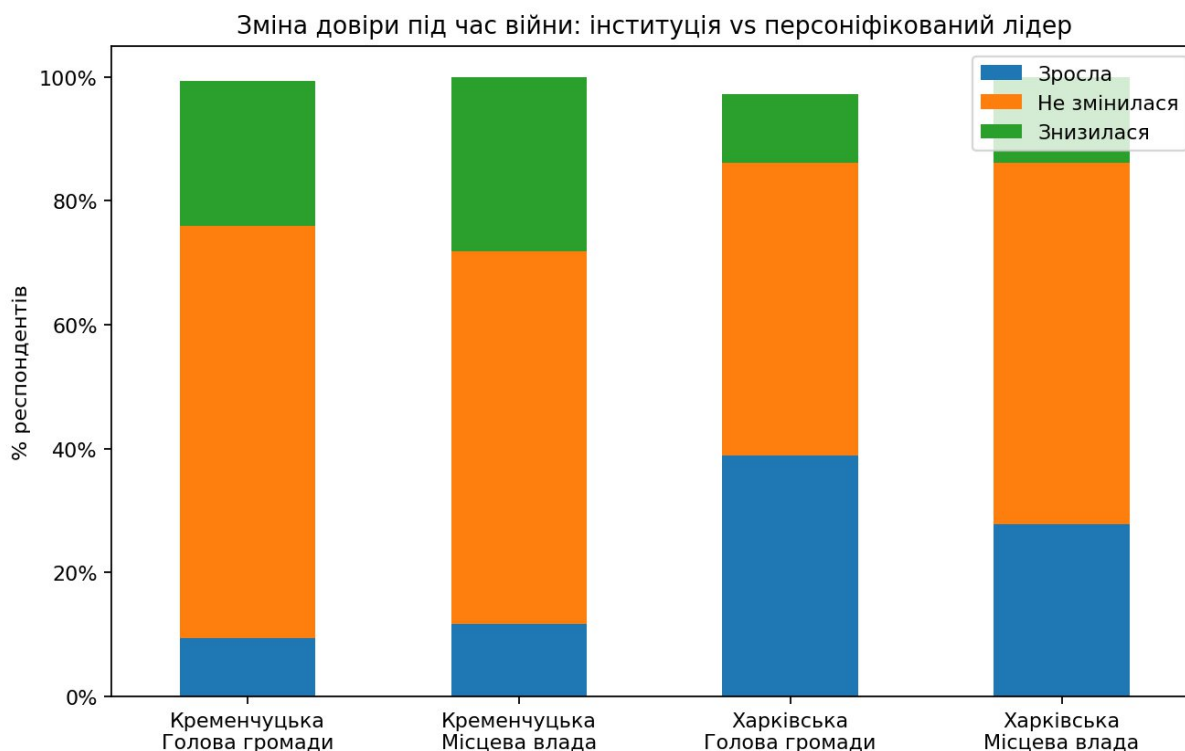

Рисунок 3.5. Динаміка довіри громадян до місцевої влади (за громадами)

Як громадяни цікавляться результатами рішень у громаді. Відповіді на питання «Я цікавлюся результатами прийнятих рішень у громаді наступним чином...» показує, що домінує не стільки повна байдужість, скільки опосередкований, зокрема медіапосередкований інтерес. У Кременчуцькій громаді респонденти найчастіше отримують інформацію з місцевих ЗМІ (64,9%), з офіційного сайту громади (47,4%) та з коментарів і обговорень у соціальних мережах (46,8%). Лише 24,6% зазначили, що стежать за процесом прийняття рішень.

У Харківській громаді перше місце посідають коментарі та обговорення у соціальних мережах (69,4%), далі – місцеві ЗМІ (61,1%), тоді як офіційний сайт громади та інформування вже після реалізації рішень мають по 33,3%. Частка тих, хто прямо зазначив, що не цікавиться рішеннями громади, невисока у Кременчуці (2,3%), але відчутно більша у Харкові (11,1%). Отже, йдеться не про повну відсутність інтересу, а про переважання режиму дистанційного спостереження:

громадяни стежать за результатами через посередників, але рідко входять у сам процес вироблення рішень.

Відповіді на питання у блоці про канали комунікації та зворотний зв'язок демонструють структурну слабкість громадянської участі. У Кременчуцькій громаді про законні способи висловлення позиції знають 61,4% респондентів, у Харківській – 55,6%; однак про конкретні способи участі знають лише 49,1% і 41,7% відповідно. Ще нижчі показники фактичної участі: протягом останнього року в громадських слуханнях, опитуваннях або обговореннях брали участь 22,2% респондентів у Кременчуці та лише 5,6% – у Харкові.

При цьому у Кременчуці 67,8% знають, куди звертатися, щоб подати скаргу або пропозицію, але лише 40,9% реально зверталися до влади для вирішення проблеми. У Харкові співвідношення ще слабше: 38,9% знають, куди звертатися, а зверталися лише 25,0%. Це означає, що проблема полягає не тільки в інформаційній необізнаності, але й у слабкій мотивації використовувати владу як природний канал розв'язання проблем.

Громадяни у Кременчуцькій громаді 50,9% прямо вказали, що не надають пропозицій до рішень, у Харківській – 69,4%. Найпоширеніші альтернативні канали – коментування у соціальних мережах, подання петицій та, значно рідше, звернення до ОМС. Таким чином, комунікація радше виноситься назовні, у публічно-мережеве середовище, ніж у формальні інституційні процедури.

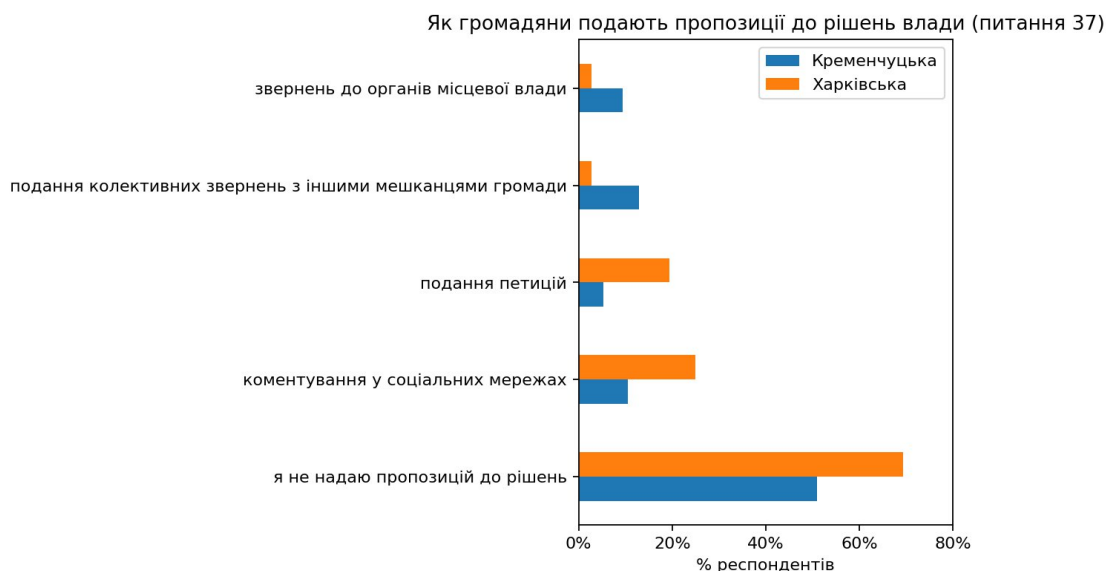

Рисунок 3.6. Форми участі громадян у житті громади

Така ситуація свідчить передусім про дефіцит зовнішньої політичної ефективності (*external political efficacy*) – тобто віри громадян у те, що їхні дії можуть вплинути на рішення влади. Класичні дослідження політичної участі (Verba et al., 1995) показують, що навіть за наявності ресурсів і каналів участі громадяни не включаються у взаємодію з владою, якщо не очікують від цього реального результату. У наших даних це проявляється у тому, що громадяни «знають, але не діють», що є типовим індикатором низької ефективності інституційного зворотного зв'язку.

Другою важливою характеристикою є інституційне витіснення участі у неформальне середовище. Результати опитування демонструють, що значна частина громадян не надає пропозицій до рішень (50,9% у Кременчуці та 69,4% у Харкові), натомість альтернативними каналами стають коментування у соціальних мережах, публічні обговорення в онлайн-середовищі, петиції. Це означає, що комунікація між громадянами і владою не зникає, але переміщується з інституційного поля у мережеве. У термінах мережевої соціології (Castells, 2012) це свідчить про переорієнтацію комунікації у децентралізовані горизонтальні мережі, де інформація поширюється швидко, але не завжди трансформується у формалізовані рішення. Такі мережі є ефективними для обміну думками та

мобілізації, але менш ефективними як канали впливу на інституційні процеси. Відповідно, формується ситуація, коли громадяни активно «говорять» про проблеми, але не включаються у процедури їхнього формального вирішення.

З позицій теорії соціального капіталу це означає домінування *bonding*- та частково *bridging*-зв'язків над *linking social capital*. Громадяни активно взаємодіють між собою, обмінюються інформацією, обговорюють рішення, але значно рідше встановлюють вертикальні зв'язки з владою. Саме слабкість вертикального соціального капіталу і пояснює, чому навіть наявність каналів участі не призводить до їхнього використання: ці канали не інтегровані у повсякденні соціальні практики громадян.

Третьою важливою інтерпретацією є формування так званої «спостережної громадянської участі» (Schudson, 1998). У цій моделі громадяни не є пасивними, але їхня участь має характер дистанційного спостереження: вони стежать за подіями, реагують, коментують, але не беруть участі у формальних процедурах прийняття рішень. Наші дані чітко підтверджують саме таку модель: громадяни включені у інформаційне поле, але залишаються поза інституційним процесом.

Четвертий аспект – це ефект інституційної недовіри або транзакційних витрат взаємодії. Якщо звернення до влади сприймається як складний, тривалий або малоефективний процес, то громадяни раціонально обирають альтернативні способи дії – самостійне вирішення проблем або звернення до неформальних мереж. У цьому контексті відмова від участі є формою адаптивної поведінки в умовах низької ефективності інституційних каналів.

Особливо показовим є те, що у Харківській громаді всі ці тенденції виражені сильніше. Це може бути пояснено впливом тривалої кризи: у ситуації постійної загрози громадяни ще менше схильні витратити ресурси на участь у формальних процедурах, віддаючи перевагу швидким, неформальним або мережевим способам взаємодії. Таким чином, війна посилює не лише дефіцит ресурсів участі, але й змінює саму логіку взаємодії з владою – від участі до адаптації.

Отримані результати свідчать, що у досліджуваних громадах формується специфічна модель взаємодії між громадянами та владою, яка характеризується:

- розривом між знанням і дією, когнітивним та діяльним рівнями;
- низькою вірою у ефективність участі, викрісталізовуванням політичного абсентеїзму та відчуженості;
- переміщенням комунікації у цифрово-мережеве середовище;
- домінуванням горизонтальних зв'язків над вертикальними;
- трансформацією громадянської участі у «спостережну» форму.

Це вказує на структурну слабкість вертикального соціального капіталу і водночас на наявність альтернативних, неінституційних форм соціальної активності, які, однак, не забезпечують повноцінної інтеграції громадян у процеси місцевого врядування.

Що стосується каналів комунікації та зворотнього зв'язку, то ми виявили відмінності між громадами у конфігурації комунікаційних мереж. У Кременчуцькій громаді основними джерелами інформації є соціальні мережі (60,8%), телеграм-канали (44,4%) та офіційний сайт (37,4%). У Харківській громаді комунікаційний профіль набагато більш «телеграмізований»: телеграм-канали використовують 83,3% респондентів, соціальні мережі – 77,8%, офіційний сайт – 41,7%. Отже, Харківська громада сильніше залежить від швидких, мережевих та емоційно насичених каналів комунікації, тоді як Кременчуцька – від дещо більш змішаного інформаційного середовища. Це має наслідки для вертикального соціального капіталу: чим сильніше інформація про владу циркулює через цифрових посередників, тим вищим є ризик фрагментарного сприйняття рішень, репутаційних хвиль, чуток і поверхової інтерпретації дій влади.

Узагальнення результатів дозволяє охарактеризувати мережеву структуру обох громад як таку, де домінують *bonding*-зв'язки, тобто щільні внутрішні мережі близького кола, тоді як *bridging*- і особливо *linking*-зв'язки розвинені слабше. Саме тому громадяни частіше покладаються на сусідів, волонтерів, коментарі в мережах і вузьке коло знайомих, аніж на формальні вертикальні канали взаємодії з владою. Така конфігурація відповідає теоретичним очікуванням, за якими *bridging*- та *linking*-капітал сильніше пов'язані з довірою до уряду, ніж *bonding*-капітал.

Для Кременчуцької громади більш характерним є змішаний тип: вона поєднує локальну згуртованість із частково інституціоналізованими каналами комунікації. Для Харківської громади більш характерним є кризово-кластеризований тип мережі, де сильні реактивні цифрові вузли поєднуються з нижчим рівнем процедурної довіри та слабшою включеністю до офіційних механізмів участі.

Проведений кореляційний аналіз дозволив виявити залежності між показниками інституційної довіри, оцінкою якості управління та практиками громадянської участі у досліджуваних громадах. Отримані результати свідчать про наявність специфічної конфігурації вертикального соціального капіталу, яка характеризується внутрішньою узгодженістю довіри, але слабкою її трансформацією у поведінкові практики.

Найсильніший зв'язок виявлено між оцінкою того, що «місцева влада діє в інтересах громади» та твердженням «я довіряю голові громади» ($r \approx 0,80$, дуже високий рівень кореляції). Сприйняття ефективності влади як інституції майже повністю корелює з рівнем довіри до конкретної посадової особи, що дозволяє зробити висновок про наявність феномену персоналізованої інституційної довіри, за якого громадяни не розмежовують інституцію як систему процедур і норм та її персоніфіковане втілення у фігурі керівника. У цьому випадку оцінка діяльності ОМС фактично редукується до оцінки особистих якостей і дій голови громади. Це свідчить про недостатній рівень інституціоналізації довіри та її залежність від персоніфікованих управлінських практик, що є характерним для перехідних або кризових соціально-політичних систем.

Аналіз кореляцій показав наявність групи показників, які мають високий рівень взаємозв'язку між собою та формують єдиний «кластер довіри». До нього входять оцінки компетентності керівного складу, обґрунтованості управлінських рішень, швидкості реагування на надзвичайні ситуації, а також оцінка функціонування базових соціальних інститутів, зокрема медичної системи ($r \approx 0,45$ і вище). Високі позитивні кореляції між цими змінними свідчать, що інституційна довіра формується не фрагментарно, а як цілісний образ системи управління. Це означає, що позитивне сприйняття одного елементу діяльності влади (наприклад,

швидкості реагування) посилює довіру до інших елементів (компетентності, обґрунтованості рішень), і навпаки – негативна оцінка окремого аспекту може поширюватися на всю систему. Така конфігурація відповідає концепції системної довіри (*system trust*), яка має інтегрований, а не дискретний характер (Rothstein & Stolle, 2008).

Суттєвий позитивний зв'язок зафіксовано між довірою до медичних інституцій та загальною довірою до місцевої влади ($r \approx 0,46$), а також між оцінкою якості освітніх послуг і довірою ($r \approx 0,41$). Це свідчить, що сприйняття ефективності базових соціальних сервісів безпосередньо впливає на рівень інституційної довіри.

Особливо значущим є те, що кореляційний аналіз не виявив суттєвого зв'язку між рівнем інституційної довіри та показниками громадянської участі, а також між обізнаністю щодо каналів участі та фактичною поведінкою. Це означає, що наявність довіри або знання про можливості взаємодії з владою не призводить автоматично до активного включення громадян у процеси управління. Такий результат свідчить про структурний розрив між когнітивним (знання, оцінка) та поведінковим (участь, звернення) рівнями взаємодії громадян з владою. Іншими словами, система місцевого самоврядування не забезпечує трансформацію довіри у практики співучасті.

Комбінація виявлених залежностей дозволяє виділити специфічний тип взаємодії, який умовно можна було б охарактеризувати як «синдром пасивної довіри». Його сутність полягає в тому, що громадяни загалом позитивно оцінюють діяльність ОМС та демонструють певний рівень інституційної довіри, однак ця довіра не трансформується у практики громадянської участі та співуправління (Dalton, 2015). Така модель не відповідає класичним уявленням про демократичну участь, відображаючи модель пасивної довіри, за якої громадяни визнають легітимність влади та позитивно оцінюють її діяльність, проте не демонструють готовності до активної участі у процесах управління громадою (Foley, M. W., & Edwards, B., 1999).

В досліджуваних громадах сформувалася модель, у якій інституційна довіра є внутрішньо узгодженою та значною мірою персоналізованою, однак вона не

трансформується у практики громадянської участі. Це вказує на структурну слабкість вертикального соціального капіталу, зокрема його *linking*-компонента, та формування моделі взаємодії, за якої громадяни залишаються поінформованими і частково довіряють владі, але не виступають активними суб'єктами місцевого врядування. Успішність децентралізації залежить не лише від передачі повноважень на місця, але й від якості вертикального соціального капіталу. Якщо громадяни визнають владу необхідною, але не входять у сталі канали звернення, участі та зворотного зв'язку, децентралізація ризикує залишатися адміністративною реформою без повного соціального наповнення.

Більшість з вищенаведених тез підтверджується аналізом п'яти експертних інтерв'ю з представниками ОМС Харківської громади у поєднанні з результатами кількісного опитування дозволяє комплексно охарактеризувати трансформацію вертикального соціального капіталу в умовах тривалої кризи. Ми бачимо високий рівень узгодженості між якісними та кількісними результатами, що підсилює валідність висновків і дозволяє виявити структурні закономірності взаємодії між владою та громадянами.

Передусім експерти одноголосно відзначають зростання довіри до місцевої влади у період війни. Водночас така довіра має специфічний характер і формується не як результат процедурної легітимності, а як наслідок спроможності влади забезпечувати базові умови життєдіяльності громади в умовах постійної небезпеки. Зокрема, довіра тут інтерпретується через поведінкові індикатори: готовність громадян залишатися у місті, попри обстріли, а також активне звернення до представників влади з метою отримання допомоги. Такий підхід до розуміння довіри відповідає концепції «легітимності на виході» (*output legitimacy*) (Scharpf, 1999), згідно з якою легітимність влади формується через ефективність її дій і здатність забезпечувати результат, а не через інклюзивність процедур.

Водночас важливою характеристикою виявленої моделі є чітко виражена персоналізація довіри. Експерти прямо вказують, що громадяни не розмежовують інституційні механізми прийняття рішень і діяльність конкретних посадових осіб, приписуючи результати управління персонально керівникам. Як зазначив один із

респондентів, «для більшості мешканців влада – це насамперед міський голова, саме через нього оцінюється робота всієї системи» (Експерт КРМ-1). Інший експерт наголосив: «Люди рідко замислюються над тим, які саме структурні підрозділи або посадові особи відповідають за певні рішення, вони пов'язують успіхи чи невдачі з конкретним керівником» (Експерт ХРК-1). Цей висновок повністю підтверджується кількісними даними, де зафіксовано дуже високий рівень кореляції між довірою до голови громади та оцінкою діяльності місцевої влади (нагадаємо, $r \approx 0,80$). Така конфігурація відповідає феномену персоналізованої інституційної довіри, характерному для суспільств із незавершеною інституціоналізацією демократичних процедур і домінуванням лідер-орієнтованих моделей управління (Mishler, 2001).

Другим ключовим результатом є фіксація системного згортання інституційних форм громадянської участі. Експерти зазначають, що такі інструменти, як громадський бюджет, громадські слухання та інші механізми участі, які активно функціонували до війни, у кризовий період фактично припинили або суттєво обмежили свою діяльність. Як зазначали деякі з експертів: «до війни громадський бюджет, громадські ради та публічні обговорення працювали значно активніше, однак після початку повномасштабного вторгнення більшість таких механізмів відійшла на другий план» (Експерт КРМ-1, експерт КРМ-2, експерт КРМ-3, експерт ХРК-3). Інший експерт наголосив: «У кризовій ситуації немає можливості довго обговорювати рішення, тому багато процесів перейшли в режим оперативного управління» (Експерт ХРК-1). Водночас управлінські процеси стали більш централізованими, оперативними та орієнтованими на швидке прийняття рішень. Це безпосередньо корелює з результатами опитування, де лише 5,6% респондентів у Харкові зазначили свою участь у громадських обговореннях протягом останнього року. Таким чином, спостерігається чітка трансформація від партисипативної моделі до моделі кризового управління, де ефективність і швидкість заміщують інклюзивність і деліберативну участь (*deliberative participation*) (Habermas, 1996).

Важливою особливістю є також зміщення балансу між вертикальним і горизонтальним соціальним капіталом. Експерти підкреслюють значну роль

волонтерського руху та самоорганізації громадян, особливо у початкові періоди війни, коли саме неформальні мережі забезпечували базову підтримку населення. За словами одного з респондентів, «у перші місяці війни багато питань вирішувалися завдяки волонтерам, сусідам та неформальним мережам взаємодопомоги, які часто діяли швидше за офіційні механізми» (Експерт ХРК-1). Схожу думку висловив інший експерт: «Люди об'єднувалися навколо конкретних потреб і проблем, допомагали один одному, створювали локальні мережі підтримки, які стали надзвичайно важливими для виживання громади» (Експерт ХРК-3). Це свідчить про домінування горизонтальних зв'язків над вертикальними, що узгоджується з підходом С. Сцретера та М. Вулкока, які підкреслюють, що ефективне функціонування суспільства залежить від збалансованого розвитку різних форм соціального капіталу – зокрема, внутрішньогрупових, міжгрупових та вертикальних зв'язків (Szreter & Woolcock, 2004). У даному випадку вертикальний соціальний капітал не зникає, але трансформується у більш інструментальну форму, тоді як горизонтальні мережі компенсують його структурні слабкості.

На окрему увагу заслуговує виявлена суперечність між зростанням довіри та зниженням участі. Експерти зазначають, що в умовах кризи громадяни водночас більше очікують від влади та частіше звертаються до неї, але менш активно включаються у процеси прийняття рішень: «Звернень до влади стало більше, але це переважно звернення по допомогу або вирішення конкретних проблем, а не бажання брати участь у прийнятті рішень» (Експерт ХРК-2). Кількісні дані підтверджують цю тенденцію: попри наявність знань про канали взаємодії, рівень фактичної участі залишається низьким. Це дозволяє інтерпретувати ситуацію крізь призму моделі «пасивної довіри».

Крім того, інтерв'ю вказують на зміну характеру комунікації між владою та громадянами. Вона стає більш інтенсивною та оперативною, особливо у кризових ситуаціях, але водночас менш інклюзивною та менш орієнтованою на двосторонній діалог: «Під час війни головним стало швидко донести інформацію та оперативно реагувати, а не організовувати тривалі обговорення» (Експерт ХРК-5). Інший респондент наголосив: «Комунікації стало значно більше, але вона переважно має

інформативний характер, а не характер спільного вироблення рішень» (Експерт КРМ-5). Рішення часто ухвалюються у вузькому колі, а комунікація спрямована на інформування або реагування, а не на спільне вироблення політики. Це корелює з даними опитування, які свідчать про переважання неформальних каналів комунікації (соціальні мережі) над інституційними, що підтверджує тенденцію до формування паралельної публічної сфери (Castells, 2012).

Узагальнюючи, можна констатувати, що у Харківській громаді сформувалася специфічна модель вертикального соціального капіталу, яка характеризується поєднанням високої функціональної довіри з її персоналізацією, а також низького рівня інституційної участі. Довіра базується переважно на ефективності дій влади в умовах кризи, а не на процедурній легітимності чи інклюзивності управління. Водночас активність громадян не зникає, а трансформується у горизонтальні та неформальні практики взаємодії. Така конфігурація відповідає кризовій моделі соціального капіталу, в якій зберігається здатність до мобілізації та адаптації, але послаблюється інституційна інтеграція громадян у процеси врядування. Це створює потенційні ризики для подальшого розвитку децентралізації, оскільки ефективність локальної демократії залежить не лише від довіри, але й від рівня включеності громадян у прийняття рішень та функціонування стабільних вертикальних зв'язків між суспільством і владою.

У Кременчуцькій громаді, так само як і в Харківській, кризи це насамперед пандемія та повномасштабна війна, які спричинили підвищення значущості місцевої влади як центру координації, розподілу ресурсів і кризового реагування. Експертка прямо пов'язує кризові періоди з посиленням очікувань громадян від влади, особливо у сферах безпеки, охорони здоров'я, соціального захисту та гуманітарного реагування: «Під час війни люди очікували від місцевої влади не лише інформації, а й конкретних рішень щодо безпеки, гуманітарної допомоги, роботи шкіл, дитячих садків та критичної інфраструктури» (Експертка 1). Інша експертка наголосила: «У кризові моменти мешканці значно частіше звертаються до органів місцевого самоврядування, очікуючи швидкого вирішення проблем, навіть якщо причини цих проблем знаходяться поза межами компетенції громади»

(Експертка 8). Під час повномасштабної війни люди почали більш уважно чекати від місцевої влади захисту, безперервності послуг, вирішення проблем зі школами, садочками, електроенергією та базовою інфраструктурою, а також більше делегувати владі відповідальність за подолання наслідків кризи. У цьому сенсі Кременчук виявляє ту ж закономірність, що й Харків: криза не зменшує очікування до влади, а навпаки – підвищує їх, що добре узгоджується з логікою легітимності через результати, коли довіра до влади формується насамперед через її здатність забезпечувати базову життєстійкість громади, а не лише через демократичні процедури.

Водночас для Кременчука, як і для Харкова, характерна виразна персоналізація довіри. Експерти прямо зазначають, що громадяни схильні пов'язувати всі проблеми і всі очікування з першими особами – президентом, міським головою, керівниками влади, – і саме їм приписують відповідальність за стан справ у громаді. Це майже повністю збігається з харківськими інтерв'ю, де також наголошувалося, що громадяни не розділяють інституцію та конкретного лідера, а сприймають рішення як такі, що виходять від персоніфікованої влади. Отже, для обох громад характерна не стільки інституційна, скільки персоналізована довіра. На теоретичному рівні це відповідає висновкам В. Мішлера і Р. Роуза, що в постсоціалістичних суспільствах довіра часто концентрується на конкретних політичних акторах, а не на інституціях як абстрактних системах.

Разом із тим між Кременчуком і Харковом є принципова відмінність у характері цієї довіри. У Харкові довіра має виразно кризово-мобілізаційний характер: вона пов'язується з виживанням міста під прямою загрозою, зі здатністю влади швидко реагувати на обстріли, підтримувати життєдіяльність і демонструвати присутність поруч із громадянами. У Кременчуці ж довіра описується більшою мірою як результат пояснювальної, комунікаційної та організаційної роботи влади. Експерти не стільки наголошують на героїчній реактивності, скільки на потребі постійно пояснювати мотиви рішень, працювати з критикою, випереджати інформаційні хвилі та підтримувати комунікацію через

офіційні канали й соціальні мережі. Якщо для Харкова центральною стає логіка «влада діє – тому їй довіряють», то для Кременчука – логіка «влада повинна постійно пояснювати, чому і як вона діє». Саме тому Кременчук виглядає більш процедурно-комунікаційною моделлю, а Харків – більш реактивно-мобілізаційною.

Ще одна спільна тенденція полягає в тому, що в обох громадах криза послабила класичні форми очної, публічної, деліберативної участі. У Кременчуці експертка прямо говорить: «До карантину громадянське суспільство було досить активним, працювало в культурному, молодіжному, історичному, жіночому та інших напрямках, а також існували активні опозиційні ініціативи. З 2020 року ця активність значною мірою перейшла в медіаплощину: стало менше заходів, менше безпосередньої комунікації, а більше телеграм-каналів, спільнот у соціальних мережах та опосередкованого інформування» (Експерт ХРК-1) (Тарасенко & Сакада, 2013). У Харкові експерти описують подібну тенденцію: формальні механізми участі, включно з громадським бюджетом, молодіжними радами та іншими інструментами, під час війни були мінімізовані, а рішення дедалі більше концентрувалися у владних структурах і ухвалювалися в режимі швидкого реагування. Отже, в обох громадах спостерігається перехід від партисипативної моделі до кризового управління, що добре пояснюється підходом Ю. Габермаса, за яким у нормальній демократичній ситуації легітимність формується через публічне раціональне обговорення, але в умовах надзвичайності деліберативні процедури звужуються, а на передній план виходить здатність інституцій швидко діяти (Habermas, 1996). Харківська модель більше тяжіє до тимчасового «звуження демократії заради виживання», тоді як кременчуцька – до «адаптації демократії через нові канали комунікації».

Однією з ключових структурних характеристик, виявлених у процесі аналізу експертних інтерв'ю, є домінування патерналістських установок серед населення (Kizilova & Naerpfer, 2016), що виступає суттєвим обмеженням розвитку громадянської участі. Експерти одностайно наголошують, що значна частина громадян орієнтована на делегування відповідальності владі та очікує від неї

повного вирішення як стратегічних, так і повсякденних проблем, що стосуються життєдіяльності громади: «Люди звикли звертатися до влади з будь-якою проблемою і очікують, що саме влада має знайти її вирішення» (Експерт ХРК-1). Інший експерт підкреслив: «Багато мешканців досі сприймають громаду як сервісну структуру, яка повинна все організувати й забезпечити, а не як простір спільної відповідальності» (Експерт КРМ-1). Така установка проявляється у небажанні брати участь у вирішенні локальних питань, зокрема у сфері житлово-комунального господарства (наприклад, через механізми самоорганізації співвласників багатоквартирних будинків), у схильності перекладати відповідальність на ОМС, а також у низькій готовності до колективної дії та самоорганізації. У результаті вертикальний соціальний капітал формується не у форматі співуправління, а у межах моделі делегованої відповідальності, де взаємодія між владою і громадянами має односторонній характер і не передбачає системного залучення населення до процесів ухвалення рішень.

У цьому контексті особливого значення набуває роль комунікації як ключового інструменту підтримки інституційної довіри. Саме комунікаційні практики визначаються експертами як критично важливі для стабілізації відносин між владою та громадянами. Зокрема, підкреслюється, що навіть непопулярні або об'єктивно складні рішення не призводять до зниження рівня довіри за умови їхнього належного пояснення та обґрунтування, тоді як відсутність комунікації або її недостатність виступає одним із головних чинників формування недовіри. Ефективна комунікація у цьому випадку включає як реактивні дії (відповіді на запити, роз'яснення рішень), так і превентивні (попереднє інформування, пояснення можливих змін та їх наслідків). Таким чином, довіра у Кременчуцькій громаді значною мірою залежить не лише від результатів діяльності влади, але й від якості її інформаційної політики, що узгоджується з сучасними підходами до розуміння легітимності влади як поєднання результативного та комунікативного вимірів.

Важливою складовою цієї моделі є також зростаюча роль громадського сектору як посередника у процесі формування довіри. Експерти підкреслюють, що

громадські організації, особливо ті, які мають експертність, репутацію та довіру з боку населення, можуть виконувати функцію медіатора між владою і громадянами, зокрема у ситуаціях, що потребують пояснення складних або непопулярних управлінських рішень, підвищення довіри до інформації або залучення додаткової експертності. При цьому громадський сектор розглядається не як альтернатива або опозиція до влади, але як партнер у реалізації публічної політики, що відповідає концепції вертикального соціального капіталу, яка підкреслює значення взаємодії між інституціями та громадянським суспільством для забезпечення ефективного врядування.

З метою уточнення ролі громадського сектору у формуванні вертикального соціального капіталу було проведено пілотажне інтерв'ювання шести представників громадських організацій та волонтерських ініціатив, з яких троє представляли Кременчуцьку громаду, а троє – Харківську. Хоча отримані результати не можуть претендувати на широку узагальнюваність через обмежений обсяг вибірки, вони дозволяють окреслити низку важливих тенденцій та сформулювати перспективні напрями подальших досліджень.

Результати інтерв'ю частково підтверджують тезу про потенційну роль громадського сектору як посередника між владою та громадянами, однак свідчать, що на практиці цей потенціал реалізується лише частково. Більшість опитаних представників громадського сектору не розглядають налагодження комунікації між владою та населенням як пріоритетний напрям своєї діяльності: «Наше завдання – допомагати людям тут і зараз, а не виступати посередником між владою та громадою» (Респондент 2). Інший учасник інтерв'ю наголосив: «Ми працюємо безпосередньо з людьми та їхніми проблемами, а питання комунікації з владою виникають лише тоді, коли це необхідно для реалізації конкретного проєкту» (Респондент 5). Основна увага волонтерських ініціатив зосереджена на безпосередньому наданні допомоги населенню та оперативному реагуванні на соціальні проблеми.

Характерно, що серед респондентів переважала орієнтація на автономну діяльність від органів влади. Представники громадських організацій часто не

розраховують на підтримку з боку ОМС та будують свою діяльність на основі зовнішнього фінансування, партнерств із міжнародними організаціями або власних ресурсів: «Якщо організація хоче працювати стабільно, вона повинна шукати гранти та партнерів...» (Респондент 1). Інший респондент підкреслив: «Ми звикли покладатися на донорів та міжнародні програми, тому що підтримка з боку влади є скоріше винятком, ніж правилом» (Респондент 4). Унаслідок цього взаємодія між владою та громадським сектором має переважно ситуативний характер і найчастіше виникає навколо конкретних проєктів або кризових завдань, а не як постійний механізм представництва інтересів громадян.

Отримані результати свідчать про існування певного парадоксу: громадський сектор має достатній рівень довіри з боку населення, проте самі ГО та волонтерські об'єднання не завжди прагнуть брати на себе таку роль. Відповідно, наявний ресурс вертикального соціального капіталу використовується не повною мірою, а взаємодія між громадянським суспільством та владою залишається фрагментарною. Водночас результати пілотажного дослідження дозволяють припустити, що інституціоналізація співпраці між ОМС та громадським сектором може стати одним із перспективних механізмів зміцнення вертикального соціального капіталу ОТГ. Як зазначив один із респондентів, «якби існували сталі майданчики для співпраці між владою та громадськими організаціями, ефективність вирішення багатьох проблем була б вищою» (Респондент 2). З огляду на обмежений масштаб дослідження, доцільним є продовження цього напрямку пошуку шляхом розширення кола респондентів та поглибленого аналізу ролі громадянського суспільства у формуванні довіри, розвитку громадянської участі та забезпеченні ефективної взаємодії між владою і населенням.

Узагальнюючи отримані результати, можна констатувати, що у Кременчуцькій громаді сформувалася специфічна модель вертикального соціального капіталу, яка характеризується поєднанням кількох взаємопов'язаних рис: високого рівня очікувань громадян від влади в умовах кризи, персоналізації довіри, трансформації комунікації у цифровий формат, зниження рівня інституційної участі, домінування патерналістських установок, визначальної ролі

комунікації у підтримці довіри та зростання значення громадського сектору як потенційного посередника між владою і громадянами. Водночас результати пілотажного інтерв'ювання представників ГО і волонтерських ініціатив засвідчили, що цей потенціал реалізується лише частково. Попри високий рівень суспільної довіри та значний досвід роботи з різними групами населення, більшість представників громадського сектору орієнтовані насамперед на надання допомоги, реалізацію власних проєктів і залучення ресурсів для забезпечення інституційної стійкості, а не на системне посередництво між владою та громадою (Deineko, Aasland, Filippova & Muradyan, 2023). Унаслідок цього взаємодія між ОМС та громадським сектором залишається переважно ситуативною та проєктно орієнтованою, що обмежує можливості використання громадських організацій як повноцінного механізму зміцнення вертикального соціального капіталу.

На цій основі можна зробити ширший узагальнюючий висновок: розвиток децентралізації в Україні набуває виразно регіонально диференційованого характеру, що залежить від віддаленості громади від фронту. Умовно можна виділити три типи громад:

1) Прифронтові громади, де домінує кризово-реактивне управління, мінімальна участь, а довіра базується на виживанні.

2) Громади під ризиком обстрілів (центральні регіони), що характеризуються поєднанням безпекових функцій із збереженням комунікації та часткових інституційних практик.

3) Відносно безпечні громади (західні регіони): це збереження або навіть розвиток партисипативних механізмів, більший потенціал для інституціоналізації довіри та участі.

Це означає, що децентралізація в умовах війни розвивається як багаторівнева та контекстно залежна система. У відносно безпечних регіонах вона може продовжуватися у класичній логіці – із розвитком участі, локальної демократії та інституційної довіри. Натомість у прифронтових громадах вона трансформується у модель «децентралізованої відповідальності при централізованому управлінні»,

де громади виконують значний обсяг функцій, але в умовах обмеженої автономії та звуженого простору для участі.

Отже, перспективи розвитку децентралізації безпосередньо залежать від безпекового контексту. Після завершення активної фази війни Україна, ймовірно, зіткнеться з необхідністю «асиметричного відновлення» децентралізації, де різні типи громад потребуватимуть різних підходів: від відновлення інституцій участі у прифронтових регіонах до їхнього подальшого розвитку у відносно стабільних громадах. Це ставить під сумнів універсальність реформаторських підходів і вимагає врахування просторової та безпекової диференціації як ключового фактора формування вертикального соціального капіталу та ефективності місцевого врядування.

Отримані дані демонструють парадоксальну, але структурно узгоджену конфігурацію: у громадах одночасно співіснують помірний рівень довіри до місцевої влади та низький рівень громадянської участі. Довіра має переважно інструментальний (результативний) характер і формується через здатність влади забезпечувати базові умови життєдіяльності в умовах кризи (безпека, стабільність, послуги), що відповідає концепції «легітимності результату» («output legitimacy») (Scharpf, 1999). Водночас ця довіра є значною мірою персоналізованою, а не інституційною, що підтверджується як кореляційним аналізом, так і експертними оцінками. Це означає, що вертикальний соціальний капітал існує, але він не має стійкої інституційної основи.

Другим системним висновком є розрив між довірою, знанням і дією. Громадяни частково довіряють владі і значною мірою знають про можливості взаємодії, але не використовують їх. Це свідчить про слабку трансформацію довіри у практики участі та вказує на дефіцит зовнішньополітичної ефективності – віри у здатність впливати на рішення. У результаті формується модель «пасивної довіри», коли влада сприймається як необхідний і легітимний інститут, але громадяни не включаються у процеси співуправління.

Третім важливим висновком є «зміщення» структури соціального капіталу. В умовах кризи посилюються горизонтальні зв'язки (волонтерство, взаємодопомога,

неформальні мережі), тоді як вертикальні (взаємодія з владою) стають менш регулярними і менш інституціоналізованими. Це означає, що соціальний капітал не зникає, але перерозподіляється: від *linking* до *bonding* і *bridging* форм. Така конфігурація є ефективною для виживання громади у короткостроковій перспективі, але створює ризики для довгострокового розвитку інституційної демократії.

Четвертий висновок полягає у тому, що криза радикально трансформує логіку врядування. В обох громадах зафіксовано перехід від партисипативної моделі до кризово-реактивної, де ключовими критеріями стають швидкість, ефективність і централізація прийняття рішень. Це об'єктивно звужує простір для участі і послаблює процедурну легітимність, але водночас підсилює функціональну довіру. Таким чином, виникає структурна напруга між ефективністю і демократією.

П'ятим системним елементом є домінування патерналістських установок, які посилюються в умовах кризи. Громадяни очікують від влади вирішення проблем і делегують їй відповідальність, що знижує мотивацію до участі. Це не лише культурна спадщина постсоціалістичного розвитку, але й адаптивна реакція на нестабільність, коли індивідуальні ресурси спрямовуються на виживання, а не на участь.

Шостим важливим аспектом є трансформація публічної сфери: комунікація між владою і громадянами частково переміщується у цифрові середовища, формуючи паралельну мережеву публічність. Це розширює можливості доступу до інформації, але водночас послаблює інституційні канали взаємодії і створює розрив між «обговоренням» і «впливом».

У сукупності використання включеного спостереження, аналізу документів і контент-аналізу, нарративного аналізу та методу кейс-стаді забезпечує багаторівневий підхід до дослідження. Кожен із методів виконує окрему аналітичну функцію: спостереження дозволяє зафіксувати реальні практики, аналіз документів – інституційні рамки та публічний дискурс, нарративний аналіз – суб'єктивні смисли та інтерпретації, а кейс-стаді – інтегрувати всі ці виміри у контексті конкретних громад. Така методологічна триангуляція підвищує

валідність і надійність результатів дослідження та дозволяє сформувати цілісне, глибоке та контекстуально обґрунтоване розуміння процесів формування і трансформації вертикального соціального капіталу.

На основі узагальнених результатів можна виділити кілька критичних вузлів, які становлять ризик для подальшого розвитку громад:

1) Неінституціоналізована довіра, тобто залежність від персоналій, а не від стабільних інститутів.

2) Розрив між довірою і участю, що означає, що громадяни не інтегровані у процеси управління.

3) Домінування патерналізму, тобто відсутність співвідповідальності за розвиток громади.

4) Інституційне перевантаження громад, тобто поєднання розширених повноважень і обмежених ресурсів.

5) Суперечність між децентралізацією і централізацією, тобто нечіткість відповідальності і управлінських ролей.

6) Втрата інституційної спроможності (кадри, досвід), що підриває довіру і ефективність управління.

7) Цифрова фрагментація комунікації, тобто наявність дискурсу без інституційного впливу.

Подальший успіх децентралізації залежатиме від здатності трансформувати цю модель у більш інституційну форму, де довіра підкріплюється участю, а взаємодія між владою і громадянами набуває системного, а не ситуативного характеру.

3.2. Інструменти посилення соціального капіталу як ресурсу стійкості та розвитку територіальних громад

Проведений аналіз дозволив розглядати соціальний капітал ОТГ не лише в тривіальній оптиці сукупності соціальних зв'язків, норм довіри та практик взаємодії, а як комплексний ресурс забезпечення колективної дії, соціальної

інтеграції та управлінської спроможності громади. На основі положень П. Бурдьє про соціальний капітал як ресурс доступу до можливостей та влади, концепції Дж. Коулмена щодо координаційної функції, підходу Р. Патнема до соціального капіталу як основи громадянської активності та суспільної згуртованості, а також моделі М. Вулкока і Д. Нараян, яка підкреслює необхідність збалансованого розвитку внутрішньогрупових (*bonding*), міжгрупових (*bridging*) та вертикальних (*linking*) зв'язків. Інституційний вимір соціального капіталу було осмислено через концепції довіри Н. Лумана та Б. Ротштейна, за якими стійкість суспільних відносин значною мірою залежить від здатності інституцій формувати передбачувані, справедливі та легітимні правила взаємодії.

Також ми емпірично верифікували, що в умовах соціальних трансформацій, спричинених децентралізацією, пандемією COVID-19 та повномасштабною війною, соціальний капітал ОТГ зазнає нерівномірних змін. З одного боку, посилюються горизонтальні практики солідарності, взаємодопомоги та самоорганізації, які забезпечують адаптацію населення до кризових умов. З іншого боку, відбувається трансформація вертикального соціального капіталу, що проявляється у персоналізації довіри, скороченні інституційних форм участі, поширенні патерналістських установок та збереженні розриву між довірою до влади та реальним включенням громадян у процеси місцевого врядування.

Особливо важливим результатом дослідження стало виявлення дефіциту громадянської суб'єктності як одного з ключових обмежень розвитку вертикального соціального капіталу. Значна частина мешканців громад схильна сприймати себе переважно як отримувачів послуг і рішень, а не як повноправних учасників випрацювання та реалізації публічної політики. Внаслідок цього право на участь часто не трансформується у практику участі, а інституційна довіра не перетворюється на готовність до співуправління. Така ситуація узгоджується з висновками теорій рефлексивної модернізації У. Бека та Е. Гідденса, які вказують, що в умовах зростання невизначеності та ризиків суспільство потребує не лише ефективних інституцій, але й релевантних їм та активних громадян, здатних до рефлексивного прийняття рішень та відповідальної участі у суспільному житті.

Саме тому питання зміцнення соціального капіталу територіальних громад доцільно розглядати саме як процес формування громадянської суб'єктності, розвитку культури співуправління та створення умов для збалансованої взаємодії між громадянами, громадянським суспільством і органами влади. Запропоновані нижче напрями посилення соціального капіталу (зокрема й вертикального) безпосередньо впливають із виявлених теоретичних закономірностей та результатів дослідження і спрямовані на подолання тих структурних обмежень, які сьогодні стримують розвиток територіальних громад в умовах кризових та турбулентних соціальних трансформацій.

Це варто розглядати як процес формування цілісної системи інструментів, що забезпечують стійкість і розвиток громади через поєднання горизонтальних соціальних зв'язків, інституційної довіри та ефективної взаємодії між громадянами й органами влади. При цьому зберігається принципова логіка підходу, де вертикальний соціальний капітал виступає ключовою умовою управлінської спроможності, однак він розглядається у ширшому контексті як складова інтегрованого соціального ресурсу громади.

Одним із базових інструментів посилення соціального капіталу стане **освітній компонент**, який має розглядатися як наскрізний елемент розвитку громади у всіх сферах її функціонування. Йдеться не тільки про суто формальну освіту, але і про формування системи громадянського навчання як постійної інституційної практики, спрямованої на підвищення громадянської компетентності, політичної дієздатності та здатності до участі. Адже низький рівень участі громадян часто пов'язаний не стільки з недовірою, скільки з браком знань і навичок використання існуючих механізмів впливу. Відтак освітній компонент має включати зокрема прикладні знання про функціонування ОМС, розподіл повноважень, інструменти участі, бюджетні процеси, механізми співуправління на рівні будинку, мікрорайону та громади загалом.

Ми виявили, що значна частина громадян не бере участі в місцевому управлінні не лише через недовіру чи втому від кризи, але й через відсутність знань, яким чином така участь можлива, де отримати інформацію про інструменти

впливу, як користуватися процедурами звернення, консультацій, місцевих ініціатив або співуправління на рівні будинку, школи, мікрорайону чи громади загалом. Така ситуація свідчить про **дефіцит не стільки формальних можливостей, скільки практичної громадянської підготовленості** до використання цих можливостей. У цьому контексті особливої актуальності набуває розробка цільових програм громадянського навчання, зокрема навчального курсу або серії коротких модульних програм для різних категорій населення. Стандартна для бюрократичних та проектно-звітних процедура «абстрактної просвіти» має бути заміщена прикладним курсом, присвяченим реальним механізмам локальної участі: як працюють ОМС, хто за що відповідає у громаді, як подати колективне звернення, як долучитися до консультацій, як працюють ОСББ, публічні обговорення, електронні петиції, бюджетні процеси, громадські ради, локальні ініціативи та інші форми спільного вирішення проблем. Така підготовка є необхідною, оскільки, як показують дослідження OECD 2025 року та результати нашого дослідження, відчуття політичної дієздатності та впевненості у власній здатності брати участь у публічних процесах прямо пов'язане і з рівнем довіри до влади, і з реальною участю у політиці та врядуванні. Зокрема, за OECD, люди, які відчувають, що мають вплив на дії влади, демонструють значно вищий рівень довіри, ніж ті, хто такого впливу не відчуває; так само політична ефективність позитивно впливає на традиційні форми участі. У цьому сенсі громадянське навчання виступає базовим механізмом зміцнення вертикального соціального капіталу, оскільки воно знижує дистанцію між громадянином і владою, перетворюючи абстрактне право участі на засвоєну соціальну практику.

Наступним ключовим інструментом є **відновлення та інституціоналізація прямої комунікації між владою та громадянами**. Наше дослідження показало, що в умовах пандемії та війни відбулося суттєве зміщення комунікації у бік дистанційних форматів, що призвело до послаблення безпосереднього контакту між владою і населенням, зростання ролі посередників та вторинних інтерпретацій інформації. Це, своєю чергою, негативно вплинуло на рівень довіри, оскільки зник

важливий вимір метакомунікації – шанс на безпосередній діалог, уточнення позицій, емоційного сприйняття та взаємного розуміння.

У зв'язку з цим пряма, неупереджена, «ближча до людей» комунікація має розглядатися як самостійний інструмент посилення соціального капіталу. Йдеться про регулярні публічні зустрічі, відкриті обговорення рішень, виїзні прийоми, діалогові формати звітності, тобто такі практики, які забезпечують не лише передачу інформації, але й спільне її осмислення. Водночас важливою є інтеграція цифрових каналів у гібридну модель комунікації: онлайн-інструменти забезпечують оперативність і доступність, тоді як офлайн-взаємодія – довіру, включеність і відновлення соціального контакту.

Інституційні механізми участі не можуть бути ефективними без відновлення і підтримки прямої комунікації між владою та громадянами. У якісному дослідженні нами неодноразово фіксувалася думка, що до карантину і повномасштабної війни комунікація влади з громадянами була більш безпосередньою: представники влади брали участь у зустрічах, виходили на мітинги, пояснювали мотиви рішень і фактично були включені у «живий» публічний простір громади. Після переходу до дистанційних і переважно цифрових форматів ця пряма взаємодія суттєво скоротилася; громадяни стали частіше отримувати інформацію опосередковано, через соціальні мережі, неофіційні канали та заангажованих посередників, що послабило безпосередній зв'язок між владою і населенням та посилило залежність громадської думки від вторинних інтерпретацій. Це зафіксовано в експертних інтерв'ю, де наголошується, що пряма комунікація фактично припинилася, а її місце посіла інформація, подана «крізь призму того, хто її викладав». Соціологічно це означає втрату не лише каналу передачі інформації, але й ширшого поля метакомунікації – невербальних сигналів, можливості уточнення, спільного тлумачення ситуації, емоційного зчитування позиції іншого боку, тобто тих елементів взаємодії, які не зводяться до формального повідомлення, але суттєво впливають на довіру. Саме тому **прямі, очні та гібридні формати** спілкування мають розглядатися як самостійний механізм зміцнення вертикального соціального капіталу. Емпірично доведено, що *face-to-face participation* підвищує довіру,

оскільки зменшує бар'єри комунікації, підсилює сприйняття прозорості та створює для громадян відчуття реальної відкритості влади. Отже, цифровізація – уточнимо всупереч пануючому дискурсу дигітал-оптимізму! – не повинна замінювати пряму комунікацію, але має доповнювати її. Для громад, особливо в умовах кризи, найбільш продуктивною є не дистанційна комунікація сама по собі, а гібридна модель, у якій онлайн-канали забезпечують оперативність, а прямі формати – довіру, включення і відновлення метакомунікативного виміру взаємодії.

Наступним важливим інструментом є **створення реальних механізмів участі та формування культури співвідповідальності**. Дослідження показало, що однією з ключових проблем є збереження патерналістських установок, за яких влада сприймається як єдиний суб'єкт вирішення проблем, тоді як громадяни залишаються у позиції пасивних очікувань. Подолання цієї моделі потребує впровадження інструментів «малого входу» до участі – доступних, регулярних і практично орієнтованих форм взаємодії (локальні консультації, мікроініціативи, дорадчі групи, партисипативні практики на рівні щоденних рішень). Критично важливим є те, що **участь має бути результативною**: громадяни повинні бачити зв'язок між власною активністю та управлінськими рішеннями. Саме відчуття впливу формує довіру та стимулює подальшу участь, створюючи циклічний ефект посилення соціального капіталу.

У Кременчуцькій громаді патерналістська настанова прямо пов'язувалося з небажанням частини мешканців брати участь у вирішенні локальних проблем, зокрема через ОСББ; в інтерв'ю наголошувалося, що значна частина громадян продовжує орієнтуватися на модель «ми вас обрали – ви повинні нам усе забезпечити». Така установка не лише знижує рівень участі, але й об'єктивно «перевантажує» місцеву владу, яка змушена компенсувати низьку громадянську активність. Саме тому залучення громадян до ухвалення рішень має відбуватися як послідовна політика формування культури співуправління. Принципово важливо, щоб форми участі не були суто декоративними. Люди повинні бачити, що їхня думка може впливати на результат: механізм участі працює лише тоді, коли він поєднаний із відчуттям реальної політичної дієздатності.

Окремого значення набуває питання часу як необхідної умови зміцнення вертикального соціального капіталу. Емпіричний матеріал дає підстави стверджувати, що в українських ОТГ зміна моделей взаємодії між владою і громадянами не може бути швидкою, оскільки вона стримується історично сформованими установками та інерцією соціалізації попередніх поколінь (Stolle, 2001). У якісних інтерв'ю прямо підкреслюється, що більш сталі зміни у ставленні до влади, участі та відповідальності пов'язані з поколінною зміною – з переходом, коли більшість активного населення становитимуть ті, хто соціалізувався вже поза радянською нормативною системою і більше звик покладатися на власну дію, а не на зовнішнього «керівника», який вирішує все за громаду. Це спостереження добре узгоджується з підходами до *generational replacement*, відповідно з чим ціннісні орієнтації суспільства змінюються не лише внаслідок поточних політик, але й у зміні поколінь, соціалізованих у різних історичних умовах. Світові дані WVS також показують (World Values Survey Association, 2020; Narayan, Patel, Schaff, Rademacher & Koch-Schulte, 2000; Ручка, 2018), що поширення цінностей самовираження (*self-expression values*) і посилення запиту на участь та демократичні інститути пов'язане з поколінним заміщенням (*generational replacement*), тоді як за умов невизначеності та загрози пріоритет зміщується до безпеки і виживання. Звідси випливає принципово важливий висновок: зміцнення вертикального соціального капіталу потребує часу для зміни соціальних установок. Однак це не означає, що держава і громади мають просто «чекати зміни поколінь»: навпаки, інституційна політика повинна прискорювати формування нової культури участі через освіту, громадянське навчання, практики співуправління і поступове нормування відповідальності як спільної.

У цьому зв'язку важливо враховувати ще одну фундаментальну обставину: зміцнення вертикального соціального капіталу в Україні не може відбуватися однаково і синхронно по всій території держави, оскільки самі громади та громадяни перебувають у принципово різних умовах безпеки, ресурсності та інституційного навантаження. Ми виявили, що прифронтові громади, громади під ризиком обстрілів і відносно безпечні громади функціонують у різних логіках

виживання та управління: там, де громада змушена в першу чергу забезпечувати укриття, безперервне енергоживлення критичної інфраструктури, евакуацію, базові соціальні послуги та антикризове реагування, простір для повноцінної партисипації є об'єктивно вужчим. Одночасно громади продовжують отримувати централізовані вимоги щодо реалізації державних реформ – у сфері деінституціоналізації, інклюзивної освіти, розширення соціальних послуг, оплати праці та інших напрямів, – що посилює розрив між формальною децентралізацією і фактичною централізацією управління. Вимога однакової швидкості та глибини реформування для всіх громад виявляється соціально, технічно і територіально нерелевантною: якщо країна переживає реформу нерівномірно, то й очікування до громад мають диференціюватися. Інакше децентралізація має тенденцію перетворитися на механізм асиметричного навантаження, коли громади з найвищими безпековими ризиками водночас мають виконувати найбільш ресурсомісткі вимоги. Звідси впливає ще один механізм зміцнення вертикального соціального капіталу – **забезпечення пропорційності реформаційного тиску до реальних умов функціонування громад**. Лише коли базові умови життєдіяльності, безпеки та інституційної стабільності будуть вирівняні, від громад можна буде вимагати симетричного розвитку участі, відповідальності та локальної демократії.

Окремого значення набуває **підтримка інституційної спроможності місцевого самоврядування**: без стабільних, компетентних і передбачуваних інституцій соціальний капітал не може виконувати свої функції. Кризи супроводжуються кадровими втратами, перевантаженням управлінських структур і зниженням інституційної сталості, що безпосередньо впливає на рівень довіри. Відтак посилення соціального капіталу передбачає також інвестиції у розвиток управлінських кадрів, збереження інституційної пам'яті, забезпечення безперервності управлінських процесів. Аналіз показав, що кризи супроводжуються кадровою плинністю, втратою кваліфікованих працівників, зміною процедур, перевантаженням управлінських структур і трансформацією базових інститутів, насамперед освіти та соціального управління. Це підриває

управлінську спроможність громад і послаблює вертикальний соціальний капітал, оскільки громадяни схильні довіряти не абстрактним принципам, а передбачуваним і компетентним інституціям. Саме тому зміцнення вертикального соціального капіталу передбачає не лише роботу з громадянами, але й **стабілізацію організаційної спроможності місцевих інституцій**: збереження кадрів, розвиток управлінської кваліфікації, формування інституційної пам'яті, забезпечення професійної наступності, а також недопущення ситуації, коли локальні органи самоврядування одночасно втрачають автономію, ресурси і компетентні команди. Вертикальний соціальний капітал має «каскадну» природу: недовіра, непередбачуваність і кадровий розрив на верхніх рівнях інституційної ієрархії неминуче транслуються вниз – до виконавчих структур і громадян. Отже, підтримка управлінської спроможності самої громади є необхідною внутрішньою умовою відтворення та розвитку вертикального соціального капіталу.

Не менш важливим інструментом є **інституціоналізація партнерства з громадянським сектором**, який виступає посередником між владою та громадянами. Громадські організації та волонтерські мережі можуть посилювати довіру, пояснювати складні рішення, забезпечувати додаткові канали комунікації та мобілізації, формуючи таким чином зв'язки типу *linking social capital*. Принципово важливо, щоб така взаємодія мала системний, а не ситуативний характер. Адже якісне дослідження показало, що громадські організації та волонтерські мережі можуть посилювати довіру, особливо тоді, коли вони мають експертність, організаційну спроможність і суспільну легітимність, а також коли вони допомагають пояснювати складні рішення, доносити їхні наслідки до різних груп населення і виконувати окремі функції соціальної мобілізації. Це відповідає логіці *linking social capital*, у якій стійкість громади залежить від здатності поєднувати горизонтальні мережі солідарності з вертикальними каналами доступу до ресурсів і рішень. Саме тому одним із механізмів зміцнення вертикального соціального капіталу є **інституціоналізація партнерства між владою та громадянським сектором**: не ситуативне залучення до кризового реагування, а постійні дорадчі, експертні, комунікаційні й просвітницькі форми співпраці. Це

особливо важливо, коли суспільство з більшою довірою сприймає інформацію від незалежних або напівнезалежних посередників, ніж безпосередньо від владних структур.

Таким чином, механізми зміцнення вертикального соціального капіталу ОТГ мають носити комплексний характер і включати: громадянське навчання; відновлення прямої та гібридної комунікації; створення реальних механізмів участі; формування культури співвідповідальності; підтримку спроможності місцевих інституцій; інституціоналізацію партнерства з громадським сектором; а також диференційований, просторово чутливий підхід до продовження децентралізації в умовах війни. Усі ці механізми мають спільну мету – перетворити вертикальний соціальний капітал із ситуативного ресурсу довіри до «працюючої влади» на стійку систему взаємодії, у межах якої громадяни не лише очікують від влади рішень, але й набувають здатності та звички бути співучасниками вироблення цих рішень. Саме за такої умови вертикальний соціальний капітал може виконувати свою головну функцію – бути внутрішнім соціальним підґрунтям управлінської спроможності громади.

Практична імплементація окреслених механізмів зміцнення вертикального соціального капіталу потребує переходу від декларативного рівня до інституційно закріплених, відтворюваних управлінських практик, інтегрованих у повсякденну діяльність органів місцевого самоврядування. Йдеться про формування цілісної інфраструктури участі та довіри, яка одночасно охоплює освітній, комунікаційний, організаційний і нормативний виміри та функціонує як частина системи публічного управління, а не як додатковий або ситуативний елемент.

Передусім тут ключовим кроком має стати **інституціоналізація громадянського навчання** як постійної функції громади. Це передбачає розробку та впровадження стандартизованого муніципального освітнього продукту – навчального курсу з громадянської участі, інтегрованого у діяльність центрів надання адміністративних послуг, закладів освіти, громадських просторів або цифрових платформ громади. Такий курс має бути модульним і практикоорієнтованим, із чіткою орієнтацією на формування політичної

ефективності громадян, тобто їхньої здатності розуміти механізми впливу та використовувати їх. Доцільним є впровадження принципу «*learning by doing*», коли навчання поєднується з реальними кейсами участі (подання звернень, участь у консультаціях, розробка локальних ініціатив). Організаційно це може бути реалізовано через створення при ОМС «шкіл громадянської участі», а також через партнерство з громадськими організаціями як провайдерами неформальної освіти. Така практика повинна бути системною та циклічною, із регулярним набором учасників і диференціацією за віковими та соціальними групами.

Паралельно з освітнім компонентом має бути сформована інституційна **архітектура «малого входу»** в участь, яка знижує бар'єри залучення громадян до управління. Йдеться про створення простих, доступних і регулярних форм взаємодії, що не потребують значних ресурсів або спеціальної підготовки: мікроконсультації на рівні кварталів, тематичні громадські зустрічі, дорадчі групи при закладах освіти і медицини, локальні ініціативні платформи. Принципово важливо, щоб ці інструменти мали операційний зворотний зв'язок, тобто щоб кожна участь громадянина супроводжувалася фіксацією результату (прийнято / відхилено / в процесі), що формує відчуття впливу. Це забезпечуватиме перехід від формальної участі до ефективної участі, яка є ключовим фактором інституційної довіри.

Не менш важливим є відновлення та **інституціоналізація прямої комунікації** як регулярної управлінської практики. Для цього ОМС доцільно запровадити нормативно закріплені формати очної взаємодії, які ми називали вище, причому ці практики мають функціонувати як обов'язковий елемент циклу управління. Водночас цифрові канали мають бути інтегровані у цю систему як інструмент оперативності, але не замінювати безпосередню взаємодію. Оптимальною є гібридна комунікаційна модель, у якій онлайн-платформи використовуються для інформування та залучення, а офлайн-формати – для «живого» обговорення, узгодження позицій і відновлення метакомунікації.

З метою подолання патерналістських установок необхідно впроваджувати політику **інституційного стимулювання співвідповідальності**, що передбачає

поєднання нормативних, економічних і соціальних інструментів. Зокрема, доцільним вбачається запровадження механізмів співфінансування локальних проєктів, коли частина ресурсу надається громадою, а частина – мешканцями або бізнесом; розвиток практик партисипативного бюджетування з акцентом на малих проєктах; створення умов для самоорганізації мешканців через підтримку ОСББ, ініціативних груп, локальних асоціацій. Важливо, щоб участь була пов'язана перш за все з розподілом відповідальності, що поступово трансформує модель «делегування» у модель «співуправління».

Окремим напрямом практичних дій має стати стабілізація інституційної спроможності ОМС, оскільки без цього вертикальний соціальний капітал не може бути стійким. Це передбачає впровадження програм утримання та розвитку кадрів, створення внутрішніх систем передачі знань і досвіду, підвищення кваліфікації управлінців у сфері кризового менеджменту, комунікації та роботи з громадою. Доцільним є також запровадження стандартів управлінської безперервності, які забезпечують збереження функціональності інституцій навіть за умов кадрової плинності.

Важливим практичним механізмом є також інституціоналізація партнерства з громадянським сектором. Це може бути реалізовано через створення постійно діючих дорадчих платформ, експертних рад, тематичних робочих груп, у яких громадські організації виступають не опонентами, а співучасниками формування політик. Така взаємодія дозволяє підсилити *linking social capital*, забезпечити додаткові канали комунікації з населенням і підвищити легітимність управлінських рішень.

З урахуванням просторової диференціації громад окремим практичним завданням є впровадження адаптивної моделі децентралізації, що враховує безпекові, ресурсні та інституційні умови конкретної території. Це означає, що інструменти участі, темпи реформ і вимоги до громад повинні бути диференційованими: у прифронтових громадах акцент має робитися на підтримці базової спроможності та мінімальних формах участі, у відносно стабільних – на розширенні партисипативних практик і інституціоналізації довіри. Такий підхід

дозволяє уникнути асиметричного навантаження і забезпечити більш збалансований розвиток вертикального соціального капіталу.

Загалом, практична реалізація механізмів зміцнення вертикального соціального капіталу передбачає формування інтегрованої системи «довіра – участь – відповідальність», у якій кожен елемент підкріплює інший. Громадянське навчання підвищує здатність до участі; участь, що має реальний вплив, підвищує довіру; довіра, підкріплена досвідом взаємодії, формує готовність до співвідповідальності. Саме така циклічно-ланцюжкова модель дозволяє перевести вертикальний соціальний капітал із латентного ресурсу у практичний інструмент підвищення управлінської спроможності територіальних громад і забезпечити стійкість децентралізаційних процесів у довгостроковій перспективі.

Важливою передумовою ефективної імплементації інструментів посилення соціального капіталу є систематичне здійснення соціологічного моніторингу потреб, очікувань і практик населення громади. Йдеться про регулярний «зріз» громадської думки, який дозволяє виявляти не лише рівень довіри, участі чи задоволеності, але й глибинні запити громадян, їхню готовність до взаємодії, бар'єри участі та сприйняття інституційних рішень. З методичної точки зору це відповідає принципам *evidence-based policy* (Weiss, 1979; Nutley et al., 2007) відповідно до яких управлінські рішення повинні ґрунтуватися на емпірично підтверджених даних, а не на припущеннях чи формальних індикаторах.

Соціологічний моніторинг виконує декілька ключових функцій у контексті розвитку соціального капіталу. По-перше, він забезпечуватиме зворотний зв'язок між владою та громадою, перетворюючи комунікацію з одностороннього інформування на двосторонній процес взаєморозуміння. По-друге, він дозволяє ідентифікувати розриви між декларованими політиками та реальними практиками, що є критично важливим для подолання формалізації участі. По-третє, це створює основу для таргетування за рівнем залученості, довіри та потреб, що дає змогу розробляти диференційовані інструменти впливу та підвищувати їхню ефективність (European Commission, n.d.).

З політичної точки зору впровадження системи регулярного вивчення громадської думки сприяє підвищенню легітимності управлінських рішень, оскільки демонструє відкритість влади до врахування позицій громадян і формує відчуття включеності у процес прийняття рішень. Це, своєю чергою, безпосередньо впливає на рівень інституційної довіри та готовність до участі, що є базовими елементами вертикального соціального капіталу (UNDP, n.d.).

Таким чином, соціологічний моніторинг потреб населення слід розглядати не як допоміжний інструмент, а як структурний компонент системи посилення соціального капіталу, який забезпечує адаптивність управлінських рішень, підвищує їхню ефективність і сприяє формуванню стійкої моделі взаємодії між громадянами та інституціями.

Висновки до розділу 3

Ми здійснили емпіричну верифікацію теоретичних положень щодо структури, динаміки та функціонування соціального капіталу територіальних громад України, а також обґрунтували практичні інструменти його посилення як ресурсу соціальної стійкості та розвитку. Узагальнення результатів кількісного та якісного аналізу дозволило не лише зафіксувати поточний стан соціального капіталу, але й виявити його ключові прояви, (дис)функції та механізми трансформації в умовах соціально-політичних змін.

По-перше, встановлено, що соціальний капітал ОТГ України має асиметричну структуру, у межах якої горизонтальний вимір (міжособистісна довіра, солідарність, взаємодопомога) є більш розвиненим і стійким у кризових умовах, тоді як вертикальний соціальний капітал (інституційна довіра, участь, взаємодія з владою) демонструє суперечливу динаміку. Емпіричні дані підтверджують, що в умовах війни відбувається мобілізація горизонтальних мереж, які забезпечують базові функції виживання, координації та підтримки, однак це не супроводжується пропорційним зміцненням інституційної довіри. Навпаки, спостерігається її часткова деформація у персоналізації довіри, коли громадяни більше довіряють

конкретним особам (військовим, волонтерам, локальним лідерам), ніж інституціям як таким.

По-друге, виявлено, що (дис)функції соціального капіталу проявляються передусім у розриві між готовністю до участі та реальною включеністю громадян до процесів місцевого управління, а також у збереженні патерналістських установок. Це призводить до ситуації, коли соціальний капітал існує переважно у латентній формі і не трансформується у практики співуправління та спільної відповідальності. Водночас інституційні механізми участі часто мають формальний характер і не забезпечують відчуття реального впливу, що обмежує їхній потенціал як інструментів розвитку соціального капіталу.

По-третє, доведено, що розвиток, деформація та функціонування соціального капіталу суттєво залежать від територіального контексту громади, зокрема її близькості до зони бойових дій. У прифронтових громадах соціальний капітал формується в умовах підвищеної невизначеності та безпекових ризиків, що зумовлює домінування горизонтальних зв'язків і обмеження можливостей для повноцінної участі. У таких громадах ключовими стають функції виживання, мобілізації ресурсів та підтримки базових соціальних процесів, тоді як інструменти участі та довгострокового планування відходять на другий план. Натомість у відносно безпечних громадах проявляється набагато більший потенціал розвитку вертикального соціального капіталу, інституціоналізації участі та впровадження партисипативних практик. Це підтверджує необхідність диференційованого підходу до розвитку соціального капіталу залежно від просторових і безпекових умов (Bataeva, 2026)..

По-четверте, у розділі обґрунтовано систему практичних інструментів посилення соціального капіталу, які мають комплексний характер і спрямовані на інтеграцію горизонтальних і вертикальних вимірів. Ключовими серед них є:

- розвиток громадянської освіти як базового механізму формування політичної дієздатності та участі;
- відновлення прямої, відкритої та неупередженої комунікації між владою і громадянами;

- створення ефективних і доступних механізмів участі з реальним впливом на рішення;
- формування культури співвідповідальності як альтернативи патерналістській моделі;
- підтримка інституційної спроможності ОМС;
- розвиток партнерства з громадянським сектором як посередника між владою та громадою;
- впровадження системного соціологічного моніторингу потреб населення як інструменту адаптації управлінських рішень.

Встановлено, що ефективність цих інструментів визначається не їхнім формальним впровадженням, а здатністю формувати циклічну модель «довіра – участь – відповідальність», у межах якої кожен елемент посилює інший. Саме така модель дозволяє перевести соціальний капітал із потенційного ресурсу у практичний механізм розвитку.

На основі отриманих результатів сформульовано рекомендації щодо подальшого розвитку територіальних громад України. Зокрема, доцільним є:

1. Інституціоналізація громадянської освіти як постійної функції громади з орієнтацією на практичні навички участі.
2. Розвиток гібридної моделі комунікації, що поєднує цифрові інструменти з прямою взаємодією.
3. Запровадження низькопорогових механізмів участі, які дозволяють поступово залучати громадян до співуправління.
4. Підвищення інституційної стабільності ОМС через розвиток кадрового потенціалу та управлінських практик.
5. Диференціація політик розвитку громад з урахуванням безпекового контексту, ресурсів і рівня соціального капіталу.
6. Системне використання соціологічних досліджень як інструменту управління та прийняття рішень.

Загалом, результати дослідження дозволяють дійти висновку, що соціальний капітал територіальних громад є ключовим фактором якості життя населення. Це

підтверджується як емпіричними даними дослідження, так і широким корпусом наукових праць. Зокрема, в громадах із вищим рівнем міжособистісної довіри, розвиненими практиками взаємодопомоги та ефективною комунікацією з владою фіксується вищий рівень задоволеності базовими умовами життя, відчуття безпеки, доступу до інформації та включеності у соціальні процеси, натомість у громадах із низьким рівнем інституційної довіри та обмеженими каналами участі спостерігається зростання соціальної дистанції, фрагментація взаємодії та нижчі оцінки якості життя.

Ці висновки узгоджуються з класичними положеннями Р. Патнема, який доводив, що соціальний капітал через мережі довіри, норми взаємності та громадянську участь безпосередньо впливає на ефективність публічного управління та добробут громад. Аналогічно, Б. Ротштейн підкреслює, що інституційна довіра є визначальним чинником якості урядування, яка, своєю чергою, прямо корелює з рівнем соціального благополуччя та якості життя. Емпіричні дослідження OECD (OECD, 2017) також демонструють, що вищий рівень соціальної довіри пов'язаний із кращими показниками здоров'я, безпеки, економічної стабільності та суб'єктивного благополуччя населення.

Отже, результати дослідження підтверджують, що соціальний капітал є не похідним наслідком успішного розвитку громади, а однією з його базових передумов, оскільки саме рівень довіри, громадянської участі та якості взаємодії між населенням і владою значною мірою визначає здатність громади до ефективного функціонування, відновлення та довгострокового розвитку.

Таким чином, вважаємо, що соціальний капітал доцільно розглядати не лише як характеристику соціальних відносин у громаді, а як стратегічний ресурс її розвитку, що визначає спроможність територіальної громади забезпечувати високу якість життя населення, ефективність місцевого врядування, соціальну стійкість та здатність адаптуватися до умов невизначеності й суспільних трансформацій (Дмитренко, 2016).

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні здійснено теоретико-методологічне та емпіричне осмислення соціального капіталу територіальних громад України в умовах соціальних трансформацій, а також обґрунтовано його роль як ресурсу стійкості, координації, інтеграції та розвитку громади. Проведений аналіз дозволив сформуванню інтегративний підхід до розуміння соціального капіталу, який поєднує ресурсну, функціональну, мережеву та інституційну перспективи П. Бурд'є, Дж. Коулмена, Р. Патнема, Н. Лумана, М. Грановеттера, Н. Ліна, М. Вулкока, Д. Нараян та інших дослідників.

Встановлено, що у контексті територіальної громади соціальний капітал доцільно розглядати як багаторівневу систему горизонтальних і вертикальних соціальних зв'язків, норм взаємності, довіри, комунікаційних практик та механізмів участі, що забезпечують координацію колективних дій, доступ до ресурсів, соціальну інтеграцію та взаємодію між населенням і інституціями влади. На відміну від вузьких трактувань соціального капіталу як виключно мережевої або довірчої категорії, у межах дослідження він осмислюється як динамічний соціально-інституційний ресурс, який формується у процесі повсякденної взаємодії та визначає здатність громади до самоорганізації, адаптації та розвитку. Але оскільки досліджувався переважно контекст збереження та посилення соціального капіталу громади як ресурсу стійкості і розвитку, то акцент був зроблений на ролі вертикального соціального капіталу, який визначено як сукупність соціальних зв'язків, норм взаємності, довіри та комунікаційних практик між населенням і інституціями влади, що забезпечують легітимність управління, координацію колективних дій, ефективність зворотного зв'язку, участь громадян у процесах локального врядування та здатність громади підтримувати інституційну стійкість і керованість в умовах соціальних трансформацій.

Територіальна громада у соціологічно-інституційному контексті визначена не лише як адміністративно-територіальна одиниця чи форма місцевого самоврядування, але і як складна локальна соціальна система, у межах якої поєднуються соціальні мережі, практики взаємодії, інституційні механізми,

локальна ідентичність та колективні форми організації життя. Саме тому ефективність функціонування громади залежить одночасно від формальних управлінських ресурсів і від рівня довіри, комунікації, участі та здатності населення до кооперації.

У ході дослідження нами було доведено, що соціальний капітал територіальної громади виконує низку взаємопов'язаних функцій, які визначають якість життя населення та ефективність локального розвитку. Зокрема, інтегративна функція забезпечує соціальну згуртованість і підтримку солідарності; координаційна – узгодження дій між акторами громади без надмірного адміністративного контролю; інформаційно-комунікаційна – поширення інформації та підтримку комунікації; інституційно-посередницька – взаємодію між населенням і владою через механізми участі, підраховуваності та зворотнього зв'язку (*participation, accountability, feedback*); адаптаційно-резилієнтна – здатність громади до мобілізації та стійкості в умовах криз; інклюзивна – інтеграцію різних соціальних груп у спільний соціальний простір громади. Аргументовано, що саме поєднання *bonding-*, *bridging-* та *linking-* зв'язків створює передумови для збалансованого розвитку ОТГ.

Встановлено, що ключовим інституційним ініціатором реалізації функцій соціального капіталу в територіальній громаді виступають ОМС, які мають забезпечувати умови для розвитку довіри, комунікації, участі та координації між різними соціальними акторами. Водночас соціальний капітал не може бути сформований виключно адміністративними механізмами, оскільки його відтворення залежить від активності горизонтальних мереж взаємодії, громадянської самоорганізації, діяльності громадських організацій, волонтерських спільнот та локальних ініціатив. Таким чином, ефективне функціонування соціального капіталу можливе лише за умови поєднання інституційного управління та громадянської активності.

Соціальні трансформації як комплексні структурні зміни соціального порядку, що охоплюють інституційні, ціннісні, комунікативні та поведінкові аспекти функціонування громади у контексті України стали ключовими

трансформаційними чинниками соціального капіталу громади; тут зокрема мова йдеться про такі процеси, як реформа децентралізації, пандемія COVID-19 та повномасштабна війна. Встановлено, що соціальні трансформації характеризуються високим рівнем невизначеності, зміною моделей соціальної взаємодії, трансформацією механізмів комунікації, посиленням нестабільності інституційного середовища та зміною співвідношення між горизонтальними і вертикальними зв'язками. Наслідком цих процесів стала структурна перебудова соціального капіталу територіальних громад (Offe & Fuchs, 2002).

Доведено, що соціальний капітал територіальної громади має ендогенний характер, оскільки формується передусім у процесі внутрішньої соціальної взаємодії, локального досвіду співпраці, повсякденних практик комунікації та спільного переживання кризових ситуацій. Його відтворення залежить не лише від зовнішніх інституційних впливів, але й від здатності громади самостійно генерувати механізми довіри, кооперації та взаємної підтримки (Stolle, 1998). Саме тому соціальний капітал територіальної громади є внутрішньо зумовленою динамічною системою, яка змінюється залежно від характеру соціальних трансформацій, рівня локальної мобілізації та якості взаємодії між населенням і владою (Delhey, J., Newton, K., & Welzel, C., 2011).

У структурі ендогенного соціального капіталу виокремлено кілька взаємопов'язаних елементів: мережевий компонент (система горизонтальних і вертикальних зв'язків); нормативний компонент (довіра, взаємність, соціальні норми та санкції); комунікативний компонент (канали взаємодії та циркуляції інформації); інституційний компонент (механізми участі, підзвітності та взаємодії з владою); мобілізаційний компонент (здатність до колективної дії та самоорганізації); інтегративний компонент (відчуття належності до громади, історична пам'ять та соціальна включеність). Саме взаємодія цих елементів забезпечує виконання соціальним капіталом його ключових функцій у громаді. Водночас зазначені компоненти містять базові риси, без яких соціальний капітал не може відтворюватися та функціонувати як ресурс стійкості й розвитку територіальної громади, а саме соціальні мережі як структурну основу взаємодії;

довіру та інституційну довіру як механізми стабілізації очікувань і координації; норми взаємності та санкції як регулятори соціальної поведінки; участь як форму включення населення у спільні практики управління та взаємодії; а також історичну пам'ять, що забезпечує тяглість колективного досвіду, локальної ідентичності та відтворення спільних моделей соціальної поведінки.

Результати дослідження дозволили встановити, що вплив соціальних трансформацій на соціальний капітал територіальних громад має асиметричний характер і проявляється через процеси мобілізації, деформації та редукції. Мобілізація проявляється у посиленні горизонтальної солідарності, розвитку волонтерських практик, взаємодопомоги та локальної самоорганізації. Особливо виразно це проявилось у громадах, що зазнали більшого впливу кризових факторів. Деформація соціального капіталу пов'язана зі зміною механізмів комунікації, персоналізацією довіри, переважанням інструментальної підтримки влади над процедурною легітимністю, а також переходом до кризових моделей управління. Редукція проявляється у звуженні формалізованих механізмів участі, зниженні рівня безпосередньої соціальної взаємодії, послабленні інституційної довіри та скороченні каналів вертикальної комунікації.

Поєднуючи кількісні і якісні методи аналізу соціального капіталу територіальних громад, ми здійснили верифікацію цих теоретичних напрацювань. Кількісний етап передбачав анкетне опитування з аналізом впливу воєнного стану, інституційної довіри, прозорості діяльності влади, громадянської участі, комунікації з ОМС та соціально-демографічних характеристик. Якісний етап включав експертні інтерв'ю з представниками ОМС та ГО, а також включене спостереження, що дозволило виявити особливості реальної комунікації між владою та населенням і простежити розриви між формальними механізмами участі та практиками їх реалізації. Додатково було застосовано аналіз документів, контент-аналіз офіційних комунікацій і наративний аналіз, спрямований на інтерпретацію суб'єктивного досвіду взаємодії з владою та трансформації інституційної довіри. Метод кейс-стаді дав змогу здійснити порівняльний аналіз двох територіальних громад у різних соціально-трансформаційних умовах, а

використання даних міжнародних і національних дослідницьких проєктів забезпечило ширший контекст інтерпретації отриманих результатів.

Результати дослідження загалом підтвердили гіпотези. Зокрема, доведено, що соціальні трансформації в Україні мають асиметричний вплив на соціальний капітал територіальних громад: сприяючи мобілізації горизонтальних зв'язків, розвитку взаємодопомоги, волонтерських практик та локальної солідарності, вони одночасно ускладнюють відтворення вертикального соціального капіталу через звуження каналів безпосередньої взаємодії між населенням і владою, посилення інструментального характеру довіри та зниження ролі формалізованих механізмів участі. Перехід до дистанційних і цифрових форматів комунікації, посилений пандемією та воєнним станом, призвів до скорочення прямої соціальної взаємодії, яка традиційно виступала важливим середовищем формування довіри та локальної інтеграції.

Підтверджено також, що інтенсивність соціальних трансформацій впливає на структуру соціального капіталу громади. У громадах, які перебувають ближче до зони бойових дій та / або зазнають більшого кризового навантаження, спостерігається вищий рівень горизонтальної солідарності, швидша мобілізація взаємодопомоги та активніше функціонування неформальних мереж підтримки. Водночас у таких громадах більш виразною стає фрагментація вертикального соціального капіталу: довіра до інституцій набуває персоналізованого характеру, знижується рівень громадянської участі та послаблюється сталість інституційних каналів взаємодії (Subramanian, Lochner & Kawachi, 2003).

Соціальні трансформації дійсно змінюють механізми відтворення соціального капіталу територіальних громад, зумовлюючи його ендогенну перебудову. Посилення горизонтальної солідарності та неформальних практик взаємодії супроводжується звуженням формалізованих механізмів участі, переорієнтацією довіри з інституцій на конкретних лідерів та підвищенням ролі ситуативних комунікаційних мереж. У досліджуваних громадах сформувалася адаптивна модель вертикального соціального капіталу, яка поєднує інструментальну довіру, персоналізацію влади, низький рівень формальної участі та відносно сильні

горизонтальні зв'язки. Така модель є ефективною в умовах кризи та швидкої мобілізації ресурсів, проте недостатньо стійкою для довготривалого демократичного розвитку та інституційної стабільності.

Четверта гіпотеза також знайшла часткове підтвердження. Встановлено, що недостатній рівень громадянської компетентності у сфері локальної участі є одним із ключових чинників, які стримують розвиток вертикального соціального капіталу. Значна частина респондентів, навіть за наявності формально доступних механізмів участі, не використовує їх через необізнаність, брак практичного досвіду взаємодії з владою, недовіру до результативності таких механізмів або відсутність сформованої культури участі. Це свідчить, що ефективне відтворення вертикального соціального капіталу потребує не лише інституційних змін, але й системного розвитку громадянської компетентності, практик локальної участі та безпосередньої комунікації між населенням і ОМС.

Окремо встановлено, що одним із ключових чинників обмеження розвитку вертикального соціального капіталу є недостатній рівень громадянської компетентності у сфері локальної участі. Значна частина населення навіть за наявності інституційно закріплених механізмів участі не використовує їх через необізнаність, недовіру, відсутність досвіду взаємодії з владою або переконання у неефективності таких механізмів. Це свідчить про необхідність розвитку громадянської освіти та практик залучення населення до локального врядування.

На підставі дослідження обґрунтовано, що посилення соціального капіталу як ресурсу стійкості та розвитку територіальних громад потребує комплексного поєднання інституційних, комунікативних та освітніх інструментів. Ключового значення набуває розвиток громадянської компетентності через систематичне навчання населення механізмам локальної участі, формування практичних навичок взаємодії з органами влади та підтримку громадянської суб'єктності. Важливим є також відновлення та підтримка прямих форм соціальної комунікації, оскільки цифровізація та дистанційні формати взаємодії, посилені пандемією та війною, призвели до скорочення безпосереднього соціального контакту, який є базовим середовищем формування довіри та соціальної інтеграції. У цьому контексті

особливого значення набуває підтримка локальних публічних просторів, громадських обговорень, офлайн-форм участі та комунікаційних практик, що сприяють відновленню соціальної взаємодії на рівні громади.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані насамперед із поглибленням аналізу механізмів функціонування вертикального соціального капіталу в умовах соціальних трансформацій та вивченням чинників, що впливають на трансформацію інституційної довіри у практики громадянської участі. Особливий інтерес становить виявлений у дослідженні структурний розрив між когнітивним та поведінковим рівнями взаємодії громадян із владою. Якщо отримані результати засвідчили відсутність суттєвого зв'язку між рівнем інституційної довіри та фактичними практиками участі, а також між обізнаністю стосовно механізмів взаємодії з владою та реальним використанням цих механізмів, то це дає підстави припускати існування додаткових соціальних, культурних, психологічних та інституційних чинників, які опосередковують перехід від довіри та знання до активної громадянської поведінки. Відтак перспективним напрямом подальших досліджень є розробка моделей, що пояснюють механізми трансформації інституційної довіри у практики співучасті та співуправління на рівні територіальних громад.

Окремим напрямом наукового пошуку може стати більш детальне дослідження ролі громадянського суспільства у формуванні вертикального соціального капіталу. Проведене нами пілотажне інтерв'ювання представників ГО та волонтерських ініціатив дозволило виявити низку важливих тенденцій, проте отримані результати мають попередній характер і потребують подальшої перевірки. У зв'язку з цим доцільним є проведення фундаментального якісного дослідження із залученням ширшого кола представників ГО, волонтерських мереж, благодійних фондів, професійних спільнот та громадських активістів. Це дозволить проаналізувати їхню роль у розвитку довіри, громадянської участі, комунікації між владою та населенням, а також у формуванні механізмів партнерського врядування.

Перспективним видається і порівняльне дослідження різних типів територіальних громад, виокремлених у межах запропонованої типології (самоорганізованих, інституційно стабільних, патерналістських та фрагментованих), з метою виявлення особливостей відтворення соціального капіталу, адаптації до кризових викликів та реалізації практик локального врядування. Важливим напрямом є й подальша операціоналізація індикаторів вертикального соціального капіталу та розробка систем моніторингу, придатних для використання ОМС в оцінюванні управлінської спроможності громад.

Крім того, результати дослідження створюють підґрунтя для розробки та апробації освітніх програм, спрямованих на розвиток громадянської компетентності та громадянської суб'єктності населення. Перспективним є подальше вивчення впливу громадянської освіти на рівень інституційної довіри, політичної ефективності та готовності громадян до участі у процесах локального врядування. Отримані теоретичні положення, методичні підходи та результати емпіричного дослідження можуть бути інтегровані у навчальний процес. Водночас оцінювання ефективності таких освітніх інтервенцій та їхнього впливу на розвиток соціального капіталу територіальних громад може стати самостійним напрямом подальших досліджень.

Таким чином, соціальний капітал територіальної громади є ключовим ресурсом її стійкості, інтеграції та розвитку, а його ефективне відтворення залежить від збалансованої взаємодії горизонтальних мереж солідарності та вертикальних інституційних механізмів довіри, участі й комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Aasland, A., Filippova, O., & Deineko, O. (2023). Dimensions of social cohesion in a transitional society: The case of Ukraine. *Europe-Asia Studies*, 75(3), 422–445. <https://doi.org/10.1080/09668136.2022.2136625>
2. Aasland, A., Filippova, O., Deineko, O., & Zaporozhchenko, R. (2022). Decentralization, social cohesion and ethno-cultural diversity in Ukraine's border regions. *Ideology and Politics Journal*, (3), 118–141. <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2022.03.00006>
3. Adam, F., & Roncevic, B. (2003). Social capital: Recent debates and research trends. *Social Science Information*, 42, 155–183.
4. Adler, P. S., & Kwon, S.-W. (2002). Social capital: Prospects for a new concept. *Academy of Management Review*, 27(1), 17–40. <https://doi.org/10.2307/4134367>
5. Agnitsch, K., Flora, J., & Ryan, V. (2006). Bonding and bridging social capital: The interactive effects on community action. *Community Development*, 37(1), 36–51.
6. Akram, T., Lei, S., Hussain, S., Haider, M. J., & Akram, M. W. (2016). Does relational leadership generate organizational social capital? A case of exploring the effect of relational leadership on organizational social capital in China. *Future Business Journal*, 2(2), 116–126.
7. Aldrich, D. P. (2012). *Building resilience: Social capital in post-disaster recovery*. The University of Chicago Press. <https://archive.org/details/buildingresilien0000aldr>
8. Aldrich, D. P. (2017). The importance of social capital in building community resilience. In W. Yan & W. Galloway (Eds.), *Rethinking resilience, adaptation and transformation in a time of change* (pp. 357–364). Springer. https://www.researchgate.net/publication/316117238_The_Importance_of_Social_Capital_in_Building_Community_Resilience

9. Aldrich, D. P., & Meyer, M. A. (2015). Social capital and community resilience. *American Behavioral Scientist*, 59(2), 254–269. <https://doi.org/10.1177/0002764214550299>
10. Alesina, A., & La Ferrara, E. (2000). Participation in heterogeneous communities. *Quarterly Journal of Economics*, 115(3), 847–904.
11. Alesina, A., & La Ferrara, E. (2000). The determinants of trust (NBER Working Paper No. 7621). National Bureau of Economic Research.
12. Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The civic culture*. Little, Brown.
13. Almond, G. A., & Verba, S. (1963). *The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations*. Princeton University Press.
14. Andrews, R. (2010). Organizational social capital, structure and performance. *Human Relations*, 63(5), 583–608.
15. Ansell, C., Boin, A., & Keller, A. (2010). Managing transboundary crises: Identifying the building blocks of an effective response system. *Journal of Contingencies and Crisis Management*, 18(4), 195–207. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5973.2010.00620.x>
16. Ashton, N. A., Kusch, M., McKenna, R., & Sodoma, K. A. (Eds.). (2020). *Social epistemology and relativism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429326028>
17. Asquith, L. (2019). Bourdieu and social capital. In *Rebuilding lives after genocide* (pp. 27–45). Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-10669-2>
18. Assmann, J. (2011). *Cultural memory and early civilization: Writing, remembrance, and political imagination*. Cambridge University Press. <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/670784>
19. Banfield, E. C. (1958). *The moral basis of a backward society*. Free Press.
20. Bartkowski, J., & Jasińska-Kania, A. (2004). Voluntary organizations and the development of civil society. In W. Arts & L. Halman (Eds.), *European values at the turn of the millennium* (pp. 109–138). Brill.
21. Bataeva, E. (2026). Front line and frontline cities during the Russian–Ukrainian war in the context of border and urban studies. *Journal of Borderlands Studies*. Advance online publication. <https://doi.org/10.1080/08865655.2026.2637495>

22. Batanov, O. V. (2008). Terytorialna hromada – pervynnyi subiekt munitsypalnoi vlady v Ukraini: poniattia ta oznaky [Territorial community as the primary subject of municipal power in Ukraine: concept and features]. *Visnyk Tsentralnoi Vyorchoi Komisii*, 12(2), 51–57.
23. Batanov, O. V. (2023). Terytorialna hromada [Territorial community]. In *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Institute of Encyclopedic Research of the NAS of Ukraine. <https://esu.com.ua/article-879248>
24. Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity* (M. Ritter, Trans.). SAGE Publications. (Original work published 1986). <http://www.riversimulator.org/Resources/Anthropology/RiskSociety/RiskSocietyTowardsAnewModernity1992Beck.pdf>
25. Bennich-Björkman, L. (1998, March 23–28). Strong individuals, weak society? Child rearing and the decline of social capital after World War II [Conference presentation]. ECPR Joint Sessions, Warwick, England.
26. Berger, P. L., & Luckmann, T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. Anchor Books.
27. Bjørnskov, C. (2006). The multiple facets of social capital. *European Journal of Political Economy*, 22(1), 22–40.
28. Bjørnskov, C. (2007). Determinants of generalized trust: A cross-country comparison. *Public Choice*, 130(1-2), 1-21.
29. Boin, A., 't Hart, P., Stern, E., & Sundelius, B. (2017). *The politics of crisis management: Public leadership under pressure* (2nd ed.). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9221.2007.00619.x>
30. Boltanski, L., & Thévenot, L. (2006). *On justification: Economies of worth*. Princeton University Press.
31. Borgatti, S. P. (2005). Centrality and network flow. *Social Networks*, 27(1), 55–71. <https://doi.org/10.1016/j.socnet.2004.11.008>
32. Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Johnson, J. C. (2018). *Analyzing social networks* (2nd ed.). SAGE Publications. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3876320>

33. Boudon, R. (2019). *The crisis in sociology: Problems of sociological epistemology* (H. H. Davis, Transl.). Columbia University Press
34. Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (R. Nice, Trans.). Harvard University Press. (Original work published 1979). https://monoskop.org/images/e/e0/Pierre_Bourdieu_Distinction_A_Social_Critique_of_the_Judgement_of_Taste_1984.pdf
35. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press. <https://doi.org/10.12691/education-3-7-4>
36. Bowles, S., & Gintis, H. (2002). Social capital and community governance. *The Economic Journal*, 112(483), 419–436.
37. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
38. Brewer, G. A. (2003). Building social capital: Civic attitudes and behavior of public servants. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 13(1), 5–26.
39. Bryant, C. D., & Peck, D. L. (Eds.). (2006). *21st century sociology: A reference handbook*. SAGE Publications
40. Bühl, A. (2021). *IBM SPSS Statistics 27: Einführung in die moderne Datenanalyse*. Pearson.
41. Burt, R. S. (1992). *Structural holes: The social structure of competition*. Harvard University Press. <https://doi.org/10.4159/9780674029095>
42. Burt, R. S. (2000). The network structure of social capital. *Research in Organizational Behavior*, 22, 345–423.
43. Butler, J. (2004). *Undoing gender*. Routledge.
44. Castells, M. (2012). *Networks of outrage and hope: Social movements in the internet age*. Polity Press.
45. Cohen, A. P. (1985). *The symbolic construction of community*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203131688>

46. Cohen, R. S., & Wartofsky, M. W. (Eds.). (1983). *Epistemology, methodology, and the social sciences*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-1458-7>
47. Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S 95–120. <https://faculty.washington.edu/matsueda/courses/587/readings/Coleman%201988.pdf>
48. Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Belknap Press of Harvard University Press. <https://archive.org/details/foundationsofsoc0000cole>
49. Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Harvard University Press.
50. Collier, P. (2007). *The bottom billion: Why the poorest countries are failing and what can be done about it*. Oxford University Press. <https://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/publications/the-bottom-billion-why-the-poorest-countries-are-failing-and-what-can-be-done-about-it>
51. Coulthard, M., Walker, A., & Morgan, A. (2001). *Assessing people's perceptions of their neighbourhood and community involvement*. Health Development Agency.
52. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. SAGE.
53. Dalton, R. J. (2015). *The good citizen: How a younger generation is reshaping American politics* (2nd ed.). CQ Press.
54. Dasgupta, P. (2005). Economics of social capital. *The Economic Record*, 81(S1), 2–21.
55. Deineko, O., Aasland, A., Filippova, O., & Muradyan, O. (2023). Perceived social cohesion in Ukraine: Diversity and attitudes. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*, 10(2), 7–40. <https://doi.org/10.21226/ewjus775>
56. Delhey, J., Newton, K., & Welzel, C. (2011). How general is trust in 'most people'? Solving the radius of trust problem. *American Sociological Review*, 76(5), 786–807.

57. DiMaggio, P. J., & Powell, W. W. (1983). The iron cage revisited: Institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*, 48(2), 147–160.
58. Dovbysh, N. (2024). Discourse of social capital in Ukrainian media space / Dyskurs o kapitale społecznym w ukraińskiej przestrzeni medialnej. *Media i Społeczeństwo*, 20(1), 310–323. <https://doi.org/10.5604/01.3001.0054.6531>
59. Durkheim, É. (1982). *The rules of sociological method* (W. D. Halls, Trans.; S. Lukes, Ed.). Free Press. (Original work published 1895). <https://doi.org/10.1007/978-1-349-16939-9>
60. Durkheim, E. (1997). *The division of labour in society* (W. D. Halls, Trans.; L. A. Coser, Intro.). Free Press. (Original work published 1893)
61. Durlauf, S. N., & Fafchamps, M. (2005). Social capital. In P. Aghion & S. N. Durlauf (Eds.), *Handbook of economic growth* (Vol. 1B, pp. 1639–1699). Elsevier.
62. European Commission. (n.d.). Better regulation. https://commission.europa.eu/law/law-making-process/better-regulation_en
63. Farr, J. (2004). Social capital: A conceptual history. *Political Theory*, 32(1), 6–33. <https://doi.org/10.1177/0090591703254978>
64. Fernández-Kelly, P. (2008). The back pocket map: Social class and cultural capital as transferable assets in the advancement of second-generation immigrants. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 620(1), 116–137.
65. Field, A. (2018). *Discovering statistics using IBM SPSS statistics* (5th ed.). Sage.
66. Foley, M. W., & Edwards, B. (1997). Social capital, civil society, and contemporary democracy. *American Behavioral Scientist*, 40(5), 547–561.
67. Foley, M. W., & Edwards, B. (1999). Is it time to disinvest in social capital? *Journal of Public Policy*, 19(2), 141–173.
68. Fountain, J. E. (1998). Social capital: A key enabler of innovation. In L. M. Branscomb & J. H. Keller (Eds.), *Investing in innovation: Creating a technology policy that works* (pp. 85–111). MIT Press.

69. Fowler, J. H., & Christakis, N. A. (2008). Dynamic spread of happiness in a large social network: Longitudinal analysis over 20 years in the Framingham Heart Study. *BMJ*, 337, Article a2338. <https://doi.org/10.1136/bmj.a2338>
70. Fricker, M., Graham, P. J., Henderson, D., & Pedersen, N. J. L. L. (Eds.). (2019). *The Routledge Handbook of Social Epistemology*. Routledge.
71. Fukuyama, F. (1995). *Trust: The social virtues and the creation of prosperity*. Free Press. https://www.gordonconwell.edu/wp-content/uploads/sites/19/2019/04/FukuyamaF.Trust_.pdf
72. Fukuyama, F. (1999). *The great disruption: Human nature and the reconstitution of social order*. Free Press. <https://mudrac.ffzg.hr/~dpolsek/fukuyama%20disruption%20am.pdf>
73. Fukuyama, F. (1999, October 1). *Social capital and civil society* [Paper presentation]. IMF Conference on Second Generation Reforms, Washington, DC, United States
74. Fukuyama, F. (2000). *Social capital and civil society* (IMF Working Paper No. 00/74). International Monetary Fund.
75. Fukuyama, F. (2001). *Social capital, civil society and development*. *Third World Quarterly*, 22(1), 7–20. <https://doi.org/10.1080/01436590020022547>
76. Fulkerson, G. M., & Thompson, G. H. (2008). The evolution of a contested concept: A meta-analysis of social capital definitions and trends (1988–2006). *Sociological Inquiry*, 78(4), 536–557.
77. Fuller, S. (1991). *Social epistemology*. Indiana University Press.
78. Gannon, B., & Roberts, J. (2020). *Social capital: Exploring the theory and empirical divide*. *Empirical Economics*, 58(3), 899–919.
79. Gatskova, K., & Gatskov, M. (2012). *Weakness of civil society in Ukraine: A mechanism-based approach* (IOS Working Papers No. 323). Institut für Ost- und Südosteuropaforschung.
80. Gerbasi, A., & Cook, K. S. (2008). The effect of perceived trustworthiness on affect in negotiated and reciprocal exchange. In J. Clay-Warner & D. T. Robinson (Eds.), *Social structure and emotion* (pp. 141–166). Elsevier.

81. Giddens, A. (1984). *The constitution of society: Outline of the theory of structuration*. University of California Press. <https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3863309-a3b1c16a5d.pdf>
82. Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Stanford University Press. <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Consequences-of-Modernity-by-Anthony-Giddens.pdf>
83. Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford University Press. <https://www.scribd.com/doc/139198394/Anthony-Giddens-Modernity-and-Self-Identity>
84. Gooderham, P. N. (2007). Enhancing knowledge transfer in multinational corporations: A dynamic capabilities driven model. *Knowledge Management Research & Practice*, 5(1), 34–43.
85. Granovetter, M. (1985). Economic action and social structure: The problem of embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91(3), 481–510.
86. Granovetter, M. S. (1973). The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360–1380. <https://doi.org/10.1086/225469>
87. Greene, J. P., Giammo, J. D., & Mellow, N. (1999). The effect of private education on political participation, social capital, and tolerance: An examination of the Latino National Political Survey. *The Georgetown Public Policy Review*, 5(1), 52–67.
88. Grootaert, C., & van Bastelaer, T. (Eds.). (2002). *The role of social capital in development: An empirical assessment*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511492600>
89. Grootaert, C., Narayan, D., Jones, V. N., & Woolcock, M. (2003). *Measuring social capital: An integrated questionnaire* (World Bank Working Paper No. 18). World Bank.
90. Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society* (T. Burger & F. Lawrence, Trans.). MIT Press. (Original work published 1962) <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1393188>

91. Habermas, J. (1996). *Between facts and norms: Contributions to a discourse theory of law and democracy* (W. Rehg, Trans.). MIT Press. (Original work published 1992). https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-19-0132-4_2
92. Haerpfer, C., & Kizilova, K. (2014). Support for political system in New Independent States. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», 32, 118–125.*
93. Haerpfer, C., & Kizilova, K. (2018). Democratization in post-communist Central and Eastern Europe. In C. Haerpfer, R. Inglehart, C. Welzel, & P. Bernhagen (Eds.), *Democratization* (2nd ed., pp. 322–340). Oxford University Press.
94. Halbwachs, M. (1992). *On collective memory* (L. A. Coser, Ed. & Trans.). University of Chicago Press. (Original work published 1950). https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230283367_6
95. Hardin, R. (2002). *Trust and trustworthiness*. Russell Sage Foundation. <https://www.jstor.org/stable/10.7758/9781610442718>
96. Häuberer, J. (2011). The resource perspective – Nan Lin's concept of social capital. In *Social capital theory* (pp. 110–138). VS Verlag für Sozialwissenschaften.
97. Helliwell, J. F., & Putnam, R. D. (2007). Education and social capital. *Eastern Economic Journal, 33*(1), 1-19.
98. Holovakha, Ye., & Panina, N. (2008). *Ukrainske suspilstvo 1992–2008: Sotsiologichniy monitorynh* [Ukrainian society 1992–2008: Sociological monitoring]. Institute of Sociology of NAS of Ukraine
99. Honneth, A. (1995). *The struggle for recognition: The moral grammar of social conflicts*. Polity Press.
100. Hooghe, L., & Marks, G. (2003). Unraveling the central state, but how? Types of multi-level governance. *American Political Science Review, 97*(2), 233–243.
101. Hooghe, M. (2003). Voluntary associations and democratic attitudes: Value congruence as a causal mechanism. In M. Hooghe & D. Stolle (Eds.), *Generating social capital* (pp. 89–111). Palgrave Macmillan.

102. Hornby, A. S. (1995). Oxford advanced learner's dictionary of current english (A. P. Cowie, Ed.; 4th ed.). Oxford University Press. https://archive.org/details/oxfordadvancedle0000unse_u3k3
103. Inglehart, R. (1997). Modernization and postmodernization: Cultural, economic, and political change in 43 societies. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv10vm2ns>
104. Inglehart, R., & Welzel, C. (2005). Modernization, cultural change, and democracy: The human development sequence. Cambridge University Press. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/6837/1/186.pdf>
105. Jan Dijk, J. (2020). The digital divide. Polity. <https://doi.org/10.1002/asi.24355>
106. Karhina, K., Ghazinour, M., Ng, N., & Eriksson, M. (2017). Social capital transformation, voluntary services and mental health during times of military conflict in Ukraine. *Global Journal of Health Science*, 9(5), 141–151.
107. Kilby, P. (2002). Social capital and civil society (pp. 1–15). National Centre for Development Studies, Australian National University.
108. Kizilova, K., & Haerpfer, C. (2016). Patterns of conventional and unconventional political participation in global comparison. *European Journal of Law and Political Sciences*, 3, 22–26.
109. Kizilova, K., & Haerpfer, C. (2016). Social capital as the factor of societal transformations in post-communist societies. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*, 7–8(4), 22–26.
110. Knack, S., & Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? A cross-country investigation. *Quarterly Journal of Economics*, 112(4), 1251–1288.
111. Kononenko, O., Ivanchenko, A., Gaivoronska, T., Khitrova, T., Semenko, S., & Kuzmin, V. (2024). Psychological and social-communication aspects of HR management career in wartime, including stress, motivation, will and efficiency of working conditions. *Revista de Cercetare si Interventie Sociala*, 84, 206–223. <https://doi.org/10.33788/rcis.84.14>

112. Koshliak, N. (2022). Teoretyko-prykladni aspekty zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib organamy mistsevoho samovriaduvannia [Theoretical and applied aspects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons by local self-government bodies]. *New Ukrainian Law*, (4), 123–129.
113. Kosynska, A. (2021). Social order of the city in philosophical theories: from Georg Simmel to Michel de Serto. *Multiversum. Philosophical Almanac*, 2(1(173)), 77–98. <https://doi.org/10.35423/2078-8142.2021.1.2.05>
114. Krishna, A. (2001). Moving from the stock of social capital to the flow of benefits: The role of agency. *World Development*, 29(6), 925–943. [https://doi.org/10.1016/S0305-750X\(01\)00020-1](https://doi.org/10.1016/S0305-750X(01)00020-1)
115. Kruk, V. (2024, February 27). Na Kremenchuchchyni prozhyvaie maizhe 52 tysiachi VPO, z yakykh ponad 31 tysiacha otrymuiut dopomohu [Almost 52 thousand IDPs live in Kremenchuk region, of which more than 31 thousand receive assistance]. *Kremenchutskyi Telegraf*. <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10126238-na-kremenchuchchini-prozhivaye-majzhe-52-tisjachi-vpo-z-jakih-ponad-31-tisjacha-otrimujut-dopomogu.html>
116. Kwon, S.-W., & Adler, P. S. (2014). Social capital: Maturation of a field of research. *Academy of Management Review*, 39(4), 412–422.
117. Latusek, D., & Cook, K. S. (2012). Trust in transitions. *Kyklos*, 65(4), 512–525.
118. Lazarova, M., & Taylor, S. (2009). Boundaryless careers, social capital, and knowledge management: Implications for organizational performance. *Journal of Organizational Behavior*, 30(1), 119–139.
119. Lewin K. (1951). *Field Theory in Social Science*. New York: Harper & Row. 346 p. <https://archive.org/details/dli.ernet.503983/page/n5/mode/2up>
120. Li, Y., & Verhaeghe, P. P. (2015). The position generator approach to social capital research: Measurements and results. In Y. Li (Ed.), *Handbook of research methods and applications on social capital* (pp. 166–186). Edward Elgar Publishing.
121. Lin, N. (2001). *Social capital: A theory of social structure and action*. Cambridge University Press.

122. Lin, N. (2008). A network theory of social capital. In D. Castiglione, J. W. van Deth, & G. Wolleb (Eds.), *The handbook of social capital* (pp. 50–69). Oxford University Press.
123. Luhmann, N. (1979). *Trust and power* (H. Davis, J. Raffan, & K. Rooney, Trans.). Wiley. <https://archive.org/details/trustpowertwowor0000luhm>
124. Luhmann, N. (1988). Familiarity, confidence, trust: Problems and alternatives. In D. Gambetta (Ed.), *Trust: Making and breaking cooperative relations* (pp. 94–107). Basil Blackwell. https://www.nuffield.ox.ac.uk/users/gambetta/Trust_making%20and%20breaking%20cooperative%20relations.pdf
125. Luhmann, N. (1995). *Social systems* (J. Bednarz Jr. & D. Baecker, Trans.). Stanford University Press. <https://luhmann.ir/wp-content/uploads/2021/07/Social-Systems.pdf>
126. Membiela-Pollán, M., & Pena-López, H.-A. (2017). Clarifying the concept of social capital through its three perspectives: Individualistic, communitarian and macro-social. *European Journal of Government and Economics*, 6(2), 146–170. <https://doi.org/10.17979/ejge.2017.6.2.4328>
127. Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology*, 83(2), 340–363.
128. Meyer, J. W., & Rowan, B. (1991). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. In P. J. DiMaggio & W. W. Powell (Eds.), *The new institutionalism in organizational analysis* (pp. 41–62). University of Chicago Press.
129. Mihaylova, D. (2004). *Social capital in Central and Eastern Europe: A critical assessment and literature review*. Center for Policy Studies, Central European University.
130. Mishler, W., & Rose, R. (1997). Trust, distrust and skepticism: Popular evaluations of civil and political institutions in post-communist societies. *The Journal of Politics*, 59(2), 418–451. <https://doi.org/10.2307/2998171>

131. Mishler, W., & Rose, R. (2001). What are the origins of political trust? Testing institutional and cultural theories in post-communist societies. *Comparative Political Studies*, 34(1), 30–62. <https://doi.org/10.1177/0010414001034001002>
132. Myeong, S., Kwon, Y., & Seo, H. (2016). Sustainable e-governance: The relationship among trust, digital divide, and e-government. *Sustainability*, 8(7), Article 689. <https://doi.org/10.3390/su6096049>
133. Narayan, D., & Pritchett, L. (1999). Cents and sociability: Household income and social capital in rural Tanzania. *Economic Development and Cultural Change*, 47(4), 871–897. <https://doi.org/10.1086/452436>
134. Narayan, D., Patel, R., Schafft, K., Rademacher, A., & Koch-Schulte, S. (2000). *Voices of the poor: Can anyone hear us?* World Bank.
135. Newton, K. (2001). Trust, social capital, civil society, and democracy. *International Political Science Review*, 22(2), 201–214. <https://doi.org/10.1177/0192512101222004>
136. North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change and economic performance*. Cambridge University Press. https://epistemh.pbworks.com/f/8.%20Institutions__Institutional_Change_and_Economic_Performance.pdf
137. North, D. C. (1991). Institutions. *Journal of Economic Perspectives*, 5(1), 97–112. https://web.stanford.edu/~avner/Greif_228_2005/North%20JEP%201991.pdf
138. Nutley, S., Walter, I., & Davies, H. (2007). *Using evidence: How research can inform public services*. Policy Press. <https://doi.org/10.51952/9781847422323>
139. O'Donnell G. Delegative Democracy. *Journal of Democracy*. 1994. Vol. 5(1). P. 55–69.
140. OECD. (2017). *OECD guidelines on measuring trust*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264278219-en>
141. OECD. (2018). *Maintaining the momentum of decentralisation in Ukraine*. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264301436-en>
142. OECD. (2020). *Building resilience to the COVID-19 pandemic: The role of centres of government*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/883d2961-en>

143. OECD. (2025). Improving accountability of public policy making. In OECD Integrity and Anti-Corruption Review of Ukraine. OECD Publishing. https://www.oecd.org/uk/publications/5f7daca7-uk/full-report/accountability-of-public-policymaking_53184d2c.html#chapter-d1e13736-04edaa630d
144. Offe, C., & Fuchs, S. (2002). A decline of social capital? The German case. In R. D. Putnam (Ed.), *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society* (pp. 189–244). Oxford University Press.
145. Onyx, J., & Bullen, P. (2001). The different faces of social capital in NSW Australia. In E. M. Uslaner (Ed.), *Social capital and participation in everyday life* (pp. 45–58). Routledge.
146. Paldam, M. (2000). Social capital: One or many? Definition and measurement. *Journal of Economic Surveys*, 14(5), 629–653. <https://doi.org/10.1111/1467-6419.00127>
147. Park, R. E., Burgess, E. W., & McKenzie, R. D. (1925). *The city*. The University of Chicago Press. <http://www.esperdy.net/wp-content/uploads/2009/09/Park-The-City.pdf>
148. Parsons, T. (1951). *The social system*. Free Press. <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/10/The-Social-System-by-Talcott-Parsons.pdf>
149. Parts, E. (2013). The dynamics and determinants of social capital in the European Union and neighbouring countries. In IAREG—Intangible Assets and Regional Economic Growth (Working Paper WP5/01, pp. 117–135).
150. Phillips, L., & Jørgensen, M. W. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. Sage.
151. Pichler, F., & Wallace, C. (2007). Patterns of formal and informal social capital in Europe. *European Sociological Review*, 23(4), 423–435. <https://doi.org/10.1093/esr/jcm013>
152. Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 1–24. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.24.1.1>

153. Portes, A. (Ed.). (1995). *The economic sociology of immigration: Essays on networks, ethnicity, and entrepreneurship*. Russell Sage Foundation.
154. Portes, A., & Sensenbrenner, J. (1993). Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action. *American Journal of Sociology*, 98(6), 1320–1350. <https://doi.org/10.1086/230191>
155. Prandini, R. (2014). Family relations as social capital. *Journal of Comparative Family Studies*, 45(2), 221–234. <https://doi.org/10.3138/jcfs.45.2.221>
156. Prats, M., & Meunier, A. (2021). Political efficacy and participation: An empirical analysis in European countries (OECD Working Papers on Public Governance, No. 46). OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/4548cad8-en>
157. Putnam, R. D. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press. <https://archive.org/details/makingdemocracyw00putn/page/n5/mode/2up>
158. Putnam, R. D. (1993). The prosperous community: Social capital and public life. *The American Prospect*, 13, 35–42.
159. Putnam, R. D. (1993). What makes democracy work? *National Civic Review*, 82(2), 101–107. <https://doi.org/10.1002/ncr.4100820204>
160. Putnam, R. D. (1995). Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6(1), 65–78. <https://doi.org/10.1353/jod.1995.0002>
161. Putnam, R. D. (1995). Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. *PS: Political Science & Politics*, 28(4), 664–683. <https://doi.org/10.2307/420517>
162. Putnam, R. D. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Simon & Schuster. <http://bowlingalone.com>
163. Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993). *Making democracy work: Civic traditions in modern Italy*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt7s8r7>
164. Ragas, M. W., & Culp, R. (2014). *Business Essentials for Strategic Communicators: Creating Shared Value for the Organization and its Stakeholders*. Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/9781137385338>

165. Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
166. Valeriya Romanova, & Andreas Umland. (2019). Decentralising Ukraine: Geopolitical implications and local self-government. *Russian Analytical Digest*, 233, 2-7.
167. Rothstein, B. (2005). Social capital and the quality of government. In *Social traps and the problem of trust* (pp. 92–117). Cambridge University Press. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/42983/1/30.BO%20ROTHSTEIN.pdf>
168. Rothstein, B. (2005). *Social traps and the problem of trust*. Cambridge University Press. <http://ndl.ethernet.edu.et/bitstream/123456789/42983/1/30.BO%20ROTHSTEIN.pdf>
169. Rothstein, B. (2011). Anti-corruption: The indirect “big bang” approach. *Review of International Political Economy*, 18(2), 228–250. <https://doi.org/10.1080/09692291003607834>
170. Rothstein, B., & Eek, D. (2009). Political corruption and social trust: An experimental approach. *Rationality and Society*, 21(1), 81–112. <https://doi.org/10.1177/1043463108099349>
171. Rothstein, B., & Stolle, D. (2003). Social capital, impartiality and the welfare state: An institutional approach. In M. Hooghe & D. Stolle (Eds.), *Generating social capital: Civil society and institutions in comparative perspective* (pp. 191–209). Palgrave Macmillan.
172. Rothstein, B., & Stolle, D. (2008). The state and social capital: An institutional theory of generalized trust. *Comparative Politics*, 40(4), 441–459. <https://doi.org/10.5129/001041508X12911362383354>
173. Scharpf, F. W. (1999). *Governing in Europe: Effective and democratic?* Oxford University Press. <https://cadmus.eui.eu/entities/publication/fe4cf6ea-2ab0-5bf1-8552-cce5fbc2444>
174. Schoenberg, S. P., & Rosenbaum, P. L. (1980). *Neighborhoods that work: Sources for viability in the inner city*. Rutgers University Press. <https://doi.org/10.1177/000271628145500155>

175. Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *American Economic Review*, 51(1), 1–17.
176. Scott, J. (2017). *Social network analysis* (4th ed.). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781529716597>
177. Scott, W. R. (2014). *Institutions and organizations: Ideas, interests, and identities* (4th ed.). SAGE Publications. <https://archive.org/details/institutionsorga0000scot>
178. Sereda, Yu. V. (2013). Sotsialnyi kapital v Ukraini ta inshykhi krainakh Yevropy: Lehitymnist ahrehovanoho konstruktiv [Social capital in Ukraine and other European countries: The legitimacy of the aggregated construct]. *Ukrainskyi Sotsium*, 47(4), 81–97. <https://doi.org/10.15407/socium2013.04.081>
179. Simmel, G. (1950). The metropolis and mental life. In K. H. Wolff (Ed. & Trans.), *The sociology of Georg Simmel* (pp. 409–424). Free Press. (Original work published 1903).
180. Simmel, G. (1964). The metropolis and mental life. In K. H. Wolff (Ed. & Trans.), *The sociology of Georg Simmel* (pp. 409–424). Free Press. (Original work published 1903)
181. Simply Psychology. (n.d.). Social action theory (Weber). https://www.simplypsychology.org/social-action-theory.html?utm_source=chatgpt.com
182. Stolle, D. (1998). Bowling together, bowling alone: The development of generalized trust in voluntary associations. *Political Psychology*, 19(3), 497–525. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00115>
183. Stolle, D. (2001). Getting to trust: An analysis of the importance of institutions, families, personal experiences and group membership. In P. Dekker & E. M. Uslaner (Eds.), *Politics in everyday life: Social capital and participation in context* (pp. 118–133). Routledge.
184. Subramanian, S. V., Lochner, K. A., & Kawachi, I. (2003). Neighborhood differences in social capital: A compositional artifact or a contextual construct? *Health & Place*, 9(1), 33–44. [https://doi.org/10.1016/S1353-8292\(02\)00028-X](https://doi.org/10.1016/S1353-8292(02)00028-X)

185. Szreter, S., & Woolcock, M. (2004). Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*, 33(4), 650–667. <https://doi.org/10.1093/ije/dyh013>
186. Szreter, S., & Woolcock, M. (2004). Health by association? Social capital, social theory, and the political economy of public health. *International Journal of Epidemiology*, 33(4), 650–667. <https://doi.org/10.1093/ije/dyh013>
187. Sztompka, P. (1993). *The sociology of social change*. Blackwell. <https://archive.org/details/sociologyofsocia0000szto>
188. Sztompka, P. (2000). Cultural trauma: The other face of social change. *European Journal of Social Theory*, 3(4), 449–466. <https://doi.org/10.1177/136843100003004004>
189. Sztompka, P. (2004). The trauma of social change: A case of post-communist societies. In J. C. Alexander, R. Eyerman, B. Giesen, N. J. Smelser, & P. Sztompka (Eds.), *Cultural trauma and collective identity* (pp. 155–195). University of California Press. https://www.researchgate.net/publication/277815444_The_Trauma_of_Social_Change_A_Case_of_Postcommunist_Societies
190. Taylor, C. (1994). *Multiculturalism and the politics of recognition*. Princeton University Press.
191. Telegraf. (2022, May 12). Po Kremenchuku zavdaly 12 raketnykh udariv: znov vluchyly v TETs ta NPF [12 missile strikes were launched on Kremenchuk: CHP and Oil Refinery were hit again]. *Kremenchutskyi Telegraf*. <https://www.telegraf.in.ua/topnews/10106900-u-kremenchuci-chutno-vibuhi-zberigajte-spokij-onovljuyetsja.html>
192. Tönnies, F. (2002). *Community and society* (C. P. Loomis, Trans.). Dover Publications. (Original work published 1887).
193. UNDP. (n.d.). Governance. <https://www.undp.org/governance>
194. Verba, S., Schlozman, K. L., & Brady, H. E. (1995). *Voice and equality: Civic voluntarism in American politics*. Harvard University Press.

195. Voicu, B. (2005). Social capital: Bonding or bridging Europe? In H. Rusu & B. Voicu (Eds.), *EU integration process from East to East: Civil society and ethnic minorities in a changing world* (pp. 111–134). Psihomedica.
196. Volovodova, E., & Kasperovich, A. (2004). O sotsiokulturnoy spetsifike subyektivnosti territorialnoy obshchiny: organizatsionnyy aspekt [On the sociocultural specificity of the subjectivity of the territorial community: Organizational aspect]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, (1), 103–119. <https://nasplib.isofts.kiev.ua/items/2077d404-5e7f-4ae8-8a91-4711d30cf3ca>
197. Walzer, M. (1983). *Spheres of justice: A defense of pluralism and equality*. Basic Books.
198. Warren, M. E. (2008). The nature and logic of bad social capital. In D. Castiglione, J. W. Van Deth, & G. Wolleb (Eds.), *The handbook of social capital* (pp. 122–149). Oxford University Press.
199. Wasserman, S., & Faust, K. (1994). *Social network analysis: Methods and applications*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511815478>
200. Weber, M. (1978). *Economy and society: An outline of interpretive sociology* (G. Roth & C. Wittich, Eds.). University of California Press. (Original work published 1921–1922). https://cssplatformbytha.com/wp-content/uploads/2024/10/Max-Weber-Economy-and-Society_-An-Outline-of-Interpretive-Sociology-1978-University-of-California-Press.pdf
201. Weihmayer, M. (2024). Analysing the local governance of internal displacement: An emerging (local) social contract in eastern Ukraine since 2014. *Environment and Urbanization*, 36(2), 318–339. <https://doi.org/10.1177/09562478241277089>
202. Weiss, C. H. (1979). The many meanings of research utilization. *Public Administration Review*, 39(5), 426–431. <https://doi.org/10.2307/3109916>
203. Welzel, C., Inglehart, R., & Deutsch, F. (2005). Social capital, voluntary associations and collective action: Which aspects of social capital have the greatest “civic” payoff? *Journal of Civil Society*, 1(2), 121–146. <https://doi.org/10.1080/17448680500337475>

204. Wesselow, M. (2023). Not all social capital is equal: Conceptualizing social capital differences in cities. *Urban Science*, 7(2), Article 49. <https://doi.org/10.3390/urbansci7020049>
205. Wikipedia contributors. (2026, April 30). Structuration theory. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Structuration_theory
206. Woolcock, M. (1998). Social capital and economic development: Toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27(2), 151–208. <https://doi.org/10.1023/A:1006884930135>
207. Woolcock, M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *ISUMA: Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), 11–17. <https://faculty.washington.edu/matsueda/courses/590/Readings/Woolcock%20Soc%20Cap%20Development.pdf>
208. Woolcock, M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *ISUMA: Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), 11–17.
209. Woolcock, M., & Narayan, D. (2000). Social capital: Implications for development theory, research, and policy. *The World Bank Research Observer*, 15(2), 225–249.
210. World Bank. (2018). *Pathways for peace: Inclusive approaches to preventing violent conflict*. World Bank Publications.
211. World Values Survey Association. (2020). *Findings and insights*. worldvaluessurvey.org
212. Zöfel, P. (2003). *Statistik verstehen: Ein Begleitbuch zur computergestützten Anwendung* (8. Aufl.). Addison-Wesley.
213. Алейнікова, У. С. (2012). Соціальний капітал як економічна категорія: сутність, концепції виникнення. *Економіка и управление*, (3), 138–144.
214. Асоціація міст України. (2020, 17 листопада). Парламент прийняв закон, який сприятиме подальшій реформі територіальної організації влади в Україні. АМУ. <https://auc.org.ua/novyna/parlament-pryunnyav-zakon-yakuu-spryyatyme-podalshiy-reformi-terytorialnoyi-organizaciyi-vlady>

215. Багнюк, А. Л. (2008). Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів: тлумачення і функції. *Мультиверсум. Філософський альманах*, 71, 14–24. www.filosof.com.ua/Jornel/M_71/Bahnuk.pdf
216. Бакіров, В. С., & Ручка, А. О. (2013). Соціологія цінностей сьогодні. В В. І. Судаков & О. Д. Куценко (Ред.), *Проблеми розвитку соціологічної теорії і концептуалізація ціннісних змін у сучасному суспільстві* (с. 5–17). Логос.
217. Бакіров, В. С., & Сокурянська, Л. Г. (2023). Ціннісні зрушення у повоєнній Україні: напрямки, чинники, суб'єкти. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, (51), 29–37. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2023-51-03>
218. Балакірєва, О. М. (2008). Ціннісні орієнтації українського суспільства: 1996 – 1999 – 2006. *Український соціум*, (2), 135–164. http://uisr.org.ua/img/upload/files/3_evs_wvs_US_2_2008.pdf
219. Барматова, С. (2013). Громадянське суспільство: його роль та можливості в модернізації сучасної держави. *Соціальні виміри суспільства*, (5), 39–47. http://nbuv.gov.ua/UJRN/svs_2013_5_4
220. Батаєва, К. В. (2022). Концепція соціального зв'язку Агнеси Звоницької. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*, (48), 14–20. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2022-48>
221. Батаєва, К. В., & Артеменко, А. Б. (2023). Дружини українських військовослужбовців-комбатантів: копінг-стратегії та ресурс соціального капіталу. *Український соціум*, (1), 112–135. <https://doi.org/10.15407/socium2023.01.112>
222. Батанов, О. В. (2001). Територіальна громада – основа місцевого самоврядування в Україні. *Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України*
223. Безпалько, О. В., Вайнола, Р. Х., & Лактіонова, Г. М. (2004). Громада як осередок соціальної роботи з дітьми та сім'ями: Методичні матеріали для тренера (І. Д. Зверєва, Ред.). *Науковий світ*

224. Беккер, Г. (1993). Человеческий капитал (главы из книги). США: экономика, политика, идеология, (11), 17–23.
225. Бойко, М. М. (2013). Довіра як фундаментальна засада формування соціального капіталу організацій. Україна: аспекти праці, (2),
226. Болотова, В. О. (2012). Соціальний капітал організації: теоретичні засади дослідження й операціональні параметри вимірювання [Методичні матеріали/Доповідь]. НТУУ «ХПІ». http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPIPress/5842/1/2012_Bolotova_Social_capital.pdf
227. Бурдьє, П. (2002). Форми капіталу. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, (3), 44–60. <https://gtmarket.ru/library/articles/2601>
228. Варда, Я., & Клосовські, В. (2003). Острови надій: Розробка стратегій локального розвитку (М. Р. Желяк, Пер.). Нова зоря.
229. Верховна Рада України. (2015). Про добровільне об'єднання територіальних громад (Закон № 157-VIII). База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19>
230. Голюков, О. С. (2009). Культурний капітал у подвійному конструюванні соціокультурних нерівностей: ціннісно-нормативний аспект. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», (881) (24), 217–221. <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/e68e086b-4c24-4713-b0a4-359934ac66ac/content>
231. Гідденс, Е. (2004). Наслідки модерності (А. Олійник, Пер.). Основи.
232. Демків, О. (2004). Соціальний капітал: теоретичні засади дослідження та операціональні параметри. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, (4), 99–111.
233. Дмитренко, Г. (2016). Стратегічна траєкторія та основні технологічні засоби збільшення соціального капіталу в Україні. Демографія та соціальна економіка, 1(26), 93–105.
234. Довбиш, Н. Є. (2025). Теорії мереж Н. Кристакіса та М. Грановеттера: евристичні можливості у дослідженні соціального капіталу органів місцевого

самоврядування. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи, (54), 26–36. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-03>

235. Заяць, Т. А., & Дяконенко, О. І. (2012). Трансформаційні зміни соціально-трудова відносин у контексті формування соціального капіталу. Економіка регіону, 1, 15–24.

236. Кабінет Міністрів України. (2014). Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (Розпорядження № 333-р). База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. rada.gov.ua

237. Київський міжнародний інститут соціології. (2025, 9 січня). Динаміка довіри центральним органам влади у 2021-2024 роках. КМІС. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1>

238. Кізілова, К. (2011). Соціальний капітал: методологічні основи вимірювання та типи емпіричних досліджень. У О. Оберемко (Ред.), Соціологічні методи в сучасній дослідницькій практиці (с. 101–105). Вища школа економіки.

239. Кузьмін, В. (2025). Роль соціального капіталу у формуванні та реалізації кар'єрних стратегій персоналу. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи, (55), 26–33. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-03>

240. Кузьмін, В. В., Кузьміна, М. О., & Стрижак, Г. В. (2024). Соціальна адаптація вимушено переміщених осіб, які постраждали внаслідок військового стану. Психологія та соціальна робота, (1), 180–195. [https://doi.org/10.31499/2618-0715.1\(16\).2026.355742](https://doi.org/10.31499/2618-0715.1(16).2026.355742)

241. Найдьова, Л. А. (2004). Соціально-психологічні феномени створення територіальних спільнот. Практична психологія та соціальна робота, (6), 19–22.

242. Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1993). Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton University Press. <https://archive.org/details/makingdemocracyw00putn/page/249/mode/2up>

243. Ручка, А. (2018). Динаміка ціннісних пріоритетів громадян України. У В. Ворона & М. Шульга (Ред.), Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (с. 210–215). Інститут соціології НАН України.

244. Сидорчук, О. (2016). Децентралізація: результати, виклики і перспективи: Аналітичний звіт. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. <https://dif.org.ua/files/Books/1819821056587c927fc496b4.35834231.pdf>

245. Скуратівський, В. А., & Шевченко, М. Ф. (1998). Соціальні системи, соціологічні методи дослідження. Вид-во УАДУ.

246. Сокурянська, Л. Г., & Беляєва, В. О. (2025). Ціннісні преференції українських старшокласників в умовах війни: спільне та відмінне в регіональному вимірі. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи, (55), 87–101. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-09>

247. Сухоставець, А. І. (2017). Теоретичні основи визначення соціального капіталу. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки», (25, частина 1), 98–101.

248. Тарасенко, В., & Сакада, М. (2013). Про стан громадянськості українського суспільства. У В. Ворона & М. Шульга (Ред.), Українське суспільство 1992–2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг (с. 67–76). Інститут соціології НАН України.

249. Титаренко, Т. М. (2003). Життєвий світ особисті: У межах і за межами буденності. Либідь

250. Фукуяма, Ф. (2004). Довіра: Соціальні чесноти і шлях до процвітання. Основи.

251. Центр Разумкова. (2025, 16 грудня). Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, оцінка проблем, що існують в українському суспільстві (листопад 2025 р.). <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-otsinka-problem-shcho-isnuiut-v-ukrainskomu-suspilstvi-lystopad-2025r>

252. Чабанна, М. В. (2010). Вплив ідей Г. Саймона на становлення теорії прийняття політичних рішень. Наукові записки. Том 108. Політичні науки, 3–6. <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dfc0dae7-006e-467f-b027-d8501de8fdec/content>

ДОДАТКИ

Додаток 1

Анкета опитування мешканців територіальних громад України

«Громада як спільна відповідальність: довіра, влада та участь громадян»

Шановний респонденте, це опитування має на меті продемонструвати динаміку змін у громадах, а саме в умовах суспільних викликів і кризових періодів.

Звертаємося із проханням приділити 15 хвилин Вашого часу, адже Ваша думка допоможе краще зрозуміти, як поєднуються зусилля влади та зусилля громадян для розвитку громади та яку роль відіграє залученість мешканців у цих процесах.

Опитування є анонімним, доступ до первинних даних буде мати лише одна людина, яка буде обробляти результати, що будуть використані виключно в узагальненому вигляді для дослідницьких цілей.

Просимо вас долучитися до опитування та поділитися власним баченням життя у Вашій громаді. Ваша участь — це внесок у її розвиток.

Вплив воєнного стану, пандемії, надзвичайних ситуацій на соціальний капітал громади (1 блок із 6)

Оберіть найбільш прийнятний рівень відповіді, із вашої точки зору, щодо наступних питань

1. Чи вважаєте Ви, що місцева влада повинна вирішувати проблеми громадян у КРИЗОВИХ умовах?
  - Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
2. Чи може влада Вашої громади забезпечити безпеку життя громадян?
  - Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
3. Чи забезпечує влада вашої громади якісні базові потреби в сфері освіти?
  - Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
4. Чи забезпечує влада вашої громади якісні базові потреби в сфері

медицини?

- Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
5. Чи вважаєте Ви, що влада швидко реагує на надзвичайні ситуації?
- Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
6. Чи відчуваєте Ви, що місцева влада підтримує громаду та сприяє її адаптації під час кризи?
- Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
7. Чи вважаєте Ви, що під час кризи існують прозорі та справедливі механізми прийняття рішень?
- Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
8. Чи вважаєте Ви вірними рішення влади про кризові заходи?
- Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
9. Чи вважаєте Ви, що влада ефективно координує допомогу між різними групами громадян у кризі?
- Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
10. Чи відчували Ви необхідність звертатися до неформальних мереж (сусіди, волонтери) замість влади під час кризи?
- Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти

- Скоріше ні
  - Ні
11. Оберіть 3 (три) найбільш пріоритетні особисто для Вас на даний момент галузі життя:
- Безпека
  - Фінансове становище
  - Зайнятість
  - Якість місцевої інфраструктури
  - Інформаційна відкритість влади
  - Здоров'я / медицина
  - Психологічний стан
  - Стабільність і передбачуваність життя
  - Освіта
  - Соціальна підтримка
  - Довіра до влади та інституцій
  - Житлові умови
  - Доступ до соціальних послуг
  - Можливість впливати на рішення у громаді
  - Інше (вказати)
12. Чи довіряєте Ви поліції?
- Так
  - Скоріше так
  - Важко відповісти
  - Скоріше ні
  - Ні
13. Чи змінилася Ваша довіра до ГОЛОВИ ГРОМАДИ під час війни?
- Зросла
  - Не змінилася
  - Знизилася
  - Інше (вказати)
14. Як змінилася Ваша довіра до МІСЦЕВОЇ ВЛАДИ під час війни?
- Зросла
  - Не змінилася
  - Знизилася
  - Інше (вказати)

Довіра до інституцій (2 блок із 6)

Наскільки Ви погоджуєтесь із судженнями (від 1 до 5, де 1 - не погоджуюся, 5 - цілком погоджуюся)?

- Місцева влада діє в інтересах громади...
- Я довіряю голові громади...
- Я перевіряю інформацію від влади через інші джерела...
- Я вважаю, що рівень середньої освіти (школи, коледжі) у громаді закриває потреби цільової аудиторії...
- Я вважаю, що я цілком можу покластися на систему медичного

обслуговування у громаді...

- Я вважаю, що моя громада могла б бути кращою...
- Керівний склад громади є компетентним у вирішенні базових потреб громадян...
- Депутати місцевої ради враховують інтереси громадян у своїй діяльності...
- Я знаю, до кого звертатися у місцевій владі, якщо виникають об'єктивні проблеми...
- Я часто звертаюся до представників громадського сектору за допомогою чи порадою...
- Я вважаю, що громадський сектор і місцева влада мають співпрацювати...

Сприйняття справедливості, прозорості та підзвітності рішень органів влади (3 блок із 6)

Я цікавлюся результатами прийнятих рішень у громаді наступним чином (можна обрати не більше 3 відповідей):

- слідкую за процесом прийняття рішень (переглядаю рішення ради, виконкому);
- особисто перевіряю законність прийнятих рішень;
- аналізую тексти рішень ради / виконкому;
- звертаюся із запитами або зверненнями до органів місцевої влади;
- беру участь у громадських слуханнях, сесіях ради, зустрічах з посадовцями;
- обговорюю прийняті рішення з депутатами, старостою, представниками влади;
- ініціюю обговорення або публічні звернення щодо рішень;
- ознайомлююся з офіційними повідомленнями на сайті громади;
- читаю коментарі та обговорення у соціальних мережах;
- отримую інформацію з місцевих ЗМІ;
- обговорюю рішення з іншими мешканцями громади (не звертаючись до влади);
- дізнаюся про результати рішень уже після їх реалізації;
- не цікавлюся рішеннями громади;
- інше (вказати)

Наскільки Ви погоджуєтесь із судженнями (від 1 до 5, де 1 - не погоджуюся, 5 - цілком погоджуюся)?

- Рішення місцевої влади у моїй громаді є обґрунтованими...
- Рішення місцевої влади враховують інтереси всіх груп населення...
- Прийняті рішення владою у вашій громаді є прозорими та чесними...
- Мені зрозумілі механізми прийняття рішень владою у громаді...
- Я погоджуюся із політикою влади у громаді...

Участь громадян у процесах управління (4 блок із 6)

Чи відомо Вам, що громадяни можуть висловити свою точку зору щодо прийняття рішень у громаді різними законними способами?

- Так
- Ні
- Складно відповісти

Чи знаєте Ви про способи участі у прийнятті рішень стосовно життя у Вашій громаді?

- Так
- Ні
- Складно відповісти

Чи брали Ви участь у громадських слуханнях, опитуваннях або обговореннях рішень місцевої ради протягом останнього року?

- Так
- Ні
- Складно відповісти

Чи вважаєте Ви, що влада заохочує громадян до участі у місцевих ініціативах?

- Так
- Ні
- Складно відповісти

Я надаю власні пропозиції до рішень влади шляхом... (можна обрати не більше 3 варіантів відповідей)

- електронного листування;
- коментування у соціальних мережах;
- подання петицій;
- звернень до органів місцевої влади;
- участі у громадських слуханнях;
- участі у сесіях ради, зустрічах з посадовцями;
- обговорення ухвалених рішень з депутатами, старостою, представниками влади;
- ініціювання публічних обговорень щодо рішень;
- подання колективних звернень з іншими мешканцями громади;
- я не надаю пропозицій до рішень;
- важко відповісти;
- інше (вказати)

Наскільки Ви погоджуєтесь із судженнями (від 1 до 5, де 1 - не погоджуюся, 5 - цілком погоджуюся)?

- Я відчуваю, що мої пропозиції чи зауваження враховуються при ухваленні рішень;
- Участь громадян у місцевому управлінні може змінити ситуацію у громаді

Чи берете Ви зазвичай участь в ініціативах, організованих сусідами (збори, обговорення у групах тощо)?

- Так
- Ні

Канали комунікації та зворотний зв'язок (5 блок із 6)

Чи знаєте Ви, куди звертатися, щоб подати скаргу або пропозицію?

- Так
- Ні
- Не впевнений / на

Чи доводилося вам звертатися до місцевої влади задля вирішення проблеми?

- Так
- Ні
- Важко сказати

Наскільки Ви погоджуєтесь із судженнями (від 1 до 5, де 1 - не погоджуюся, 5 - цілком погоджуюся)?

- Місцева влада швидко реагує на звернення громадян...
- Влада цікавиться думкою громадян перш ніж прийняти місцеве рішення ...
- Місцева влада пояснює підстави своїх рішень ...
- Я довіряю медичним інституціям у разі виникнення екстреної ситуації, пов'язаної з моїм здоров'ям чи здоров'ям члена моєї сім'ї ...

Через які канали Ви зазвичай отримуєте інформацію про діяльність місцевої влади?

- Офіційний сайт;
- Соціальні мережі;
- Бюлетені;
- Інформаційні стенди;
- Усні повідомлення;
- Телеграм-канали;
- Інше (вказати)

Інформація про респондента

Ваш вік:

- 18-25
- 26-35
- 36-45
- 46-60
- 61-70
- 71 і більше

Рід економічної діяльності:

- працюю за наймом (повна зайнятість);
- працюю за наймом (неповна зайнятість);
- самозайнята особа / ФОП / підприємець;
- тимчасово не працюю (у пошуках роботи);
- студент / студентка (не працюю);
- студент / студентка (працюю);
- пенсіонер / пенсіонерка (не працюю);
- пенсіонер / пенсіонерка (працюю);
- перебуваю у відпустці по догляду за дитиною;

- домогосподарка / домогосподар;
- особа з інвалідністю (не працюю);
- військовослужбовець / служу в Силах оборони;
- інше (вказати)

Освіта:

- початкова;
- базова середня (неповна середня);
- повна загальна середня;
- професійно-технічна;
- фахова передвища;
- вища (бакалавр);
- вища (магістр / спеціаліст);
- науковий ступінь (PhD / кандидат наук / доктор наук);
- інше (вказати)

Стать:

- чоловік;
- жінка

У якій громаді Ви зараз фактично проживаєте?

- Харківська;
- Кременчуцька;
- Інша (вказати)

Скільки часу Ви проживаєте у цій громаді?

- менше 1 року;
- від 1 до 3 років;
- від 3 до 5 років;
- від 5 до 10 років;
- понад 10 років;
- проживаю тут із народження

Яка кількість населення у населеному пункті, де ви зараз проживаєте?

- до 500 осіб;
- від 500 до 5 000 осіб;
- від 5 000 до 15 000 осіб;
- від 15 000 до 50 000 осіб;
- від 50 000 до 100 000 осіб;
- від 100 000 до 300 000 осіб;
- понад 300 000 осіб

Дякуємо за приділену увагу та час! Ваші відповіді є важливими для нашого дослідження!

Гайд експертного інтерв'ю (представників органів місцевого самоврядування)

«Громада як спільна відповідальність: довіра, влада та участь громадян»

Шановний експерте, це опитування має на меті продемонструвати динаміку змін у громадах, а саме діяльності місцевої влади та залучення громадян, рівня довіри до влади, надання оцінки власній ролі.

Звертаємося із проханням приділити 30-40 хвилин часу, адже Ваша думка допоможе краще зрозуміти, як поєднуються зусилля влади та зусилля громадян для розвитку громади. Всі питання інтерв'ю відкриті.

Доступ до первинних даних опитування буде мати лише одна людина, яка буде обробляти їх, результати будуть використані виключно в узагальненому вигляді для дослідницьких та аналітичних цілей.

Просимо Вас долучитися до опитування та поділитися власним баченням як посадової особи місцевого самоврядування. Ваша участь – це внесок у розвиток громади.

Управлінський контекст (код експерта ___)

1. Яку посаду Ви обіймаєте (як довго) та скільки часу працюєте в органах місцевого самоврядування? (вказати громаду)
2. Які кризові періоди Ви пережили, перебуваючи на цій посаді?
3. Як, на Вашу думку, змінювалася поведінка громадян у ці кризові періоди?
4. Як би Ви описали загальний стан довіри між владою та громадянами до криз та під час криз?

Громадяни: довіра, очікування, поведінка

1. Чи зросли очікування громадян від місцевої влади під час криз? За яким признаком Ви це відслідковуєте?
2. Які признаки довіри/недовіри громадян до місцевої влади Ви виокремлюєте?
3. Чим відрізняється довіра громадян до влади до криз і під час криз?
4. Які дії влади найшвидше руйнують довіру громадян і навпаки?
5. Чи погоджуєтеся Ви із твердженням, що під час криз громадяни більше делегують відповідальність владі? У чому це проявляється?
6. Чи відзначаєте Ви, що громадяни **зацікавлені** у прийнятті рішень владою? Яким чином це помітно?
7. Громадські слухання, громадські обговорення: як відрізняється застосування цих способів участі громадян до криз і під час криз?
8. Якщо громадянам слід бути більш компетентними в питаннях управління, бюджету, механізмів взаємодії, то яким чином це можна посилити?

Комунікація

1. Як змінився стиль, швидкість комунікації влади з громадянами до криз і під час криз? Чого не вистачає і навпаки?
2. Як влада реагує на публічну критику? Чи відзначаєте Ви якісь особливі інструменти?
3. Яким чином влада пояснює громадянам непопулярні рішення?

Роль громадського сектору

1. Яким чином змінилася роль громадських організацій у Вашій громаді під час криз?
2. Якими характеристиками має володіти громадська організація щоб якісно співпрацювати із владою?
3. Допомогає чи заважає у Вашій роботі співпраця із громадським сектором?
4. Хто, на Вашу думку, має відігравати ключову роль (яким чином?) у встановленні соціальних зв'язків у громаді?

Відкритість чи автономія влади

1. Де, на Вашу думку, проходить межа між необхідною відкритістю влади та управлінською автономією?
2. Якою стане взаємодія влади з громадськістю після завершення кризи?
3. Що б Ви порадили владі і громадянам для покращення життя і взаємодії у громаді?

Дякуємо за час, який Ви приділили. Бажаємо успіхів у прийнятті управлінських рішень!

Гайд експертного інтерв'ю (представників громадського сектору)

«Громада як спільна відповідальність: довіра, влада та участь громадян»

Шановний респонденте, це інтерв'ю має на меті дослідити динаміку змін у територіальних громадах крізь призму діяльності громадських організацій, зокрема прийняття рішень і впровадження практик місцевої влади, рівень довіри до неї, а також оцінку ролі та залученості громадянського суспільства у процесі розвитку громади в умовах суспільних викликів і криз.

Просимо Вас приділити близько **30 хвилин**, адже Ваша громадська позиція дозволяє глибше зрозуміти як поєднуються зусилля органів місцевого самоврядування та громадських ініціатив задля покращення життя громадян.

Інтерв'ю не є анонімним, але доступ до первинних даних матиме лише дослідник, відповідальний за їх обробку. Питання відкриті (за виключенням деяких). При обробці результатів Ваші відповіді будуть використані виключно в узагальненому вигляді для науково-аналітичних цілей.

Ваша участь – це внесок у розвиток громад.

Громадська організація як соціальна ініціатива (код респондента ___)

1. Яке Ваше ім'я, контактний номер телефону (для можливої співпраці чи уточнення наданих відповідей)?
2. Розкажіть, будь ласка, як називається ваша громадська організація (далі - ГО) та коли ви її створили, основну ідею, місію?
3. На території якої громади (обласні) переважно впроваджує діяльність Ваша громадська організація?
4. Зараз робота у ГО це Ваша основна сфера діяльності чи Ви працюєте десь за основним місцем роботи? За яким напрямком працюєте?
5. Яким чином Ви зазвичай дізнаєтеся про потреби громадян щоб провадити якісну громадську діяльність? Які канали комунікації вважаєте найбільш ефективними?

Соціальна взаємодія громадського сектору

Наскільки важливо для ведення якісної діяльності ГО перебувати в осередках громадських діячів, представників донорів, представників влади, тобто - у колах взаємодій? Яку роль у забезпеченні якісної діяльності ГО відіграє перебування в середовищі громадських діячів, донорів і представників влади?

Яким є Ваше спілкування з іншими активістами громадського сектору? Чи підтримуєте Ви ці зв'язки постійно, чи радше епізодично?

Громадський сектор та влада

1. Чи берете участь у прийнятті управлінських рішень громади як представник ГО? Яким чином?

2. Як часто Ви залучаєте представників влади до заходів ГО? (від 1 до 5, де 1 - не залучаємо, 5 - часто залучаємо)
3. Чи співпрацює ГО із інституціями у громаді (освіта, медицина)?
4. Чи впроваджує Ваша ГО проекти спільно із місцевою владою?
5. Звідки Ви зазвичай залучаєте кошти на ведення діяльності?
6. Чи цікавлять Вас державні гранти? Чому? Державні та міжнародні гранти: в чому вбачаєте різницю?
7. Чи вважаєте Ви, що громадський сектор і місцева влада має співпрацювати? Якщо так, хто має бути ініціатором?
8. Чи вважаєте Ви, що ГО сьогодні репрезентують інтереси громади, чи радше реалізують власні проєктні цілі?

Участь громадського сектору в прийнятті рішень

1. Чи були Ви або члени Вашої ГО ініціаторами чи організаторами громадських слухань, громадських обговорень, ініціаторами електронних петицій?
2. Чи готові Ви були б прийняти делеговані повноваження від громади: органи самоорганізації населення, виконання соціального замовлення, громадські інспектори з благоустрою тощо?

Дякуємо за приділену Вами увагу та час! Ваші відповіді є важливими для нашого дослідження!

Характеристика експертної вибірки (відповідно до інтерв'ю експертів органів
місцевого самоврядування)

Код експерта	Громада	Посада/рівень управління	Професійна галузь	Стаж роботи в ОМС, років	Стаж на керівній посаді, років	Досвід кризових періодів*
КРМ-1	Кременчуцька	Заступник міського голови	Соціальна політика	20+	10+	Децентралізація, COVID-19, війна
КРМ-2	Кременчуцька	Директор департаменту	Соціальний захист населення	15+	8+	Децентралізація, COVID-19, війна
КРМ-3	Кременчуцька	Директор департаменту	Освіта/гуманітарна сфера	12+	7+	Децентралізація, COVID-19, війна
КРМ-4	Кременчуцька	Керівник структурного підрозділу	Внутрішня політика та комунікації	10+	7+	Децентралізація, COVID-19, війна
КРМ-5	Кременчуцька	Керівник структурного підрозділу	Соціально-гуманітарна сфера	9+	7+	Децентралізація, COVID-19, війна
ХРК-1	Харківська	Заступник міського голови	Соціальна політика	25+	15+	Децентралізація, COVID-19, війна
ХРК-2	Харківська	Директор департаменту	Соціальний захист населення	18+	10+	Децентралізація, COVID-19, війна
ХРК-3	Харківська	Директор департаменту	Гуманітарна політика	15+	8+	Децентралізація, COVID-19, війна
ХРК-4	Харківська	Керівник структурного підрозділу	Робота з громадськістю	11+	6+	Децентралізація, COVID-19, війна
ХРК-5	Харківська	Керівник структурного підрозділу	Соціально-гуманітарна сфера	9+	5+	Децентралізація, COVID-19, війна

* Під досвідом кризових періодів розуміється участь в управлінській діяльності в умовах децентралізації, пандемії COVID-19 та повномасштабної війни

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 23:37:03 21.06.2026

Назва файлу з підписом: Довбиш_Н._Дисертація_261_ст..pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 1.4 МБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Довбиш_Н._Дисертація_261_ст..pdf
Розмір файлу без підпису: 1.6 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Довбиш Наталія Євгенівна
П.І.Б.: Довбиш Наталія Євгенівна
Країна: Україна
РНОКПП: 3424910688
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 23:37:02
21.06.2026
Сертифікат виданий: КНЕДП ДПС
Серійний номер: 3FAA9288358EC00304000000B8352D001FC3DC00
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Удосконалений
Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)
Формат підпису: З повними даними для перевірки (XAdES-B-LT)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2026.04.06 13:00